

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДУ «ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ НАН УКРАЇНИ»**

**ПРОМИСЛОВА ПОЛІТИКА ЯК КЛЮЧОВИЙ
ІНСТРУМЕНТ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ**

НАУКОВО -АНАЛІТИЧНА ДОПОВІДЬ

КИЇВ – 2019

УДК 338.45:33.021]:3.071.2

П81

Авторський колектив: д.е.н., проф. Дейнеко Л.В. (відповідальний редактор) (пп. 1.1, 1.2, 1.3, 2.2); к.е.н., доц. Кушніренко О.М. (пп. 3.1, 3.2, 3.3); к.е.н., доц. Ципліцька О.О. (пп. 1.1, 1.2, 1.3); к.е.н., ст.н.с. Шелудько Е.І. (пп. 1.4, 2.2, 2.3, 3.4); к.е.н. Гахович Н.Г. (пп. 2.1, 2.3); к.е.н. Завгородня М.Ю. (пп. 2.1, 2.2); м.н.с. Зарудна О.С. (пп. 3.1, 3.2); Дейнеко О.Т. (пп. 3.3).

Рецензенти:

чл.-кор. НАН України Кораблін С.О. (ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» – Київ);

д.е.н., гол.н.с. Чукаєва І.К. (ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» – Київ);

к.е.н., пров.н.с. Венгер В.В. (ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» – Київ);

д.е.н., ст.н.с. Жарова Л.В. (завідувач кафедри міжнародних економічних відносин бізнесу та менеджменту ПВНЗ-інститут «Українсько-американський університет Конкордія»);

к.е.н. Власюк В.С. (директор ДП «Укрпромзовнішекспертиза»)

Затверджено до друку Постановою Вченої ради ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» від 22 квітня 2019 року №36

Промислова політика як ключовий інструмент стратегії розвитку : науково-аналітична доповідь / за ред. д-ра екон. наук Дейнеко Л.В. ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – Електрон. дані. – К., 2019. – Режим доступу : <http://ief.org.ua/docs/sr/304.pdf>

П81

ISBN 978-966-02-8126-4 (електронне видання)

У науково-аналітичній доповіді акцентовано увагу на необхідності здійснення в державі виваженої промислової політики для модернізації вітчизняної промисловості та її розбудови відповідно до цілей українського суспільства. Запропоновано напрями посилення інституційної спроможності держави в ході імплементації промислової політики, що полягають у забезпеченні інституційної узгодженості, стратегічної співпраці між урядом, бізнесом та іншими групами суспільства, нівелюванні конфліктів та сприянні конкуренції.

Діагностовано ситуацію на ключових промислових ринках та виявлено найбільш вразливі сегменти з точки зору критичного спаду виробництва, надмірної імпортозалежності, розриву взаємозв'язку виробництва певних товарів із внутрішнім попитом. Окреслено пріоритетні напрями структурної трансформації розвитку промисловості з урахуванням зростання ролі екологічного чинника та стимулювання екологічної модернізації небезпечних виробництв. Запропоновано низку інструментів – інституціональних, фінансових, екологічного управління – задля реалізації механізмів екологічної реадaptaції економічного зростання, пов'язаного із розвитком промисловості. Запропоновано систему заходів з управління розвитком кадрового потенціалу, що в умовах трансформації промисловості має спиратися на механізми економічного саморозвитку, підвищення значущості освіти та управління знаннями, підвищення якості професійної освіти промислового спрямування, формування сучасної інноваційної екосистеми у промисловості. Обґрунтовано напрями посилення глобальних зв'язків у міжнародній торгівлі промисловими товарами та запропоновано механізми сприяння інтеграції України у глобальний ринок, у т.ч. досліджено інструменти технічного сприяння поширенню послуг вітчизняного промислового інжинірингу як в Україні, так і за кордоном.

ISBN 978-966-02-8126-4 (електронне видання)

УДК 338.45:33.021]:3.071.2

© Національна академія наук України, 2019

© ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2019

З М І С Т

ПЕРЕЛІК ТАБЛИЦЬ ТА РИСУНКІВ	4
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	8
ВСТУП	9
РОЗДІЛ I. ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ПОЛІТИКИ ІНДУСТРІАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ	10
1.1. Нова промислова політика: європейський підхід	10
1.2. Проблеми промислового розвитку в Україні	20
1.3. Інституційні перешкоди імплементації промислової політики та напрями їх подолання	25
1.4. Державна підтримка конкуренції і промисловий розвиток	44
РОЗДІЛ II. ПОЛІТИКА СТРУКТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ	60
2.1. Структурні зрушення в промисловості: стан, тенденції і напрями трансформації	60
2.2. Кадрове забезпечення прогресивних структурних зрушень у промисловості	76
2.3. Екологічний чинник структурних зрушень у промисловості	83
РОЗДІЛ III. ПРОМИСЛОВА ПОЛІТИКА В НОВИХ РЕАЛІЯХ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ	102
3.1. Вплив міжнародної торгівлі на індустріальний розвиток та промислову політику України	102
3.2. Геоекономічні імперативи формування політики у сфері зовнішньоекономічної діяльності промислового сектора	111
3.3. Інструменти промислової політики для стимулювання експортної активності українських виробників в умовах дії міжнародних торговельних угод	124
3.4. Промисловий інжиніринг як інструмент модернізації виробництва та інтеграції у програми розвитку ЄС	130
ВИСНОВКИ	139

ПЕРЕЛІК ТАБЛИЦЬ ТА РИСУНКІВ

Таблиця 1.1. Показники розвитку переробної промисловості в Україні, Молдові, Білорусі, Російській Федерації та країнах ЄС у 2000 р. та 2016 р.	21
Таблиця 1.2. Програми та заходи в рамках промислової політики України	29
Таблиця 1.3. Досвід розбудови інституційної спроможності держави у європейських країнах	38
Таблиця 1.4. Завдання та заходи щодо розвитку конкуренції	56
Таблиця 2.1. Індекси промислової продукції за окремими видами виробництв у 2012–2017рр., % до попереднього року	66
Таблиця 2.2. Структура формування та використання товарних ресурсів промисловості, %	67
Таблиця 2.3. Напрями та інструменти трансформації ринків промислових товарів	73
Таблиця 2.4. Основні інструменти стимулювання екологічної модернізації	93
Таблиця 2.5. Інституціональна основа імплементації міжнародних екологічних зобов'язань України	97
Таблиця 3.1. Інструменти промислової політики для стимулювання інтернаціоналізації промисловості України	129

Рис. 1.1. Державна допомога в ЄС на цілі секторального розвитку та суміжні цілі	17
Рис. 1.2. Динаміка показників прямих іноземних інвестицій у промисловість України, станом на 1 січня 2010–2018 рр.	23
Рис. 1.3. Обсяг державних інвестицій у промисловість на 1 грн витрат на функціонування державних органів у 2002–2018 рр., грн	24
Рис. 1.4. Частка видатків Державного бюджету України на підтримку промисловості у 2000–2019 рр., %	27
Рис. 1.5. Матриця державної промислової політики України станом на лютий 2019 р.	28
Рис. 1.6. Схематична презентація матриць промислової політики розвинених країн	32
Рис. 1.7. Інституційні рішення для зниження ризиків витіснення державних інтересів приватними	41
Рис. 1.8. Структурні передумови конкуренції в Україні, зміни протягом 2008–2015 рр., %	46
Рис. 1.9. Структурні передумови конкуренції в промисловості, 2014–2015 рр., %	47
Рис. 1.10. Приріст суб'єктів господарювання у промисловості України в 2011–2017 рр., % до попереднього року	48
Рис. 1.11. Сукупний рівень концентрації в промисловості України, 2017 р., %	49
Рис. 1.12. Сукупний рівень концентрації в окремих виробництвах промислової продукції, 2016 р., %	50
Рис. 1.13. Рейтинг сегментованих ринків продукції переробної промисловості за Індексом Герфіндаля – Гіршмана (ННІ)	52
Рис. 2.1. Структура промисловості за видами економічної діяльності за 2010 р. та 2017 р.	62
Рис. 2.2. Темпи приросту виробництва продукції переробної промисловості, 2012-2017 рр., %, 2012=100	63
Рис. 2.3. Структура формування товарних ресурсів України за групами промислової продукції, %	69

Рис. 2.4. Обсяги інвестування в нові галузі зеленої промисловості в Україні у 2014–2017 рр., <i>млн євро</i>	85
Рис. 2.5. Щорічні темпи зростання промислового виробництва та шкідливих викидів в атмосферу від промислових підприємств в Україні, <i>% до 2010 р.</i>	86
Рис. 2.6. Обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферу від промислових підприємств, <i>тис. т</i>	87
Рис. 2.7. Фактичний та очікуваний рівні викидів парникових газів в Україні у 1990, 2016, 2030рр., <i>тCO₂-екв. / людину</i>	92
Рис. 2.8. Екологічні платежі у зведеному бюджеті України, <i>%</i>	92
Рис. 3.1. Вплив міжнародної торгівлі на промисловий розвиток країн	103
Рис. 3.2. Динаміка зовнішньої торгівлі промисловими товарами України у 2010–2017 рр.	104
Рис. 3.3. Експорт та імпорт промислових товарів у 2010–2017 рр., <i>% до ВВП</i>	104
Рис. 3.4. Темпи зростання експорту країн, що розвиваються, розвинених країн та світового експорту, <i>% до попереднього року</i>	106
Рис. 3.5. Динаміка та структура експорту промислових товарів з України у 2010–2017 рр.	107
Рис. 3.6. Динаміка та структура імпорту промислових товарів в Україну в 2010–2017 рр.	108
Рис. 3.7. ТОП-10 товарних груп промисловості, обсяги імпорту яких в Україну в 2017 р. збільшилися	108
Рис. 3.8. Структура експорту товарів України за етапами обробки у 2010–2017 рр.	109
Рис. 3.9. Динаміка технологічного експорту України у 2010–2017 рр., <i>% до загального експорту товарів</i>	110
Рис. 3.10. Частка імпорту в проміжному споживанні за видами діяльності промисловості України у 2016 р., <i>%</i>	110
Рис. 3.11. Географічна структура експорту промислових товарів України за основними регіонами світу в 2012 р. та 2017 р.	112
Рис. 3.12. ТОП-10 країн-партнерів в експорті промислових товарів у 2012–2017 рр.	113
Рис. 3.13. Динаміка та структура експорту промислових товарів з України до країн Європи та ЄС у 2010–2017 рр.	114
Рис. 3.14. ТОП-10 товарних груп промислового експорту з України до країн Європи у 2017 р.	115

Рис. 3.15. ТОП-10 країн Європи за обсягами зовнішньої торгівлі промисловими товарами з Україною у 2012–2017 рр.	115
Рис. 3.16. Динаміка та структура експорту промислових товарів з України до країн СНД у 2010–2017 рр.	117
Рис. 3.17. ТОП-10 товарних груп промислового експорту з України до країн СНД у 2017 р.	118
Рис. 3.18. Динаміка та структура експорту промислових товарів з України до країн Азії у 2010–2017 рр.	120
Рис. 3.19. ТОП-10 товарних груп промислового експорту з України до країн Азії у 2017 р.	120
Рис. 3.20. Динаміка та структура експорту промислових товарів з України до країн Африки у 2010–2017 рр.	122
Рис. 3.21. ТОП-10 товарних груп промислового експорту з України до країн Африки у 2017 р.	123
Рис. 3.22. Розподіл обсягу витрат на технологічні інновації за видами витрат за ВЕД «Діяльність у сферах архітектури та інжинірингу; технічні випробування та дослідження» по роках, % до загального обсягу витрат на технологічні інновації	131

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ВЕС – вітрові електростанції

ГЕС – гідроелектростанції

ІТ – інформаційні технології

НДДКР – науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи

НДТМ – найкращі доступні технології та методи керування

ОВД – оцінка впливу на довкілля

ПТНЗ – професійно-технічний навчальний заклад

СЕО – стратегічна екологічна оцінка

СЕС – сонячні електростанції

СОТ – Світова організація торгівлі

У сучасних умовах промислова політика являє собою важливу складову стратегії економічного розвитку, що базується на системі відносин між державними органами влади та суб'єктами господарювання, науковими та громадськими організаціями з приводу формування структурно-збалансованої, конкурентоспроможної промисловості, основу якої складає високотехнологічне, наукомістке, екологічно орієнтоване виробництво. У економічно розвинених державах розвиток промисловості є програмованим і забезпечується формуванням та реалізацією відповідної промислової політики. Україна ж сьогодні не має ані Стратегії модернізації власної промисловості, ані будь-яких регіональних чи секторальних програм промислового розвитку. Стратегічні та галузеві орієнтири економічної політики є розмитими, що серйозно ускладнює відновлення економічного зростання. Тому питання формування політики по відношенню до промисловості – реалістичної, скоординованої, інклюзивної, на нових інституційних засадах, що враховує структурні зрушення у промисловості, тісно пов'язані з відповідальною екологічною, кадровою, торговельною, науково-технічною політикою, політикою у сфері стимулювання конкурентних відносин та іншими інструментами регулювання економіки, не просто на часі, це питання, без розв'язання якого неможливе ефективне просування іншими напрямками як реформування вітчизняної економіки, так і забезпечення сталого економічного зростання.

РОЗДІЛ I

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ПОЛІТИКИ ІНДУСТРІАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

1.1. Нова промислова політика: європейський підхід

Сучасний світ, опинившись в реаліях постіндустріалізації та глобалізації, усвідомив необхідність повернення до парадигми індустріального розвитку, але на якісно нових засадах, коли промислова політика спрямовується не лише на вирішення проблем функціонування відповідного сектора економіки згідно з визначеними пріоритетами, а й виступає важливою координуючою складовою та платформою для формування інших видів державної політики.

Попри неможливість створення певної універсальної стратегії промислового розвитку, розуміння досвіду промислової політики розширює уяву про принципи її формування в різних економічних та інституціональних умовах і вказує на сфери, де слід поліпшувати координацію та синхронізацію її програм та заходів. Вивчення та використання досвіду успішної імплементації промислових політик в зарубіжних країнах, що знаходяться на різних рівнях економічного розвитку, є актуальним для запуску в Україні принципово нової промислової політики, що може знизити уразливість вітчизняної економіки до внутрішніх та глобальних загроз, забезпечити сталість економічного зростання та готовність економіки до викликів майбутнього.

Зростання інтересу до промислової політики пов'язане із тим, що глобальний ланцюг створення вартості стає дедалі складнішим, а конкуренція з боку нових ринків посилюється. Європейські виробники поступово втрачаються світові ринки через посилення конкуренції з боку азійських країн, які більше уваги приділяли промислового розвитку та його підтримці державою. Наприклад, Китай у своєму дванадцятому п'ятирічному Плані розвитку стратегічних галузей (2011–2015 рр.) визначив перелік галузей, які необхідно розвивати в пріоритетному порядку, та встановив цілі щодо їх зростання стосовно ВВП (у тому числі за допомогою фіскальної політики та

фінансової допомоги)¹. Тож фактори, що визначають модель та результати впровадження промислової політики у розвинених країнах, зокрема країнах ЄС, вимагають додаткового дослідження.

Формування сучасного дизайну промислової політики Європейського Союзу розпочалося з 1990-х років. У лютому 1992 р. було підписано Маастрихтський договір, який поклав початок утворенню ЄС і окреслив напрями співпраці як в економічній, так і в політико-правовій та оборонній сферах. Метою економічної політики ЄС на той час став у першу чергу розвиток малих та середніх підприємств, чому сприяло і створення єдиного ринку. Значення малого та середнього бізнесу для ЄС важко переоцінити – на його частку припадає 2/3 усіх зайнятих та 60% доданої вартості². З 1993 р. одним із пріоритетів європейської інтеграції стає конкурентоспроможність промисловості. Через це виникла необхідність врахування у промисловій політиці впливу інших сфер, якими опікується держава: торгівлі, сталого розвитку, НДДКР, регіонального розвитку, соціальної сфери й зайнятості, захисту споживачів, охорони здоров'я та довкілля³. Загалом такий підхід виявився досить успішним, оскільки зумовив створення спільного ринку, сприяв структурним зрушенням у промисловості, а також забезпечив її істотний прогрес. Приєднання до ЄС-15 країн із трансформаційними економіками, що в економічному сенсі були значно слабшими, створило для країн ЄС нові виклики, у відповідь на які довелося впроваджувати нові реформи.

Сучасні підвалини політики щодо промислового розвитку ЄС пов'язані з реалізацією Стратегії «Європа 2020»⁴, що була сформована під впливом неоліберальних ідей, та Цілі цієї стратегії частково відхилялися від головної

---

¹ Антоненко Г., Захаров А. Чи потрібна Україні промислова політика? Київ: Центр економічної стратегії, 2015. С. 13.

² Вітер І.І. Стратегічні орієнтири промислової політики ЄС у XXI столітті. *Стратегія розвитку України*. 2015. № 1. С. 39.

³ Промислова політика: порівняльно-правове дослідження відповідності законодавства України *aquis communautaire* Європейського Союзу. Київ: Міністерство юстиції України, Державний департамент з питань адаптації законодавства, 2009. URL: <https://minjust.gov.ua/files/23505>

⁴ EUROPA 2020: A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth. European Commission. URL: <https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%200007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf>

мети промислової політики – підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств ЄС на світовому ринку, внаслідок необхідності багатостороннього узгодження питань, вирішення проблем різного характеру країн-членів, що зумовило потребу в дедалі більшій універсалізації рішень. Тому Стратегія спрямована на підвищення зайнятості (а це означає вищі витрати підприємств на оплату праці), нові правила захисту довкілля (що є занадто витратними для підприємств), збільшення частки осіб з вищою освітою (що не асоціюється з поточними потребами промисловості) та зниження бідності. Стратегія більше репрезентує європейську соціальну й екологічну модель розвитку, аніж формулює індустріальну, та чітко не окреслює роль держави у цих процесах.

Європейська Комісія впровадила термін «стала промислова політика Європейського Союзу», а Рада ЄС розширила його до «нова європейська промислова конкурентна політика». У 2012 р. Єврокомісія запропонувала партнерство у промисловій політиці, що передбачало її зосередження на інвестуванні та інноваціях у шести пріоритетних видах діяльності: передові обробні технології, ключові технології, біологічні продукти, стала промислова та будівельна політика, екологічно чистий транспорт та розумні мережі. При цьому було заплановано збільшити частку обробної промисловості, яка стабільно зменшувалася, з 16 до 20% ВВП⁵. Цього очікувалося досягти за рахунок збільшення обсягу інвестицій, розширення торгівлі товарами на внутрішньому ринку та значного збільшення малих та середніх підприємств – експортерів у треті країни. Ця концепція, у свою чергу, не позбавлена недоліків: зокрема, централізоване планування цих заходів не враховувало відмінностей у структурах національних економік, якості робочої сили, сировини та матеріалів.

У вересні 2017 р. у ЄС було визначено нові пріоритети – стратегію промислової політики «Інвестиції в розумну, інноваційну та стійку

---

⁵ Ambroziak A.A. Renaissance of the European Union's industrial policy. *Yearbook of Polish European Studies*. 2014. Vol. 17. Warsaw: Centre for Europe, University of Warsaw. P. 45.

промисловість». Основними пріоритетами було названо: міжнародний вимір, єдиний ринок та розширення можливостей для людей, цифровізацію, ресурсощадну та низьковуглецеву економіку, інвестиції, інновації⁶. Стратегічний підхід ЄС до забезпечення конкурентоспроможності промисловості спрямований на розширення прав та можливостей громадян, ревіталізацію регіонів та використання кращих технологій для розумної, чистої та інноваційної промисловості майбутнього⁷.

Для посилення інституційної спроможності у реалізації усіх зазначених напрямів промислової політики Європейська Комісія утворила експертну групу «Індустрія 2030», основним завданням якої є надання допомоги у формуванні бачення майбутнього європейської промисловості; групу Стратегічного форуму для важливих проєктів спільного інтересу Європи (IPCEI), яка формує бачення Європейського Союзу щодо ключових стратегічних ланцюгів вартості для Європи та сприяє укладанню угод для просування нових спільних інвестицій у ці ключові виробничо-збутові ланцюги.

На поточний момент визначено шість стратегічних ланцюгів – поєднані, чисті та автономні транспортні засоби; смарт-здоров'я; низьковуглецева промисловість; водневі технології та системи; промисловий Інтернет речей; кібербезпека. Стратегія спрямована на створення ланцюгів вартості виключно з європейськими учасниками. Рекомендації по цих напрямках були розроблені Стратегічним форумом у червні 2019 р. Провідною моделлю таких ланцюгів є Airbus; іншими ініціативами виступають Європейський батареїний альянс (The European Battery Alliance), діяльність якого спрямована на зниження залежності від іноземних постачальників і є стратегічною для країн Європи; Ініціатива «Авангард», спрямована на сталі виробництво та 3D-друк, що дасть змогу перетворювати знання та розрізнений потенціал ЄС у нові продукти, що продаються по всьому світу.

---

⁶ State of the Union 2017 – Industrial Policy Strategy: Investing in a smart, innovative and sustainable industry. 18/09/2017. URL: https://ec.europa.eu/growth/content/state-union-2017-%E2%80%93-industrial-policy-strategy-investing-smart-innovative-and-sustainable_en

⁷ Industrial Policy. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/growth/industry/policy_en

Іншими ініціативами для посилення промислової конкурентоспроможності є Інвестиційний план для Європи; Стратегія Єдиного ринку; Стратегія єдиного цифрового ринку; пакет Циркулярної економіки; Енергетичний союз; Союз капітальних ринків; Порядок денний нових навичок для Європи; Стратегія торгівлі для всіх.

Європейська модель промислової політики ґрунтується на рівноправному партнерстві держави та бізнесу, на створенні рівних умов для розвитку усіх галузей економіки, однак передбачає ряд виключень для галузей, що становлять стратегічний інтерес Європи, зокрема, для суднобудування, сталеливарної та алюмінієвої галузей. Для них передбачені субсидії, а також застосовуються інші протекціоністські інструменти – квоти, мита тощо. Правовою основою для реалізації промислової політики в ЄС виступає стаття 173 Договору про функціонування Європейського Союзу⁸, в якій встановлено, що ЄС та країни-члени мають забезпечувати необхідні умови для конкурентоспроможності промисловості ЄС. Тому основними цілями промислової політики є:

- прискорення адаптації промисловості до структурних змін;
- створення сприятливого середовища для ініціювання та розвитку підприємництва в рамках всього Союзу, особливо малих і середніх підприємств;
- створення сприятливих умов для співробітництва між підприємствами;
- сприяння більш ефективному використанню промислового потенціалу політики в області інновацій, досліджень і розробок.

Основними принципами промислової політики ЄС визначені такі⁹:

- 1) горизонтальний характер промислової політики;
- 2) спрямованість політики на створення рамкових умов, що сприяють підвищенню конкурентоспроможності промисловості;

---

⁸ Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union. Official Journal of the European Union. C 326/47. 26.10.2012. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN>

⁹ Gouardères F. General principles of EU industrial policy. Fact Sheets on the European Parliament. May, 2019. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/61/general-principles-of-eu-industrial-policy>

3) використання інструментів, що спрямовані як на створення загальних умов для розвитку підприємництва, особливо малого та середнього бізнесу, так і на врахування конкретних потреб і особливостей окремих секторів;

4) комплексний підхід до планування заходів промислової політики, встановлений у комюніке «Здійснення Лісабонської програми Співтовариства: Концепція політики ЄС із укріплення переробної промисловості з метою вироблення більш комплексного підходу до промислової політики» (COM (2005) 0474); у комюніке «План дій в області сталого споживання та виробництва і сталої промислової політики» (COM (2008) 0397);

5) рівний доступ до ресурсів в третій країнах, покращення рамкових умов для добування сировини в ЄС та скорочення споживання сировини шляхом підвищення ефективності використання ресурсів та заохочення утилізації;

6) структурні зміни для підвищення конкурентоспроможності промисловості та запровадження ключових стимулюючих технологій;

7) єдиний ринок;

8) розширення доступу до фінансування та капіталу, а також до людського капіталу і навичок в якості засобів підвищення конкурентоспроможності промисловості (комюніке «Активізація європейської промисловості в інтересах економічного зростання та відновлення – оновлення інформації про промислову політику» (COM (2012) 0582));

9) послідовність політики в області внутрішнього ринку, включаючи європейську інфраструктуру, таку як енергетичні, транспортні, інформаційні мережі, а також по відношенню до товарів та послуг (комюніке «За європейський індустріальний ренесанс» (COM (2014) 0014));

10) сприяння цифровим трансформаціям в промисловості, що включають фінансування, стандартизацію ІКТ, великі дані та нові навички (комюніке ЄС «Оцифрування європейської промисловості – отримання вигод від єдиного цифрового ринку» (COM (2016) 0180)).

Сучасна європейська промислова політика доповнюється значною кількістю стратегій, програм та ініціатив, що охоплюють широке коло сфер

діяльності. Прикладом виступають: політика згуртованості, Горизонт 2020, Фонд «Єднання Європи», європейська програма підтримки малого та середнього бізнесу (COSME), загальний бюджет яких складає майже 200 млрд євро.

Законодавством ЄС передбачено надання невеликих сум державної допомоги для окремих галузей промисловості, які потребують підтримки внаслідок істотної різниці в регіональних показниках їх розвитку. До таких галузей відносяться сталеливарна та вугільна. Для регулювання питання надання такої допомоги були встановлені певні принципи:

1) допомога може надаватися регіонам, де рівень життя є досить низьким або де є значне безробіття;

2) допомога може надаватися на втілення важливих проєктів спільного європейського значення;

3) допомога надається на відновлення країн-членів у період суттєвих економічних спадів;

4) допомога може надаватися на розвиток регіонів та господарської діяльності, що не матиме негативного впливу на торгівлю¹⁰.

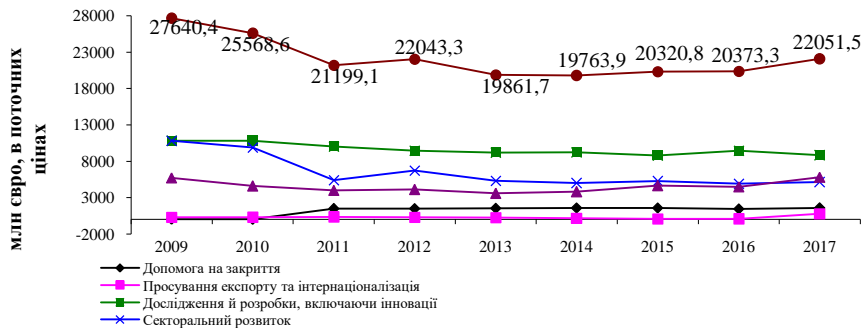
Загалом же щодо державної підтримки економічного розвитку в ЄС однозначної заборони не існує, але багато видів державної допомоги в Євросоюзі жорстко обмежені¹¹, контроль за чим здійснюється у три етапи – попередній, поточний та контроль за результатами надання допомоги. Результати такої політики проявилися у загальному скороченні видатків бюджетів країн ЄС на окремі цілі індустріального розвитку (рис. 1.1).

---

¹⁰ Антоненко Г., Захаров А. Чи потрібна Україні промислова політика?. Київ: Центр економічної стратегії, 2015. С. 14.

¹¹ Хаустова В.Є. Промислова політика в Україні в умовах інтеграції та глобалізації економіки: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.03. Київ, 2015. С. 84.

Рис. 1.1. Державна допомога в ЄС на цілі секторального розвитку та суміжні цілі

Джерело: складено авторами на основі даних State Aid Scoreboard 2018: Results, trends and observations regarding EU28 State Aid expenditure reports for 2017. URL: http://ec.europa.eu/competition/state_aid/scoreboard/state_aid_scoreboard_2018.pdf

Як бачимо, сума такої допомоги за 2009–2017 рр. скоротилася на 5,6 млрд євро, тобто на 20%. Водночас скорочення секторальної підтримки промисловості з 2017 р. супроводжувалося зростанням державної підтримки на просування експорту та розвиток малого та середнього підприємництва. Основними інструментами такої підтримки стали державні гранти, звільнення від оподаткування, державні гарантії та пільгові кредити. Програми допомоги на закриття призначені насамперед Словенії, Польщі та Німеччині, де вугільна промисловість усе ще відіграє стратегічне значення; з 2012 р. по 2015 р. такі витрати здійснювалися також в Румунії.

У лютому 2019 р. Францією та Німеччиною було узгоджено маніфест нової промислової політики XXI ст. у Європі¹², де зазначалося, що Європі потрібна справжня промислова політика, оскільки потужна промисловість є ключем до сталого та інклюзивного зростання. В маніфесті запропоновано такі ключові заходи:

1) масові інвестиції в інновації, що передбачають створення європейської стратегії фінансування технологій; відповідальність за руйнівні інновації у

¹² Nienaber M. Germany, France agree industrial policy plan for Europe. Reuters. 19 Feb. 2019. URL: <https://www.reuters.com/article/us-germany-france-industrial-policy/germany-france-agree-on-joint-manifesto-for-industrial-policy-in-europe-idUSKCN1Q811O?il=0>

рамках Європейської інноваційної ради; забезпечення світового лідерства у сфері штучного інтелекту; виробництво передових технологій та підтримка інновацій у промислових секторах європейськими фінансовими ринками;

2) адаптація нормативної бази, що включає субсидіювання підприємств та посилення державного контролю у рамках процедур злиття та поглинання; оновлення положень щодо злиття (регламент №139/2004); розроблення правил надання державної допомоги.

3) ефективні заходи щодо захисту промисловості, що передбачають скрінінг іноземних інвестицій; розроблення та запровадження ефективного механізму взаємності державних закупівель із третіми країнами; сприяння цілеспрямованій торговельній політиці ЄС з третіми країнами, що не входять до Союзу; забезпечення постійного контролю та адаптації торговельної політики для захисту стратегічної автономності, у тому числі термінова модернізація нормативних документів СОТ для запобігання практикам, які спотворюють міжнародну торгівлю.

У березні 2019 р. коаліція *Industry4Europe* розробила колективне звернення¹³ до голів держав та урядів країн ЄС із закликом поставити промисловість в основу майбутнього розвитку Європейського Союзу. Документ був підтриманий 136 загальнонаціональними та 396 національними промисловими об'єднаннями. Він включає ряд вимог, що висувають європейські промисловці до уряду ЄС: по-перше, зобов'язати наступний склад Єврокомісії включити питання індустріального розвитку до п'яти ключових пріоритетів порядку денного; по-друге, створити посаду віце-президента з питань індустріального розвитку; по-третє, зобов'язати Єврокомісію представити довгострокову стратегію індустріального розвитку з чіткими індикаторами ефективності; по-четверте, зобов'язати Європейську Раду щороку звітувати стосовно стану реалізації такої стратегії.

---

¹³ Let's put industry at the core of the EU's future! A joint call to the Heads of State and Government / Industry4Europe. March, 2019. URL: https://www.industry4europe.eu/assets/Uploads/A-new-Joint-Call-to-all-Heads-of-State-and-Government/b55dead63a/EU-version_Joint-Call_Heads-of-State-and-Government_Industry4Europe-v5.pdf

13 березня 2019 р. Єврокомісія розмістила новий позиційний документ «EU Industrial Policy»¹⁴ щодо поточного стану підтримки промислового розвитку та бачення напрямів розвитку в контексті наступного бюджетного циклу 2021–2027. У ньому описано стан промислового розвитку ЄС на поточний момент, а також визначено основні підходи, пріоритети, цілі та завдання промислової політики Єврокомісії на майбутнє. В документі зазначається, що головна увага приділятиметься стратегічним ланцюгам створення цінностей, чистій та ресурсоефективній економіці, на що буде виділено 25% бюджету, оновленню нормативної бази публічних закупівель, скрінінгу іноземних інвестицій, інструментам торговельного захисту та сприянню конкуренції для підтримки глобальної конкурентоспроможності.

Таким чином, модель промислової політики Європейського Союзу дедалі більше орієнтується на виклики глобалізації, поглиблюючи ліберальні основи функціонування підприємств, галузей та ринків. Фокус стратегії промислового розвитку зосереджено на створенні сприятливих умов для забезпечення конкурентоспроможності, а саме – на вільному трансфері технологій та знань, розвитку інновацій, цифровізації економіки, екологізації виробництва тощо. Такий дизайн промислової політики найбільш наближений до стратегії індустріалізації через інновації, що ґрунтується на зміцненні конкурентних позицій підприємств, закріпленні на нових ринках завдяки конкурентним перевагам¹⁵. Її плюсами є те, що цілі політики синхронізуються із цілями соціального та екологічного розвитку країн ЄС; вона є гнучкою та використовує конкурентний механізм задля забезпечення модернізації структури економіки.

---

¹⁴ EU Industrial Policy. European Commission. 2019. 18 p. URL: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/brochure_industrial_policy_euco13032019.pdf?fbclid=IwAR2oeeoWZjUrwhEl0oabKqcgVFCB-33VNgJ7nLoK0oY2qIU9imdy3qDXJe0

¹⁵ Дейнеко Л. Стратегічні варіанти неоіндустріальної трансформації промислового потенціалу // Модернізація управління національною економікою : зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 листоп. 2016 р. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана» [та ін.] ; редкол.: І. Й. Малий (голова) [та ін.]. Київ : КНЕУ, 2016. С. 80.

1.2. Проблеми промислового розвитку в Україні

Україна, де використовується переважно європейський досвід розроблення та реалізації промислової політики, і яка слідує у реалізації своєї економічної політики вимогам, встановленим міжнародними угодами (Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, що набрала чинності 01.09.2017 року; Протоколом про вступ України до Світової організації торгівлі, що набрав чинності з 16.05.2008 року; Програмами розширеного фінансування (EFF) та підтримки stand-by (SBA) Міжнародного валютного фонду тощо, змушена вибудовувати промислову політику у вкрай суперечливих умовах.

Валова додана вартість переробної промисловості за роки незалежності в Україні у структурі ВВП скоротилася до 12,1% у 2017 р. Домінуючими галузями за часткою валової доданої вартості у ВВП виступають виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (3,53%), металургійне виробництво (1,95%), виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин та устаткування (0,87%) та виробництво деревини, паперу, поліграфічна діяльність та тиражування (0,79%). У 2017 р. обсяг ВВП, який генерує добувна промисловість на 1 грн реалізованої продукції, становив 0,55 грн, що на 4 пункти менше, ніж у 2010 р., а обсяг ВВП, генерований переробною промисловістю склав 0,22 грн на 1 грн реалізованої продукції, що на 2 пункти більше порівняно з 2010 р. Натомість у країнах Євросоюзу добувна промисловість створює лише 0,4 євро на 1 євро реалізованої продукції, переробна ж – 0,29 євро на 1 євро реалізованої продукції.

Динаміка основних індикаторів розвитку переробної промисловості в Україні та взятих для порівняння країнах зі схожим інституціональним середовищем – Молдові, Білорусі, Російській Федерації – та країнах ЄС представлена в табл. 1.1.

Показники розвитку переробної промисловості в Україні, Молдові, Білорусі, Російській Федерації та країнах ЄС у 2000 р. та 2016 р.

Показник	Україна		Молдова		Білорусь		Російська Федерація		Країни ЄС-28			
	2000	2016	2000	2016	2000	2016	2000	2016	2000		2016	
									min	max	min	max
Індекс промислової конкурентоспроможності (CPI): – рейтинг – балів	59 0,05	64 0,04	108 0,01	110 0,01	54 0,05	47 0,07	33 0,1	32 0,1	86 0,02	1 0,56	93 0,02	1 0,52
Додана вартість переробної промисловості на одну особу, дол. США	250,6	350,08	125,4	219,6	504,57	1425,22	956,05	1489,9	474,15	9378,24	793,65	20100,09
Експорт товарів переробної промисловості на одну особу, дол. США	253,22	611,23	78,36	192,01	676,3	2079,19	275,79	875,51	315,27	18124,31	743,93	31038,46
Частка доданої вартості середньо- та високотехнологічних видів діяльності переробної промисловості в доданій вартості переробної промисловості, %	23	30	7	16	42	41	33	30	11	65	21	61
Частка експорту середньо- та високотехнологічних видів діяльності переробної промисловості в експорті переробної промисловості, %	39	37	11	29	45	42	36	28	15	81	29	77
Частка доданої вартості переробної промисловості у ВВП, %	13	12	15	12	18	24	15	13	7	22	4	30
Частка експорту переробної промисловості в експорті, %	86	70	72	58	92	84	39	44	71	97	72	95
Індекс якості промислового експорту	0,70	0,55	0,42	0,45	0,72	0,65	0,41	0,37	0,54	0,96	0,55	0,87
Індекс інтенсивності індустріалізації	0,39	0,33	0,27	0,28	0,55	0,6	0,43	0,38	0,18	0,75	0,21	0,78

Джерело: CIP2018 / UNIDO. URL: <http://stat.unido.org/database/CIP%202018>

Наведені дані демонструють, що показник доданої вартості переробної промисловості України вдвічі нижчий за аналогічний мінімальний показник по ЄС і майже в 57,5 разів нижчий за його максимальне значення. За цим показником Україна також суттєво відстає від РФ та Білорусі, випереджаючи серед представлених країн лише Молдову. За часткою експорту переробної промисловості в загальній структурі експорту Україна випереджає наведені пострадянські країни-сусіди. Заслуговує на увагу наведена в таблиці динаміка індексу інтенсивності індустріалізації. Як бачимо, по ЄС за 2000–2016 рр., цей показник зріс на 3 п.п, в Білорусі на 5 п.п., в Молдові – на 1 п.п., в Україні знизився на 6 п.п., у РФ – на 5 п.п. При цьому показник щодо пострадянських країн перебував у діапазоні значень для країн ЄС. Зазначимо, що інтенсивність індустріалізації в ЄС виявилася невисокою в тих країнах, що територіально не мають можливості розвивати промислові виробництва або орієнтовані на сферу послуг (наприклад, мінімальне значення – 0,21 – належить Люксембургу), тоді як 0,33 для України є невиправдано низьким.

Промислові підприємства в Україні виступають одним із найбільш вагомих роботодавців: у 2010 р. промисловість забезпечувала робочі місця для 17% зайнятого населення, а в 2017 р. – лише 15,1%, що відповідає середньому показнику по ЄС. Середньомісячний рівень оплати праці в промисловості у 2017–2018 рр. перевищував середній рівень по країні приблизно на 7–8%. У 2017 р. уперше з 2011 р. кількість офіційно працевлаштованих осіб у промисловості почала характеризуватися позитивною динамікою, також скоротилися обсяги неформальної зайнятості: у 2017 р. вона становила 207 тис. осіб, або 5,6% від усіх неформально зайнятих в українській економіці.

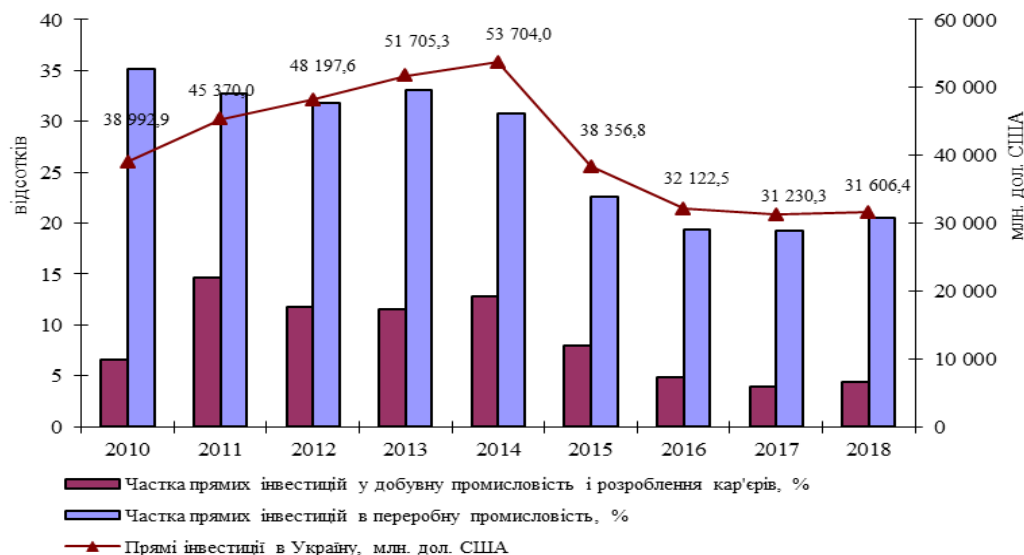
Частка валової доданої вартості у випуску добувної промисловості України у 2010 р. становила 55,6%, у той час як переробної – лише 19,5%; за сім років ситуація незначно покращилася – частка доданої вартості у випуску добувної промисловості зменшилася до 51,5%, а переробної – зросла до 19,9%¹⁶, однак ці зміни поки не є вирішальними для реструктуризації промисловості. Згідно з даними WIOD¹⁷, у країнах ЄС добувна промисловість також традиційно має вищу частку доданої вартості у випуску, що у 2014 р. становила 58,3%, але частка валової доданої вартості у випуску переробної промисловості становить лише 29,3%.

У 2014–2016 рр. на тлі політичних та соціально-економічних потрясінь, зовнішньої агресії та економічних санкцій з боку Росії спостерігався відтік прямих іноземних інвестицій (рис. 1.2), що поглибило проблему нестачі фінансових ресурсів для здійснення технологічної модернізації та розширення виробничих потужностей промислових підприємств. Лише починаючи з 2018 р. надходження прямих іноземних інвестицій перевищило їх відтік, що зумовило позитивну динаміку показника. Зростання розпочалося лише у 2018 р. завдяки політичній та економічній стабілізації, отриманню кредитних коштів від МВФ, проведенню пенсійної реформи та підвищенню рівня мінімальної заробітної плати.

---

¹⁶ Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

¹⁷ World Input-Output Database. URL: <http://www.wiod.org/database/niots16>

Рис. 1.2. Динаміка показників прямих іноземних інвестицій у промисловість України, станом на 1 січня 2010–2018 рр.

Джерело: розраховано та побудовано авторами на основі даних Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

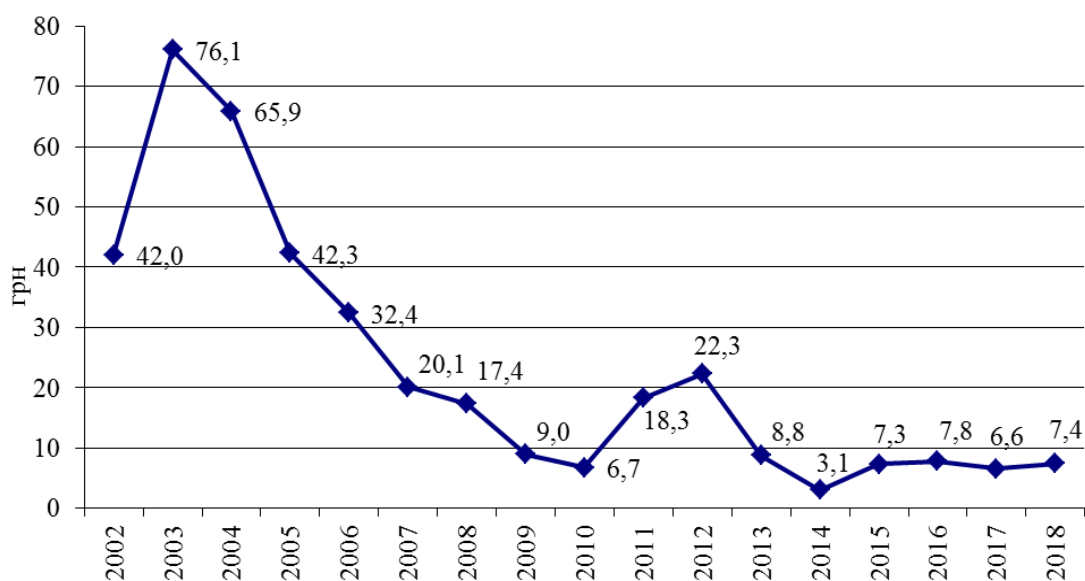
При цьому промислові підприємства все ще залишаються лідерами з наповнення державного бюджету. За даними Державної фіскальної служби України¹⁸, у 2018 р. добувна промисловість забезпечила 10,6%, а переробна – 6,8% усіх податкових надходжень. Водночас промисловість має високий рівень тінізації, що пов'язується із високим рівнем монополізації на ринку добувної промисловості і розробленні кар'єрів та досить складною системою видачі дозвільних документів, намаганням знизити податкові виплати в умовах зростання вартості енергоносіїв та погіршення зовнішньоекономічної кон'юнктури.

Обсяг державних інвестицій у промисловість за період 2002–2017 рр. коливався, а з 2015 р. розпочалося їх стабільне зростання у номінальному вираженні, й у 2017 р. їх обсяг становив майже 2,5 млрд грн. Кошти спрямовувалися передусім на виконання державних цільових програм реформування і розвитку оборонно-промислового комплексу та реструктуризацію вугільної та торфодобувної промисловості.

¹⁸ Надходження податків і зборів / Державна фіскальна служба України. URL: <http://sfs.gov.ua/diyalnist-pokazniki-roboti/nahodjennya-podatkov-i-zboriv--obovyaz/nahodjennya-podatkov-i-zboriv/>

Капітальні інвестиції у промисловість за 2001–2017 рр. збільшилися у 10,5 разів, досягнувши 143,3 млрд грн, з них 18,9 млрд грн освоєно харчовою промисловістю, 17,8 млрд грн – металургійним виробництвом, 10,4 млрд грн використано у виробництві гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції, 68,4 млрд грн освоєно при виготовленні виробів з деревини, виробництві паперу та поліграфічній діяльності.

Якщо визначити ефективність урядування в промисловому комплексі через обсяг державних інвестицій у промисловість на 1 грн витрат на утримання центральних органів виконавчої влади (рис. 1.3), то ситуація характеризується переважно спадним трендом – із року в рік утримання міністерств та відомств, які в своїй переважній більшості прямо чи опосередковано спричиняють регулюючі дії на промисловий розвиток, обходиться дедалі дорожче.

Рис. 1.3. Обсяг державних інвестицій у промисловість на 1 грн витрат на функціонування державних органів, що спричиняють регулюючі дії на промисловий розвиток, у 2002–2018 рр., грн

Джерело: розраховано та побудовано авторами на основі Законів України «Про Державний бюджет України» на 2002–2018 роки. URL: <http://rada.gov.ua/>

Аналіз динаміки таких показників як обсяг державних інвестицій у промисловість, обсяг доданої вартості промисловості на одного працівника,

індекс фізичного обсягу випуску переробної промисловості¹⁹ дозволив дійти висновку, що макроекономічний ефект від здійснених інвестицій у вигляді збільшення темпів зростання доданої вартості переробної промисловості на одного працівника проявляється лише через п'ять років, так само як і результати реалізації промислової політики.

Таким чином, відсутність внутрішньо узгодженої промислової політики, проведення непопулярних реформ (пенсійної, податкової) в умовах недостатності інституційної спроможності держави, неадекватного інституційного середовища стали причиною уповільнення промислового розвитку, скорочення конкурентоспроможності промислових підприємств та їх експортного потенціалу.

1.3. Інституційні перешкоди імплементації промислової політики та напрями їх подолання

В умовах зміни гео економічного вектору України в контексті інтеграційних процесів до європейського простору та імплементації нових, європейських цінностей у всіх сферах життя суспільства, у тому числі й у державному врядуванні, важливим аспектом постає необхідність гармонізації підходів до промислової політики із європейською практикою та відходження від галузевого розуміння промислової політики, а значить і наповнення її новим змістом.

Європейська Комісія ще у 2002 р. визначила промислову політику як таку, що має горизонтальний за своєю природою характер і спрямована на забезпечення рамкових умов, що сприяють промисловій конкурентоздатності²⁰. Узагальнення цього та інших численних визначень промислової політики західними вченими, наведених в роботі К. Варвіка²¹ та Г. Пака²², можна звести

---

¹⁹ Розрахунки проведені авторами. Коефіцієнт кореляції між державними інвестиціями у промисловість та приростом доданої вартості промисловості на одного працівника з лагом у п'ять років виявився найбільшим (серед лагів 1–6 років) і становить 0,87, для індексу фізичного обсягу випуску переробної промисловості 0,92.

²⁰ European Commission. Industrial Policy in an Enlarged Europe, COM(2002) 714. 2002. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:n26022&from=EN>

²¹ Warwick K. Beyond Industrial Policy: Emerging Issues and New Trends. OECD Science, Technology and Industry Policy Papers. 2013. No. 2. OECD Publishing. 57 p.

до такого її розуміння: *це державна політика, спрямована на покращення бізнес-середовища або покращення структури економічної активності за секторами, технологіями, і яка забезпечить за рахунок втручання кращі перспективи для економічного зростання та суспільного добробуту у порівнянні з відсутністю такого втручання.* Її основними завданнями в цьому контексті є компенсація «провалів» ринку, проблем, пов'язаних із промисловою організацією, ініціювання структурних перетворень, розроблення різних інституційних заходів для впровадження органами державної влади, зокрема із покращення бізнес-середовища. А основний арсенал складають інструменти інших політик (бюджетної, податкової, кредитно-грошової, митної тощо), координація яких для досягнення зазначених цілей і є суттю промислової політики як такої.

Отже, одним з ключових завдань державної економічної політики в Україні є поступове заміщення секторальної політики на ефективну горизонтальну, що створює рівні можливості для всіх галузей промисловості і прискорює структурну трансформацію економіки. Як показано на рис. 1.4, з 2015 року Україна взяла курс на звуження секторальної політики. «Вертикальні» заходи до 2015 р. були спрямовані переважно на розвиток енергетичних секторів – вугільного, газо- та електропостачання, що вимагало значних капіталовкладень. З 2015 р. відбулося скорочення бюджетних видатків на промисловість як дотаційного, так і інвестиційного характеру.

У 2018 р. унаслідок невиконання плану по бюджетних доходах та запозиченнях на внутрішньому й зовнішньому ринках Україна була змушена провести бюджетний секвестр, скоротивши видатки на регіональний розвиток, а також через хронічне невиконання країною умов надання кредитів за програмою розширеного фінансування (EFF) просити у МВФ короткострокове фінансування за програмою *stand-by*.

---

²² Pack H., Saggi K. The case for industrial policy : a critical survey. The World Bank Research Observer. 2006. P. 267-297. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/640951468138862957/The-case-for-industrial-policy-a-critical-survey>

Рис. 1.4. Частка видатків Державного бюджету України на підтримку промисловості у 2000-2019 рр., %

Джерело: розраховано та побудовано авторами на основі Законів України «Про Державний бюджет України» на 2000–2019 роки. URL: <http://rada.gov.ua/>

Становлення сучасної промислової політики в Україні можна представити у вигляді матриці, користуючись підходом А. Андреоні²³. Матриця відображає такі аспекти, як: 1) рівень впровадження заходів – регіональний чи національний, що у свою чергу поділяються на підприємств та сектори переробної промисловості, систему переробної промисловості, промислову систему і макроекономічний механізм (системний вплив); 2) дія на пропозицію (інноваційна та технологічна інфраструктура, вища освіта та підготовка фахівців, просування виробничих технологій, довгостроковий фінансовий капітал, доступ до ресурсів, інфраструктура та мережі) чи попит (внутрішній чи зовнішній).

За таким підходом промислова система додатково включає будівельний, енергетичний та агропромисловий сектори. Такий підхід дозволяє комплексно оцінити вектор промислової політики, відстежити взаємозв'язок між суміжними стратегіями і заходами. Крім того, він дозволяє оцінити синергетичний вплив одночасної реалізації декількох заходів порівняно із

²³ Andreoni A. Varieties of Industrial Policy: Models, Packages, and Transformation Cycles. *Efficiency, Finance, and Varieties of Industrial Policy: Guiding Resources, Learning, and Technology for Sustained Growth.* / ed. by A. Noman and J.E. Stiglitz. New York: Columbia University Press, 2017.

результатом впровадження кожного заходу індивідуально.

За допомогою умовних позначень на рис. 1.5 представлено сукупність таких «пакетів реформ» для України, що визначають позиціонування промислової політики в рамках певних циклів трансформацій, які представляють собою період від однієї віхи промислової політики до іншої. Цифрові позначення відповідають номерам документів, зазначеним у табл. 1.2.

Зріз змісту пакетів реформ промислової політики демонструє, що в Україні промислова політика реалізується переважно на національному рівні; регіональний рівень слабо охоплений стратегіями та програмами, а заходи цього рівня стосуються лише промислової системи в цілому.

Цілі		Пакети програм промислової політики							
		Регулювання пропозиції					Регулювання попиту		
Рівні		А	Б	В	Г	Д	Е	Є	Ж
Регіональний рівень	I		1	8				3	
	II			20					7
	III	15	11	1	9		15, 14, 20, 4, 9	5	12
Національний рівень	I	17, 6, 20, 19, 1	18	6, 8, 20, 17	2, 6	13		3	6, 1, 17, 18
	II			1		1	5		7, 20
	III	7, 12, 1	20		1, 7	10	9, 20, 4, 14, 20		12, 10, 1, 16
	IV	15	11	16	2		15, 16		5

- – програми та заходи, які розпочалися до 2017 року
- – програми та заходи, запроваджені із 2017 року
- ⊖ – проекти стратегій та програм промислового розвитку

- А – Інноваційна та технологічна інфраструктура
- Б – Вища освіта та підготовка фахівців
- В – Просування виробничих технологій
- Г – Довгостроковий фінансовий капітал
- Д – Доступ до ресурсів
- Е – Інфраструктура та мережі

- Є – Внутрішній попит та державні закупівлі
- Ж – Зовнішній попит та розвиток міжнародного ринку
- І – Підприємства та сектори переробної промисловості
- ІІ – Система переробної промисловості
- ІІІ – Промислова система
- ІV – Макроекономічний механізм

Рис. 1.5. Матриця державної промислової політики України станом на лютий 2019 р.

Джерело: власна розробка авторів.

Таблиця 1.2

Програми та заходи в рамках промислової політики України

№	Назва	Трансформаційний цикл		Відповідальна державна установа
		з	по	
1	Експортна стратегія України	2017	2021	Мінекономрозвитку, Міносвіти та науки
2	Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки	2017	2020	Мінфін
3	Стратегія реформування системи публічних закупівель	2016	2022	Мінекономрозвитку, Мінфін, Мін'юст
4	Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»	2015	2020	Президент України, Кабінет Міністрів України, інші міністерства та відомства
5	Середньостроковий план пріоритетних дій Уряду до 2020 року	2017	2020	Мінекономрозвитку
6	Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України на період до 2028 року	2018	2028	Мінекономрозвитку
7	Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року	2017	2020	Мінекономрозвитку, Мінсоцполітики, Мінфін, Мінрегіон, Мін'юст тощо
8	Стратегія розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року	2013	2020	Мінагрополітики
9	Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»	2017	2035	Міненерго
10	Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року	2015	2020	НБУ, Мінфін, Мін'юст
11	Стратегія подолання бідності	2016	2020	Мінсоцполітики
12	Стратегія розвитку системи технічного регулювання на період до 2020 року	2015	2020	Мінекономрозвитку, Мінрегіон
13	Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року	2014	2020	Мінрегіон, Мінінфраструктури
14	Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року	2018	2030	Мінінфраструктури
15	План заходів щодо дерегуляції господарської діяльності	2016	...	Мінекономрозвитку, Мінінфраструктури, Мінсоцполітики, Мінприроди, Мінрегіон
16	Основні засади (стратегія) державної екологічної політики на період до 2030 року	2019	2030	Мінекології
17	Стратегія відродження вітчизняного авіабудування на період до 2022 року	2018	2022	Мінекономрозвитку, Міноборони, Мінфін, МВС, Мінінфраструктури, МЗС
18	Стратегія розвитку суднобудування на період до 2020 року	2009	2020	Мінекономрозвитку, Мінінфраструктури
19	Концепція Загальнодержавної цільової науково-технічної космічної програми України на 2018–2022 роки	2018	2022	Державне космічне агентство, Міноборони
20	Проект Стратегії розвитку промислового комплексу України на період до 2025 року	2019	2025	Мінекономрозвитку

Джерело: власна розробка авторів.

Частина ухвалених до 2015 р. стратегій, концепцій та планів дій не була повністю або частково реалізована переважно через їх геополітичну орієнтацію.

Промислова політика в цей період була спрямована головним чином на секторальну підтримку енергетичних та експортоорієнтованих галузей промисловості. З 2015 р. розпочалося оновлення пакетів реформ, спрямованих на євроінтеграцію, що потягло за собою розроблення нових програмних документів, завданням яких стало оновлення української промисловості.

В кризових умовах уряду довелося планувати реформи фактично в кожній сфері, що стосується регулювання пропозиції та попиту на промислові товари. Цей ефект на рис. 1.5 проявляється через неможливість визначити домінуючий сектор локалізації урядових реформ. Можна констатувати, що в документах найбільша увага приділяється розвитку інноваційної та технологічної інфраструктури, розширенню виробництва та просуванню виробничих технологій, розвитку інфраструктури та доступу до мереж, стимулюванню зовнішнього попиту та виходу на міжнародні ринки, забезпеченню доступу до довгострокового фінансового капіталу. Менше реформ планувалося у сфері вищої освіти й підготовки фахівців, стимулювання внутрішнього попиту, державних закупівель промислових товарів, доступу до ресурсів. Нові реформи, запроваджені у 2017 р. і пізніше, характеризуються меншою секторальною орієнтованістю та зосереджуються переважно на рівні промислової системи загалом.

Заходи, представлені в проєкті Стратегії розвитку промислового комплексу України до 2025 року, мають на графіку більш локалізований характер – вони орієнтовані переважно на просування українських промислових товарів на зовнішні ринки, освоєння нових видів продукції та технологій, підготовку персоналу та інноваційний розвиток промислових підприємств.

Серед недоліків взятих до аналізу програм та заходів промислової політики – їх частково популістський характер, асинхронність, що неодмінно відбилося на дублюванні заходів, а також непрорахованість бюджетної та інституційної спроможності. Це відбилося на ситуації зі створенням Експортно-кредитного агентства, коли уряд у встановлений у плані дій термін не зміг

сформувати статутний капітал установи та запустити її діяльність; і навіть існуючі або новостворені інституції – Державна інноваційна фінансово-кредитна установа, Державна інвестиційна компанія, Офіс залучення інвестицій, експериментальний проєкт Фонд підтримки винаходів – повною мірою не виконують покладених на них державою функцій, понад те – їх цілі та завдання подекуди дублюються, що свідчить про неефективність організації системи таких інституцій. Одна з найбільш успішних установ, створених Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, – це Офіс з просування експорту.

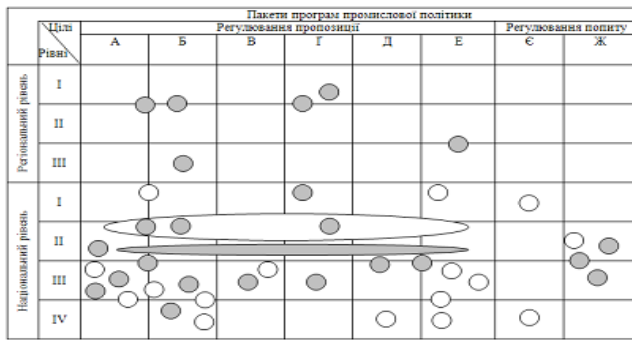
Загалом в останні роки заходів, що стимулюють промисловий розвиток, було вжито надто мало, аби суттєво на нього вплинути. Регуляторна ефективність українського уряду, за оцінкою ВЕФ, була дуже низькою. В рейтингу Global Competitiveness Report 2018²⁴ за інституційними показниками Україна перебувала на 110-му місці зі 140 із рахунком 46,3 бала, однак порівняно з 2017 р. цей показник покращився. Слабка орієнтованість уряду на майбутнє, за якою країна посідає лише 115-те місце, свідчить про низьку адаптивність уряду та вітчизняного законодавства до сучасних викликів глобального економічного розвитку та про відсутність цілісного довгострокового бачення позиції України у світовому економічному просторі.

Для порівняння розглянемо досвід щодо формування промислової політики країн, де вона продемонструвала високу ефективність (рис. 1.6).

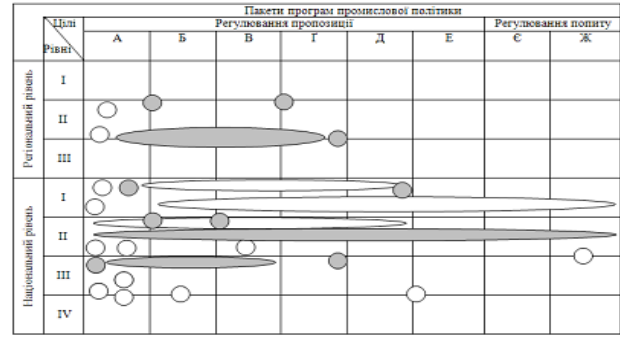
Імплементация програм та заходів промислової політики Німеччини, незважаючи на федеративний устрій, відбувається переважно на національному рівні. Промисловість Німеччини переживає новий трансформаційний цикл, коли старі програми все ще орієнтовані на забезпечення інноваційної та технологічної інфраструктури й підготовку фахівців, а нові зосереджуються на комплексному розвитку системи переробної промисловості й забезпеченні інфраструктури та мереж.

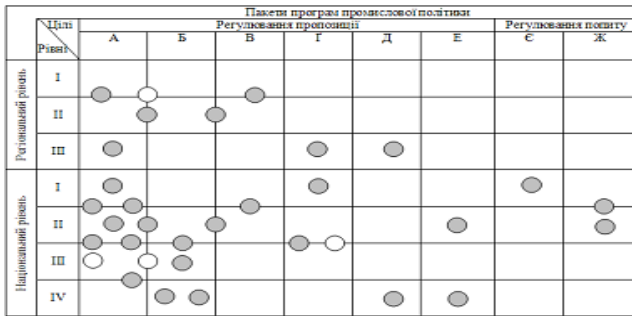
²⁴ Global Competitiveness Report 2018. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2018>

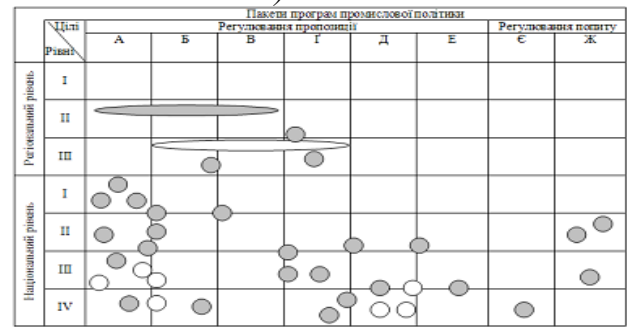
а) Німеччина

б) Китай

в) США

г) Японія

- – довготривалі програми розвитку, прийняті до 2000 р.
- – нові програми розвитку, прийняті з 2000 р.
- А – Інноваційна та технологічна інфраструктура
- Б – Вища освіта та підготовка фахівців
- В – Просування виробничих технологій
- Г – Довгостроковий фінансовий капітал
- Д – Доступ до ресурсів
- Е – Інфраструктура та мережі

- Є – Внутрішній попит та державні закупівлі
- Ж – Зовнішній попит та розвиток міжнародного ринку
- І – Підприємства та сектори переробної промисловості
- ІІ – Система переробної промисловості
- ІІІ – Промислова система
- ІV – Макроекономічний механізм

Рис. 1.6. Схематична презентація матриць промислової політики розвинених країн

Джерело: Andreoni A. Varieties of Industrial Policy: Models, Packages, and Transformation Cycles. *Efficiency, Finance, and Varieties of Industrial Policy: Guiding Resources, Learning, and Technology for Sustained Growth* / ed. by A. Noman and J.E. Stiglitz. New York: Columbia University Press, 2017. P. 276, 287.

Зростання глобальної конкуренції поступово розширило фокус видів промислової політики країн від регулювання пропозиції до стимулювання попиту, особливо на зовнішніх ринках; почали активно використовуватися інструменти підтримки експортоорієнтованих компаній – податкові пільги, пільгові кредити банків із компенсацією частини процентної ставки за рахунок держави та під державні гарантії (США, Японія, Китай).

Промислова політика Сполучених Штатів, Японії та Німеччини характеризуються множинністю заходів і програм, які мають моноцільовий характер, тобто охоплюють лише одну конкретну сферу регулювання попиту чи пропозиції на продукцію підприємств промислового комплексу. Китайська Народна Республіка, на відміну від інших країн, має поліцільову структуру

пакетів реформ, які реалізуються як на регіональному, так і на національному рівнях. Але нові заходи сконцентровані на інноваційному та технологічному розвитку.

Технологічна і фінансова інфраструктура обраних країн є надзвичайно різною з точки зору сфери втручання, функцій та інституційних форм. Такі країни, як Німеччина, США та Японія, чия технологічна інфраструктура розвивалася протягом останнього століття, зуміли створити сильну порівняльну перевагу за рахунок високотехнологічної діяльності. *Fraunhofers* у Німеччині, центри *Kohsetsushi* у Японії, та інститути *NNMI (The National Network for Manufacturing Innovation)* у США спеціалізуються на прикладних промислових і виробничих дослідженнях, розширенні виробництва і зниженні ризиків, особливо у сфері запровадження нових технологій.

Акцент на забезпеченні цільового навчання та поширенні промислових знань характерний для зрілих промислових систем. Нові індустріальні країни, такі як Китай, лише нещодавно активізували свою підтримку «дифузної» системи інститутів НДДКР, які створюються за межами фірм. Це сприяє розвитку зовнішніх економічних зв'язків, ланцюгів постачання та знаннєємних промислових екосистем навколо великих національних та іноземних компаній.

Схеми фінансової підтримки, включаючи кредити, довгострокове фінансування, відповідні гранти та фінансові гарантії широко прийняті усіма вказаними вище країнами (наприклад, *SBIR (The Small Business Innovation Research)* у Сполучених Штатах та *InnoFund* у Китаї). Проте ефективність цих схем залежить від критеріїв вибору суб'єктів для надання фінансової підтримки, зокрема інвестиційних та технологічних вимог. Ефективність також залежить від існування фінансової інфраструктури, здатної впроваджувати ці механізми фінансової підтримки. Німеччина, а також Китай закріпили ці функції за банками розвитку як важливим інструментом реалізації такої фінансової підтримки довгострокових стратегій промислових компаній.

Антициклічна політика, що проводилася через світову фінансову кризу, значно вплинула на селективні інструменти промислової політики. Наприклад,

закон *ARRA (The American Recovery and Reinvestment Act of 2009)* у США, який стала доповненням до програми *TARP (Troubled Asset Recovery Program of 2008)*, передбачала збільшення інвестицій в модернізацію та розвиток інфраструктури, освіти, підвищення соціальних виплат і зосереджувалася на стимулюванні попиту на товари та послуги. Внаслідок запровадження програми, в період з 2009 по 2012 рр. було створено від 2 до 10,9 млн робочих місць²⁵. В Німеччині – це інвестиції в зелені технології та технологічне оновлення промисловості. Китай збільшив рівень і так високих внутрішніх інвестицій у транспортну інфраструктуру (будівництво мережі високошвидкісних поїздів). Така політика традиційно покращувала бізнес-клімат, у тому числі за рахунок скорочення трансакційних витрат та зростання продуктивності), а значить – сприяла економічному зростанню.

Як бачимо, контекст промислової політики провідних країн світу визначається переважно промисловою структурою країни та її інституційним устроєм²⁶. Країни зі слабкими позиціями на міжнародних ринках товарів та послуг змушені поєднувати секторальні заходи – підтримку, стимулювання, субсидування, інвестування у стратегічно важливі галузі промисловості – зі стратегіями суцільного технологічного розвитку економіки. Розвинені країни зі значними відмінностями у промисловій структурі розробляли політику із різним ступенем державного втручання. Японія, чиї показники традиційно залежали від двох секторів (автомобільного та електроніки), спрямувала свою політику на диверсифікацію та підвищення стійкості своєї промислової бази. Німеччина, навпаки, завдяки диверсифікованій і добре організованій системі виробництва, зосередилася на технологічному переході, керованому національною програмою «озеленення» економіки. США, промислова база яких значно звузилася протягом останніх десятиліть, взяли курс на розширення виробництва в існуючих секторах економіки.

---

²⁵ Kimberly A. ARRA, Its Details, With Pros and Cons. *The Balance*. 30 July 2019. URL: <https://www.thebalance.com/arra-details-3306299>

²⁶ Andreoni A. Varieties of Industrial Policy: Models, Packages, and Transformation Cycles. *Efficiency, Finance, and Varieties of Industrial Policy: Guiding Resources, Learning, and Technology for Sustained Growth* / ed. by A. Noman and J.E. Stiglitz. New York: Columbia University Press, 2017. P. 246.

Запровадження того чи іншого типу промислової політики залежить від інституційного середовища – банківського сектора, урядових установ, науково-дослідних організацій, галузевих асоціацій, торгово-промислових палат, ступеня дерегуляції підприємницької діяльності, інфраструктури. Адже таке інституційне середовище розвивається поряд із промисловою структурою економіки, тому країни, які хочуть відновити або посилити свою виробничу базу, насамперед стикаються із так званою інституційною неспроможністю.

Який механізм дасть змогу створити (або трансформувати) потрібні інституції та які функції слід їм призначити, – відповісти на ці питання однозначно неможливо. Як зазначив Х. Чан, «на самому загальному рівні ми можемо сказати, що існують певні функції, які інституції повинні виконувати для забезпечення економічного розвитку, та існують певні типи інституцій, які можуть виконувати ці функції якнайкраще. Однак складність полягає в тому, що ми не можемо ані скласти узгоджений перелік таких «суттєвих» функцій, ані визначити, якими конкретно типами інституцій вони мають виконуватися»²⁷.

Недостатня інституційна спроможність в Україні – це недостатність інституцій або відсутність у них компетенцій, досвіду чи можливостей виконувати функції, пов'язані із підтримкою промислового сектора чи з прийняттям рішень щодо його розвитку. Проблема підвищення інституційної спроможності найчастіше є завданням несекторальних стратегій та програм і виникає через необхідність виконання державними установами та організаціями нових функцій. Важливе значення мають інститути, що безпосередньо відповідають за ініціацію, розроблення, відбір та реалізацію великих проєктів та програм. До них відносяться: системи наукових досліджень, національна інноваційна система та система стратегічного планування²⁸. Часто вона передбачає визначення системи національних та регіональних цілей та пріоритетів, планування, моніторинг та оцінку

---

²⁷ Chang H.J. *Institutional Change and Economic Development*. United Nations University Press. 2007.

²⁸ Ленчук Е.Б. *Формирование промышленной политики России в контексте задач новой индустриализации. Журнал Новой экономической ассоциации*. 2018. № 3 (39). С. 138–145.

ефективності видів впроваджуваної політики, забезпечення стійкості результатів та зниження ризиків при реалізації планових заходів, взаємодію між органами влади, бізнесом та міжнародними організаціями, оптимізацію структури, функцій та принципів діяльності державних органів, удосконалення механізму виконання правових актів. Повчальним у цьому сенсі є досвід таких європейських країн, як Македонія, Італія та Португалія (табл. 1.3).

У 2010 р. уряд Македонії за підтримки Євросоюзу реалізував проєкт «Розбудова спроможності інституцій, залучених до впровадження промислової політики»²⁹. Він передбачав посилення спроможності Міністерства економіки імплементувати та здійснювати моніторинг за проактивною промисловою політикою, що сприятиме створенню та виконанню ефективних програмних та дієвих ініціатив в підтримку зростання та конкурентоспроможності промисловості. Потреба в трансформації системи державного регулювання промисловості була викликана незадовільною структурою економіки, залежністю промислових виробників від імпортних енергоносіїв, від'ємним сальдо торговельного балансу.

Досвід подібних проєктів в інших країнах показав, що при їх реалізації найчастіше стикаються з такими труднощами, як недостатність адміністративної спроможності та доступності персоналу, координації між стейкхолдерами, залучення приватного сектора до розроблення програм, нестача бюджетних коштів тощо. Для вимірювання ефективності досягнення цих результатів використовувалася система кількісних індикаторів, які переважно свідчили про кількість проведених заходів, подій, ініціатив тощо.

Перелік заходів для досягнення зазначених цілей включав: 1) розбудову можливостей таких інституцій, як міністерська Рада з конкурентоспроможності, міжміністерська експертна група (тренінги, дорадництво, семінари та навчальні візити в країни ЄС, у тому числі з питань управління програмами заходів, впровадження, моніторингу та контролю,

---

²⁹ PF 2.1. Capacity Building to Institutions Involved in Implementation of the Industrial Policy. URL: http://eeas.europa.eu/archives/delegations/the_former_yugoslav_republic_of_macedonia/documents/eu_the_former_yugoslav_republic_of_macedonia/pf_2_1_2010.pdf

оцінкою та фінансовим менеджментом); 2) пропаганду та підвищення обізнаності щодо концепції та переваг промислової політики серед бізнесу, державних управлінців та постачальників знань на національному та регіональному рівнях; 3) проведення постійного діалогу з приватним сектором при розробленні політики та програм, а також комунікаційних зв'язків із радами та асоціаціями, кластерами, окремими компаніями та установами; 4) оцінку та рекомендації у сферах, які зачіпає промислова політика, оцінку поточної та розроблення передових заходів оновленої промислової політики; 5) періодичну оцінку встановленої та подальшу модернізацію організаційної структури та системи процедур, що підтримують ефективне створення, імплементацію та ревізію промислової політики та відповідних заходів; 6) консультаційну підтримку розроблення щорічного плану дій для зростання конкурентоспроможності економіки; 7) аналіз перепон для розроблення програм; 8) підтримку національних органів державної влади або регіональних установ тощо у розвитку потенціалу для створення й розроблення проєктів в рамках ряду програм.

Активні заходи із розбудови інституційної спроможності у Македонії позитивно позначилися на макроекономічних показниках в наступні роки після запровадження проєкту, попри складну соціально-політичну ситуацію у країні.

Успішний досвід Італії в розбудові промислового сектора в регіоні Емілія-Романья довів, що модель промислової політики має бути такою, щоб розрізняти конкурентні виклики різних секторів економіки, що прагнуть до подальшого прогресу, та реагувати на них, і найкраще із цими завданнями може справитися регіональна промислова політика.

Промислова політика Португалії має поліморфний характер, її ефективність рідко оцінюється, а заходи не завжди логічні й зрозумілі³⁰. Заходи із формування сприятливого інституціонального середовища та інституційної спроможності в Португалії набули актуальності через кризу 2008 р., з якої країна повноцінно не могла вийти декілька років поспіль.

---

³⁰ Mamede R.P., Feio P.A. Institutional conditions for effective and legitimate industrial policies: the case of Portugal. *Dinamia CET*. 2012. WP №2012/13. URL: http://home.iscte-iul.pt/~rpme/Documentos/RPM-PAF_2012_Dinamia.pdf

Досвід розбудови інституційної спроможності держави у європейських країнах

Країна	Сфера та мета	Зміст заходів	Результати
Македонія	<p>Проект «Розбудова спроможності інституцій, залучених до впровадження промислової політики» (2010 р.)</p> <p>Мета – посилення спроможності Міністерства економіки імплемувати та здійснювати моніторинг за проактивною промисловою політикою, що сприятиме створенню та виконанню ефективних програмних та дієвих ініціатив на підтримку зростання та конкурентоспроможності промисловості</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Створення міністерської Ради з конкурентоспроможності. 2. Набуття компетентностей ключовими міністерствами та державними установами для розроблення та впровадження проактивної промислової політики. 3. Формування та функціонування механізмів для тривалої та регулярної комунікації між Міністерством економіки, іншими міністерствами та бізнес-спільнотою. 4. Розвиток інституційних компетенцій та розширення можливостей для розроблення та впровадження проактивної промислової політики, що веде до підвищення конкурентоспроможності, зростання експорту, збільшення прямих іноземних інвестицій, активізації підприємництва, інновацій, розвитку технологій, досліджень й розробок. 5. Визначення організаційної та інституційної структури, системи процедур керівних органів та забезпечення їх повноцінного функціонування. 6. Підвищення кваліфікації працівників Міністерства економіки та виконавчих органів для ефективного та результативного управління щорічними програмами заходів та проектами із розроблення програм, їх впровадження, моніторингу і контролю, оцінки, фінансового менеджменту та контролю. 7. Підвищення кваліфікації та спроможності персоналу міністерств, а також суб'єктів, що розробляють проекти із конкурентоспроможності та інновацій для фінансування з фондів ЄС. 8. Оновлення промислової політики на період 2009–2020 років. 	<p>Індекс промислової конкурентоспроможності зріс з 0,02 до 0,03, що перемістило країну в рейтингу з 89-го місця на 84-те, а станом на 2016 р. вона перебувала на 78-му місці, за даними UNIDO.</p> <p>Додана вартість переробної промисловості на одну особу збільшилася з 448,19 дол. США до 685,98 дол. США у 2016 р., а її експорт на одну особу зріс відповідно з 1445,04 дол. США до 2128,51 дол. США у 2016 р.</p> <p>Частка середньо- та високотехнологічного експорту збільшилася з 31% до 60% за 2010–2016 рр.</p> <p>Частка доданої вартості переробної промисловості у ВВП за той самий період зросла з 10 до 13%.</p> <p>Індекс якості експорту підвищився на 0,14 і досяг значення 0,79 у 2016 році.</p> <p>Індекс інтенсивності індустріалізації збільшився з 0,25 до 0,33.</p>
Італія	Інституційне забезпечення промислового розвитку в регіоні Емілія-Романья	<ol style="list-style-type: none"> 1. Створення центрів реальних послуг ERVET (Emilia-Romagna Valorizzazione Economica Territorio), що надавали консультації із корпоративної стратегії, організаційному розвитку та управлінню, фінансовим та адміністративним системам, управлінню людськими ресурсами, іншим видам діяльності, з якими суб'єкти малого та середнього підприємництва зазнають труднощів. 2. Створення навчальних закладів (технікумів) для підготовки фахівців із необхідними навичками. Будівництво житла, транспортного сполучення та створення соціальної інфраструктури. 3. Створення Конференції з економіки та праці, метою якої є зустріч регіональних зацікавлених сторін разом з регіональною владою для 	<p>Підвищення темпів зростання економіки регіону з 1,9% на рік у 1990-х роках до 2,8% в середньому за період 2001–2012 рр. Регіон став найбільш конкурентоспроможним експортером на Півночі Італії, у якого позитивне сальдо торговельного балансу перевищує 15 млн євро. В регіоні найвищий рівень зайнятості серед інших регіонів країни.</p> <p>Швидкість визначення пріоритетів та реагування на ситуацію, спричинену землетрусом 2012 р. в Емілія-Романья підвищили довіру до регіонального</p>

Країна	Сфера та мета	Зміст заходів	Результати
		<p>обговорення майбутніх проблем регіону та можливу політику для їх вирішення.</p> <p>4. Створення агенції ASTER (Associazione Scienza E Tecnologia Emilia-Romagna) для просування технологічного трансферу, яка у 2001 р. була реорганізована у консорціум, що об'єднує регіональний уряд, університети, національні дослідницькі центри та Регіональний союз торгових палат.</p> <p>5. Забезпечення мережевої взаємодії: забезпечення щільних відносин між усіма стейхолдерами у регіоні, що сприяли створенню та поширенню знань.</p> <p>6. Формування трирічних планів регіонального розвитку, які дозволяли координувати та узгоджувати всі заходи в різних секторах економіки.</p>	<p>уряду серед транснаціональних компаній кластеру Мірандола настільки, що вони вирішили відновити завод у кластері, а більшість із них інвестувала в реконструкцію для розширення виробничих потужностей.</p>
Португалія	<p>Формування сприятливого інституціонального середовища та інституційної спроможності держави в умовах економічної кризи.</p> <p>Мета: трансформація структури економіки та перегляд виробничої спеціалізації</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Податкові пільги для інвестицій та для досліджень й розробок приватного сектора. 2. Пряма інвестиційна підтримка бізнесу, основою якої є Політика єдності ЄС. 3. Запуск програми «Мобі.Е» розвитку мережі електростанцій, яка передбачає складну систему розподілу прав власності та доходів від проєкту серед постачальників електроенергії та власників станцій. 4. Диференціація інструментів промислової політики на основі двох критеріїв, таких як: 1) міра охоплення бенефіціарів державної підтримки; 2) рівень концентрації відповідних навичок у державних установах, відповідальних за розроблення, реалізацію та моніторинг політики. При низькому рівні концентрації навичок, їх розсіюванні по всіх відповідальних установах для охоплення великої кількості бенефіціарів застосовуються прямі стимули для інвестицій у бізнес (гранти, кредити), для охоплення незначної частки бенефіціарів – податкові пільги на договірній основі. Високий рівень концентрації навичок дає змогу охопити значну кількість бенефіціарів, використовуючи такий інструмент, як податкові пільги на дослідження й розробки; незначну – при запровадженні секторальних програм. 	<p>Після економічної кризи 2008-2009 років, за даними UNIDO, показники промислового розвитку вдалося відновити вже у 2016 р. Країна опинилася на 35-й позиції за рівнем промислового розвитку. Індекс інтенсивності індустріалізації підвищився з 0,30 у 2009 р. до 0,33 у 2016 р. на тлі фактично незмінних показників обсягів виробництва, але при зростанні частки експорту переробної промисловості в загальному експорті.</p>

Джерело: складено авторами на основі Bianchi P., Labory S. The Institutional Framework of Industrial Policies. *Quaderno DEM*. 2014. Vol. 3, No. 20/ 16 p. URL: http://out.economia.unife.it/uploads/dip_deit/quaderni/2014203.pdf; Mamede R.P., Feio P.A. Institutional conditions for effective and legitimate industrial policies: the case of Portugal. *Dinamia' CET*, 2012. WP №2012/13/ URL: http://home.iscte-iul.pt/~rpme/Documentos/RPM-PAF_2012_Dinamia.pdf; PF 2.1. Capacity Building to Institutions Involved in Implementation of the Industrial Policy. URL: http://eeas.europa.eu/archives/delegations/the_former_yugoslav_republic_of_macedonia/documents/eu_the_former_yugoslav_republic_of_macedonia/pf_2_1_2010.pdf; CIP2018. UNIDO. URL: <http://stat.unido.org/database/CIP%202018>

Трансформація структури економіки та перегляд виробничої спеціалізації за рахунок більшої обґрунтованості підходів до промислової політики та її заходів і програм були визначені урядом головним пріоритетом.

Ключовою проблемою стимулювання розвитку промисловості стала наявність великої кількості бенефіціарів, які через політичне лобіювання, громадський тиск намагалися вплинути на бюджетні рішення. Досвід Португалії демонструє значну відмінність в інституційних формах взаємодії держави з приватним сектором, по-перше, з точки зору міри охоплення бенефіціарів державної підтримки, що пов'язано з більш-менш періодичним характером такої підтримки; по-друге, стосовно рівня концентрації відповідних навичок у державних установах, відповідальних за розроблення, реалізацію та моніторинг політики. При низькому рівні концентрації навичок, їх розсіюванні по всіх відповідальних установах для охоплення великої кількості бенефіціарів застосовується прями стимули для інвестицій у бізнес (гранти, кредити), для охоплення незначної частки бенефіціарів – податкові пільги на договірній основі. Високий рівень концентрації навичок дозволяє охопити значну кількість бенефіціарів, використовуючи такий інструмент, як податкові пільги на дослідження й розробки; незначну – при запровадженні секторальних програм. Компанії-бенефіціари, як правило, піддають сумніву процедури розподілу державної підтримки, а компанії, яким відмовлено у підтримці, схильні піддавати сумніву критерії відбору та механізми прийняття рішень.

Тож уряду Португалії довелося більш ретельно вивчати ефективність, дієвість та законність промислової політики. Було виявлено, чим довше та частіше реалізується програма, тим кращих результатів вона досягає, оскільки повторення процедур сприяє оптимізації та укріпленню критеріїв та механізмів оцінки й відбору проєктів. Для уникнення тиску на державу, запобіганню прийняттю популістських рішень при реалізації промислової було розроблено схему взаємодії держави та бенефіціарів (рис. 1.7).

Обсяг охоплення приватних бенефіціарів			
	Високий	Низький	
Ступінь розсіювання релевантних навичок в інституціях державного управління	Високий	Загальне пояснення пріоритетів державної політики. Залучення державних установ, що мають відношення до процесів розроблення, впровадження, моніторингу та оцінки, з різними політичними повноваженнями. Оприлюднення списків бенефіціарів, обсягів фінансування та використаних критеріїв для відбору.	Детальне роз'яснення пріоритетів промислової політики. Залучення різних державних установ у впровадження заходів політики. Оприлюднення списків бенефіціарів, обсягів фінансування та використаних критеріїв для відбору. Потребує механізмів контролю з боку незалежних від виконавчої влади інституцій (парламентського та громадського аудиту)
	Низький	Детальне роз'яснення пріоритетів промислової політики. Оприлюднення списків бенефіціарів, обсягів фінансування та використаних критеріїв для відбору. Релевантна оцінка процесів, що відбуваються поза впровадженням політики	Встановлення цілей та обставин для припинення державної підтримки. Потребує механізмів контролю з боку незалежних від виконавчої влади інституцій (парламентського та громадського аудиту) та незалежного оцінювання реалізації політики

Рис. 1.7. Інституційні рішення для зниження ризиків витіснення державних інтересів приватними

Джерело: Mamede R.P., Feio P.A. Institutional conditions for effective and legitimate industrial policies: the case of Portugal. *Dinamia* CET. 2012. WP №2012/13. URL: http://home.iscte-iul.pt/~rpme/Documentos/RPM-PAF_2012_Dinamia.pdf

Певно, що європейський досвід має знайти своє відображення у промисловій політиці України, що активно інтегрується до ЄС. Утім, уроки попередніх спроб необґрунтованого трансферу інструментів та заходів промислової політики в українську економіку теж слід врахувати. Копіювання досвіду Польщі назагал не мало однозначно позитивних результатів. Зокрема, це стосується створення спеціальних економічних зон (далі – СЕЗ), які у Польщі сприяли залученню інвестицій в обсязі понад 20 млрд євро. В Україні СЕЗ асоціюються зі зловживанням пільгами, незаконними обладками із землею, незахищеністю іноземного інвестора.

Іншою успішною програмою Польщі став розвиток малого та середнього бізнесу, зокрема створення пільгових програм кредитування такого бізнесу. Виплати допомоги по безробіттю одноразово для організації безробітними підприємницької діяльності, які обліковуються в Державній службі зайнятості, так само мали негативний ефект – значна кількість осіб використовувала кошти не за призначенням, започаткована підприємницька діяльність швидко припинялася. Нестабільна економічна та політична

ситуація також стримувала кредитування малого та середнього бізнесу, в результаті чого за період 2010–2017 рр. відбулося скорочення кількості його суб'єктів з 2,18 млн од. до 1,80 млн од.

Багато ініціатив зі сприяння промислового розвитку, зокрема щодо створення індустріальних парків у Словацькій Республіці, надходили від муніципалітетів. В Україні реформу децентралізації повною мірою ще не завершено, досі не вирішено питання наповнення місцевих бюджетів в обсязі, достатньому не лише для життєзабезпечення об'єднаних територіальних громад, а й для реалізації інвестиційних проєктів. Тому очікувати стрімкого розвитку регіонів України в короткостроковому періоді, появи великої кількості проєктів розвитку інноваційної інфраструктури на локальному рівні найближчим часом не доводиться. Реформа децентралізації може дати позитивні результати для промислового розвитку при узгодженні бюджетно-податкового законодавства, законодавства із територіального устрою, у сфері місцевого самоврядування, законодавства у сфері промисловості та сільського господарства, транспорту, інформації та зв'язку, а також захисту прав інтелектуальної власності, а також законодавства в інших галузях права.

Найбільшу перепону для безпосереднього використання досвіду промислової політики країн ЄС становить інституціональна дивергенція української та європейських економік. За нерозвиненості необхідних формальних інститутів та за відсутності трансформації неформальних інститутів політичні тригери, які спрацювали в європейських державах, не запустять необхідних макро- та мікроекономічних механізмів модернізації національної економіки.

Зарубіжний та вітчизняний досвід свідчить, що дієва інституційна основа для розробки та успішної реалізації промислової політики має володіти такими характеристиками:

1) *узгодженість*. Послідовне встановлення пріоритетів промислової політики запобігатиме розсіюванню фінансових та адміністративних ресурсів, спрямованих на виконання програм та заходів. Має бути чітко визначена відповідальність кожної інституції, її функціональне наповнення та сфера

повноважень для забезпечення адекватного контролю за реалізацією промислової політики;

2) **стратегічна співпраця.** Зменшення інформаційної асиметрії для інвесторів, залучення яких розглядається як один з інструментів промислової політики, вимагає тісної співпраці між урядом та бізнесом. Промислова політика в цьому контексті розглядається як процес, який дозволяє виявити базову структуру витрат в економіці. До цього процесу залучаються також і дослідницькі установи. Мета співпраці – обмін інформацією для роз'яснення цілей і обмежень своєї діяльності між урядом та бізнесом та іншими сторонами. Такий діалог може бути ефективно налагоджений в умовах існування взаємної довіри, традицій такої співпраці, інституцій, які можуть цьому сприяти – торгово-промислових палат, бізнес-асоціацій, відповідних підрозділів в урядових установах. У результаті така співпраця має привести до комплементарної взаємодії – там, де можливості держави слабкі, має посилюватися роль бізнесу і навпаки;

3) **урядова спроможність.** Розроблення та реалізація ефективної промислової політики значною мірою залежить від сильної та компетентної державної бюрократії, що адекватно розуміє потреби бізнес-спільноти і має з нею постійний зв'язок. Водночас вона має зберігати відносну автономію для дотримання цілей промислової політики, встановлених державою, та для запобігання служінню інтересам лише окремих галузей. Саме це відіграло визначальну роль в успіху реформ країн Східної Азії³¹. Досягти цього можна, якщо чиновники набуватимуть навичок і знань, які дозволяють ефективно розробляти та контролювати політику і програми в промисловості;

4) **нівелювання розподільчих конфліктів.** Секторальна підтримка підприємств – як інструмент промислової політики – собою призводить до отримання ними надвисокої ренти і порушує дію конкурентного механізму. Управління такою рентою є центральним елементом ефективної промислової політики;

---

³¹ Mamede R.P., Feio P.A. Institutional conditions for effective and legitimate industrial policies: the case of Portugal. *Dinamia' CET*. 2012. WP №2012/13. URL: http://home.iscte-iul.pt/~rpme/Documentos/RPM-PAF_2012_Dinamia.pdf

5) *дотримання балансу інтересів між державою, суспільством і прямими бенефіціарами програм промислового розвитку*. Це дасть змогу запобігти як витісненню державних інтересів приватними за рахунок політичних та економічних механізмів, що притаманно українській практиці урядування, так і витісненню приватних інтересів державними;

б) *розвиток професійної освіти*. Недостатня або невідповідна кваліфікація робітників є серйозною перепорою для зростання промислового бізнесу. Якою б ефективною не була промислова політика, за відсутності висококваліфікованих кадрів її ефект буде обмежений.

Таким чином, для ефективної реалізації моделі горизонтальної промислової політики в Україні потрібні сильні інститути, які наразі не в повній мірі розвинені, а саме – інститути взаємодії держави та бізнесу із залученням наукових, освітніх, громадських організацій; оптимальний організаційний дизайн урядових структур та інституцій із чітко визначеними функціями та повноваженнями, компетентними працівниками; чіткі та прозорі механізми розроблення стратегій та програм промислової політики, моніторингу та оцінювання результатів її впровадження; ефективні інституції фінансової, організаційної та консультаційної підтримки бізнесу тощо. Як свідчить зарубіжний досвід, вирішення цих завдань можливе за умови розробки і впровадження цільових програм розбудови інституційної спроможності міністерств, відомств, регіональних органів влади, органів місцевого самоврядування.

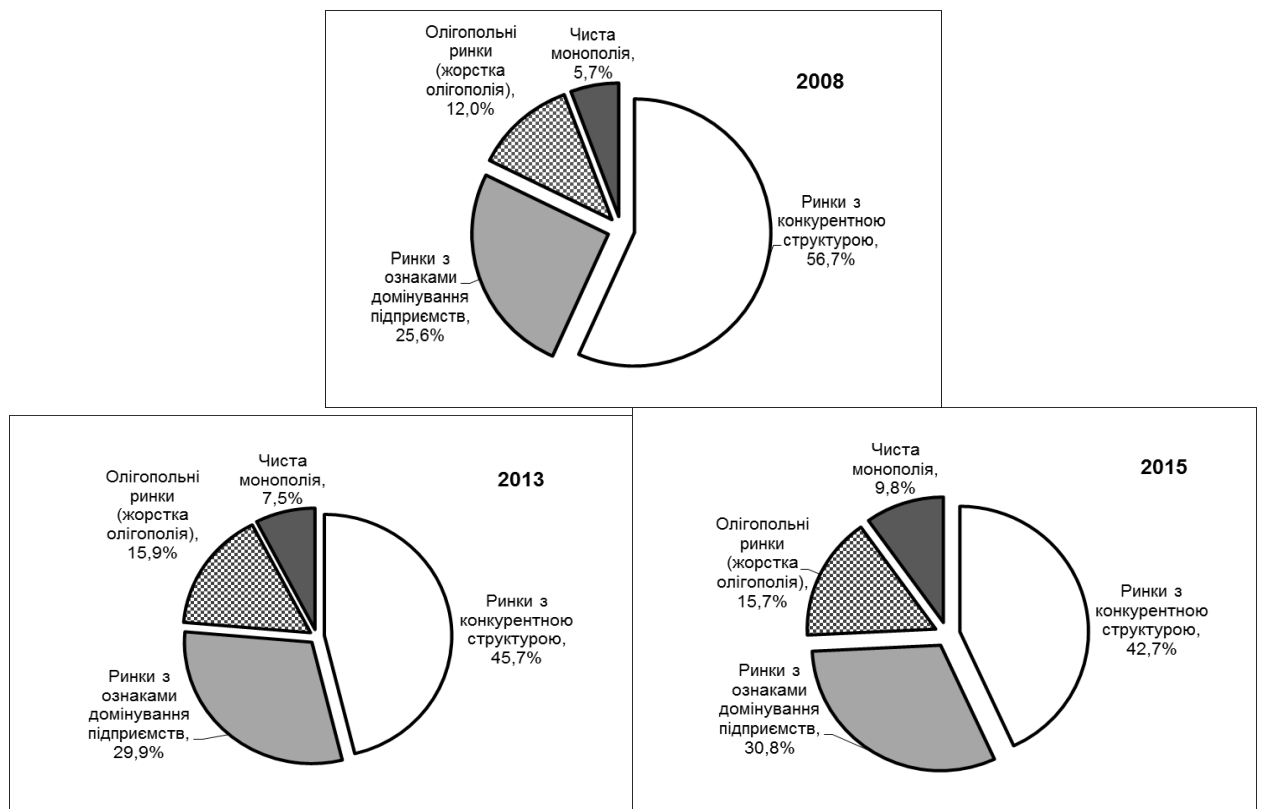
1.4. Державна підтримка конкуренції і промисловий розвиток

Стратегічним завданням держави у сфері стимулювання промислового розвитку є формування конкурентних ринків промислової продукції, що зумовлюється наявністю ефективного конкурентного середовища, за якого всі суб'єкти господарювання мають рівні законодавчо визначені можливості для здійснення господарської діяльності. До основних проблем якості конкурентного середовища промисловості слід віднести проблеми

структурних особливостей товарних ринків, недостатньо сприятливе для конкуренції регуляторне середовище, нерівні умови конкурування.

Структурні особливості товарних ринків. Комплекс показників промислової динаміки значною мірою характеризує досягнуті рівні і тенденції змін економічного середовища. З 2008 р. структурні передумови конкуренції в Україні суттєво погіршились, коли частка ринків із конкурентною структурою зменшилась у загальному обсязі виробництва і почала стрімко падати. За період з 2008 р. частка ринків з конкурентною структурою зменшилась на 14,2% і становила у 2015р. 42,7%. Частка ринків чистої монополії за цей період зросла на 4,1 в.п., а частка ринків з ознаками домінування – на 5,2 в.п. (рис. 1.8), що свідчить про зростання рівня концентрації товарних ринків.

Основним шляхом зниження рівня концентрації товарних ринків за існуючих умов є ринкова динаміка входу на товарні ринки нових суб'єктів господарювання / виходу з товарних ринків. Аналіз структурних особливостей ринків здійснюється, насамперед, на основі показників статистики демографії підприємств. Показником, який дозволяє оцінити структурні передумови розвитку конкуренції в економіці України, є норма входження в ринок та норма виходу з ринку суб'єктів господарювання (ці дані розраховуються на основі даних Держстату України про кількість суб'єктів ЄДРПОУ, взятих на облік та знятих з обліку («народжених» та «померлих» підприємств)). Частка «народжених» підприємств (формування сукупності виробничих факторів з нуля до загальної сукупності функціонуючих підприємств) змінилась протягом 2013–2015 рр. з 9,1 до 7,7%, а частка підприємств, які «померли» (ліквідація сукупності виробничих факторів до загальної сукупності функціонуючих підприємств) виявляє тенденцію до зростання (6,6% – у 2013 р., 12,0% – у 2014 р., 7,7% – у 2015 р.). Частка «народжених» підприємств та частка тих, які «померли» у промисловості до генеральної сукупності промислових підприємств у 2015 р. становила 6,7 та 6,5% відповідно.

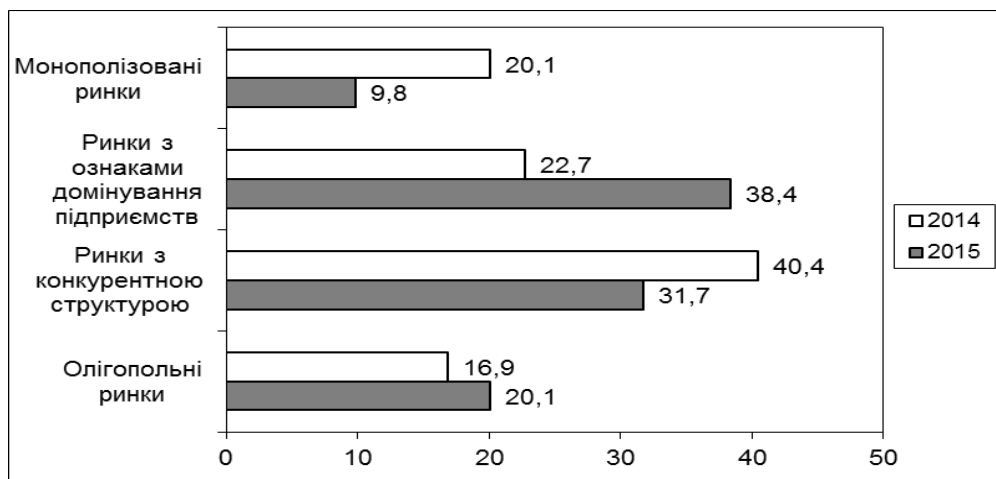
Рис. 1.8. Структурні передумови конкуренції в Україні, зміни протягом 2008–2015 рр., %

Джерело: Звіт Антимонопольного комітету України за 2016 рік. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=133712>

Дані такої економічної демографії є досить суттєвими для визначення стану конкурентного середовища в країні та у промисловості зокрема. Проте особливої уваги заслуговує проблема відсутності агрегованих статистичних показників структури ринків та динаміки входу/виходу на окремих ринках. Відсутність зазначених показників не дає можливості повноцінно проаналізувати вплив дестабілізуючих факторів на вітчизняну економічну систему, передбачити можливість спотворення конкуренції на окремих ринках та в межах економіки загалом, визначити потенційні наслідки таких спотворень та проводити ефективний моніторинг і контроль поточного стану конкурентного середовища.

Згідно з даними Антимонопольного комітету України, на початок 2015 р. на ринках промисловості, де структурні обмеження конкуренції були відсутні, реалізовувалося 31,7% продукції, на олігопольних ринках – 20,1%, на ринках з ознаками домінування підприємств – 38,4% та на цілком монополізованих –

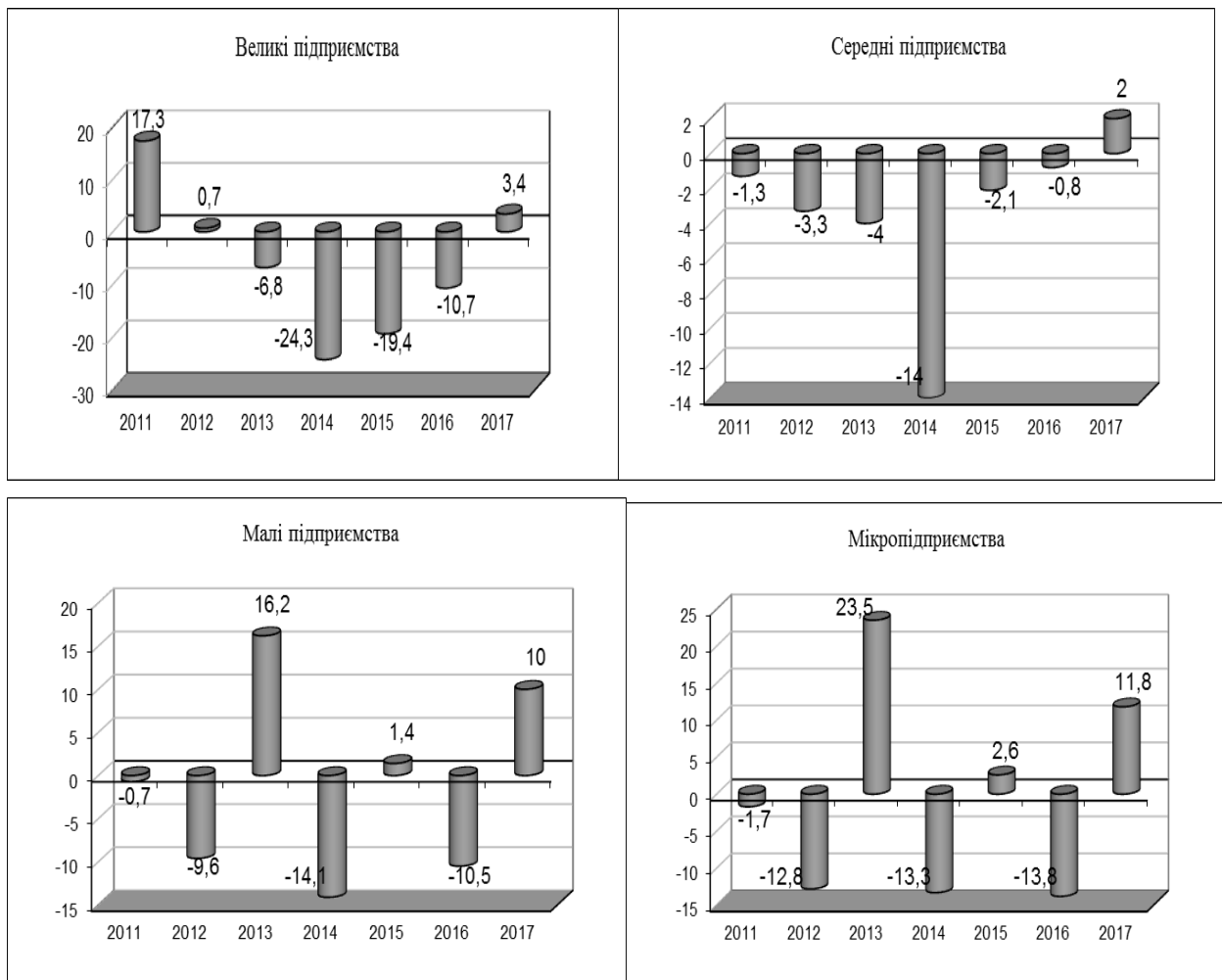
9,8% (рис. 1.9). Структурні передумови конкуренції на ринках промислових товарів у карколомний період 2014–2015 рр. погіршилися: зменшення частки монополізованих ринків «компенсувалося» зростанням частки олігопольних ринків та ринків з ознаками домінування підприємств.

Рис. 1.9. Структурні передумови конкуренції в промисловості, 2014–2015 рр., %

Джерело: за даними Антимонопольного комітету України.

Негативні тенденції 2011–2016 рр., коли відбувалося скорочення кількості учасників ринків у промисловості, у 2017 р. зазнали змін: великі та середні підприємства за цей рік наростили свою присутність на ринку (рис. 1.10), проте так же само, як і малі та мікропідприємства, протягом усього аналізованого періоду значно зменшили свою кількість, і це з урахуванням того, що майже щорічно відбуваються коливання приросту/зменшення суб'єктів господарювання. Водночас, малі та мікропідприємства поки що не можуть забезпечити належної ефективної конкуренції на ринках промислових товарів.

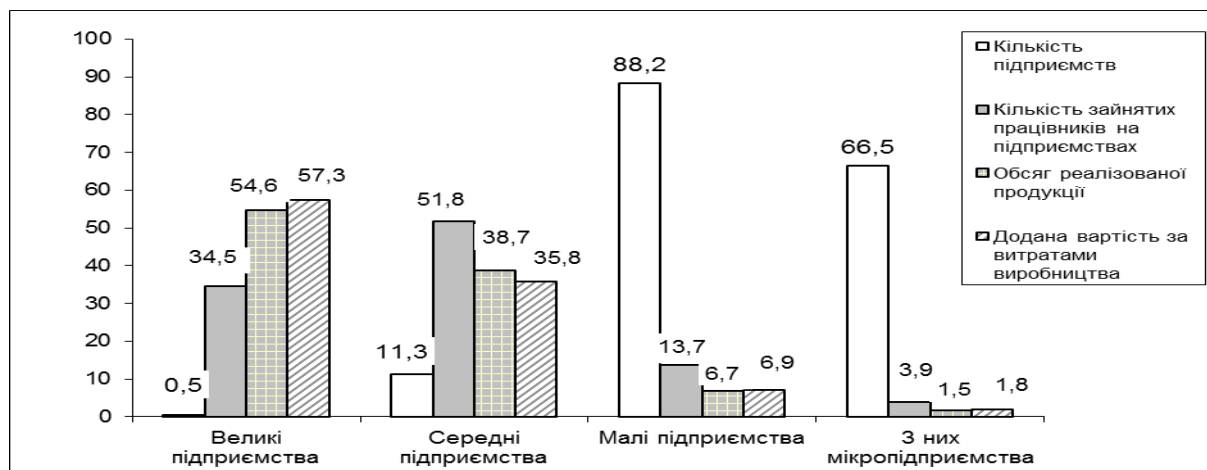

Рис. 1.10. Приріст суб'єктів господарювання у промисловості України в 2011–2017 рр., % до попереднього року

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Переважну кількість промислових підприємств України у 2017 р. становили малі підприємства (88,2%), решта підприємств – середні (11,3%) і великі (0,5%). Водночас пропорції розподілу основних показників діяльності підприємств зміщені у бік великих і середніх підприємств. Зокрема, у 2017 р. кількість зайнятих працівників на великих підприємствах становила 34,5%, на середніх – 51,8% і на малих підприємствах, у тому числі мікропідприємствах, працювало 13,7% від загальної кількості зайнятих працівників в промисловості України (рис. 1.11).

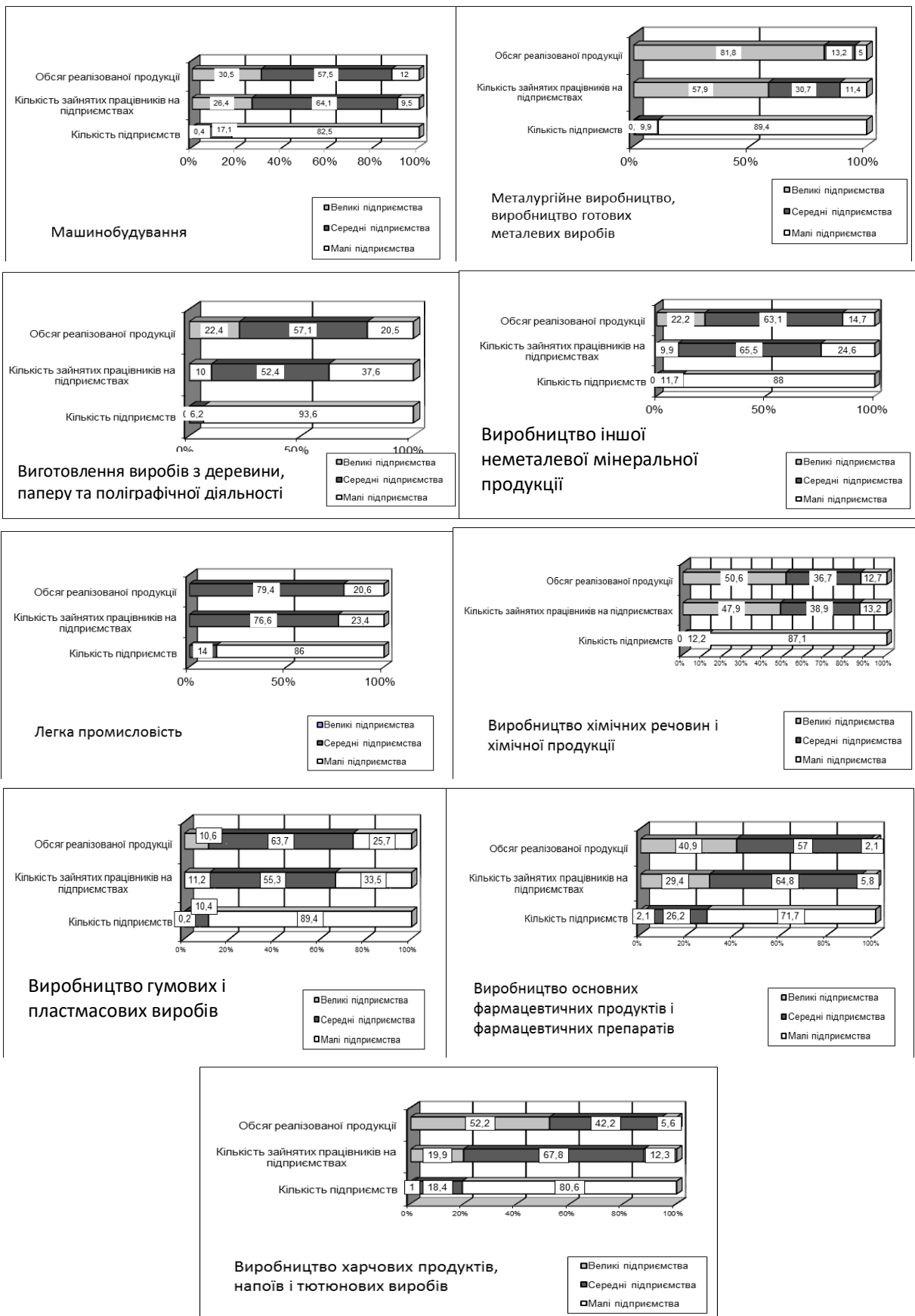

Рис. 1.11. Сукупний рівень концентрації в промисловості України, 2017 р., %

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Важливим показником для характеристики рівня концентрації на ринках промислових товарів є частка обсягу реалізації продукції, а, отже, структурні передумови для конкуренції в промисловості визначаються через їх співвідношення у загальному обсягу реалізованої продукції. Статистичні показники про обсяг реалізації продукції свідчать про високий ступінь його концентрації у великих підприємствах. Так, у 2017 р. 215 великих підприємств, що становило 0,5% від загальної кількості промислових підприємств, реалізували 54,6% всієї продукції промисловості; 4745 середніх підприємств (або 11,3% від загальної кількості підприємств) реалізували 38,7% продукції, а 37066 малих підприємств – лише 6,7% (див. рис. 1.11).

Мале та середнє підприємництво створює сприятливе середовище для розвитку конкуренції в здійсненні господарської діяльності та істотно впливає на структурну перебудову в економіці країни. Як видно з рис. 1.12, щодо більшості видів економічної діяльності найбільший обсяг реалізованої продукції формують середні підприємства промисловості, окрім металургійного виробництва та виготовлення готових металевих виробів; виробництва хімічних речовин та хімічних препаратів; виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів, де превалюють великі підприємства.

Рис. 1.12. Сукупний рівень концентрації в окремих виробництвах промислової продукції, 2016 рік, %

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Дослідження стану конкуренції або рівня інтенсивності конкурентних відносин на ринках промислової продукції є можливим через оцінку ступеня монополізації ринків промислової продукції за основними показниками рівня концентрації: розрахунку частки лідируючого підприємства на відповідному ринку, розрахунку частки фіксованого числа підприємств на ринку (індекс Лінда), індексу ринкової концентрації Герфіндаля – Гіршмана³². Аналітичною базою цього дослідження став збірник рейтингів³³ найбільших компаній України за обсягом доходу, що представлені у детальному огляді сегментованих ринків продукції переробної промисловості, на основі звітності юридичних осіб, на яких сконцентровані основні фінансові потоки (рис. 1.13).

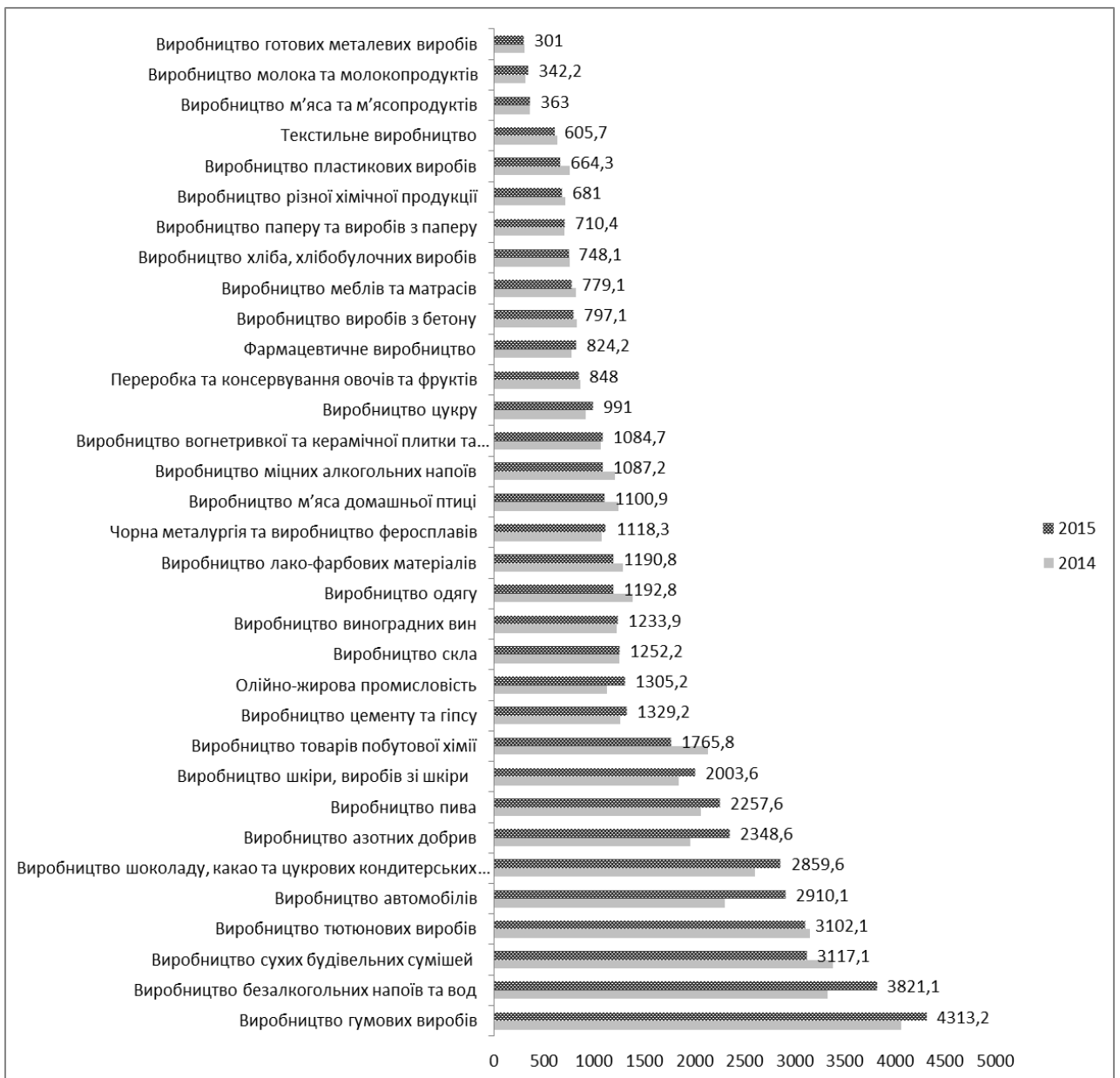
Діагностика ступеня монополізації ринків окремих промислових товарів в Україні показала, що їх структура є різною (відповідно до звітів АМКУ за 2014–2017 рр.): як сприятливою для конкуренції, де є велика кількість учасників із невеликими ринковими частками та відсутні перешкоди вступу та виходу, помірно сприятливою (що стосується олігополістичних ринків, де обмежена кількість учасників ринків та помірні перешкоди вступу та виходу), так і несприятливою, де один-два гравці ринку й істотні чи не подолані перешкоди вступу для нових учасників або виходу з ринку.

Проведений аналіз дав змогу виявити, що значна частина загальнодержавних ринків продукції переробної промисловості вільні від монополій. Водночас є ринки висококонцентровані та різні види олігополії з ознаками домінування: у виробництві промислових товарів це – виробництво азотних добрив, виробництво гумових виробів, виробництво сухих будівельних сумішей, виробництво побутової хімії, виробництво автомобілів; у виробництві харчових продуктів – виробництво м'яса домашньої птиці та виробництво олії, кондитерських виробів, виробництво безалкогольних напоїв та вод, виробництво пива.

---

³² Кіндзерський Ю.В., Паламарчук Г.М. Проблеми національної конкурентоспроможності та пріоритети конкурентної політики в Україні. *Економіка України*. 2006. № 8. С. 19–29.

³³ «ТОП-500 крупнейших компаний Украины». – 2016. - №4.

Рис. 1.13. Рейтинг сегментованих ринків продукції переробної промисловості за Індексом ринкової концентрації Герфіндаля – Гіршмана (ННІ)

Джерело: складено за даними рейтингів найбільших компаній України, представлених у «ТОП-500 крупнейших компаний Украины». – 2016. - №4.

Сьогодні в національній економіці присутні різноманітні бар'єри, що ускладнюють, обмежують, а подекуди навіть унеможливають конкуренцію. Основні недоліки регулювання ринку, які впливають на діяльність державних регуляторів, пов'язані із проблемами якості нормативного поля – наявністю правових колізій, суперечностями правових норм, незаконними або неактуальними нормативно-правовими актами тощо. На представників бізнесу впливають проблеми якості процедур – складні та перевантажені процедури,

окремі високі платежі, надмірні вимоги ліцензійних умов. Багато проблем і у технічному регулюванні продукції. Українські реалії показують необхідність дослідження питань економічної природи бар'єрів, що перешкоджають доступу на ринок та поточній діяльності суб'єктів господарювання; пізнання закономірностей та тенденцій формування конкурентного середовища у промисловому секторі України, вдосконалення регуляторної політики у стратегічних галузях промисловості, таких як хімічна, харчова, фармацевтична промисловість.

Нормативно-правові обмеження конкуренції на ринках промислової продукції. Закріплені державою обмеження конкуренції діють на сьогодні у таких галузях промисловості: ліцензійні умови – на ринках лікарських засобів, зокрема, ліцензування діяльності протезно-ортопедичних підприємств, ліцензування діяльності з виробництва ветеринарних препаратів, ліцензування діяльності зі взяття, переробки, зберігання донорської крові та її компонентів, реалізації їх та виготовлених з них препаратів; ліцензування діяльності з виробництва біоетанолу; державне регулювання виробництва й обігу етилового спирту. Стримуючими розвиток конкуренції у промисловому секторі інституційними бар'єрами є обмеження, що стосуються суміжних галузей: електроенергетики (де наразі здійснюється проконкурентне реформування), газовидобування та газопостачання, наявність проблем з ліцензуванням у транспортній галузі та відсутність сучасної системи регулювання на залізничному транспорті тощо. Водночас, слід зауважити, що ліцензуванню підлягають найбільш значущі види економічної діяльності, необхідні для забезпечення життя і здоров'я населення, дотримання моральних устоїв суспільства, гарантування безпеки держави.

Адміністративні перешкоди вступу на товарні ринки. Кожен ринок містить певні бар'єри регуляторного та дозвільного характеру, які досить часто змінюються, створюючи умови невизначеності для гравців ринку і акумулюючи додаткові ризики. Проблеми у доступі до ринків виникли внаслідок низької якості регуляторного середовища.

Законодавче поле України у сфері доступу до ринків визначається 943 нормативно-правовими актами, зокрема, 379 законами, 243 постановами, 220

наказами. Нині гостро постає необхідність удосконалення нормативно-правового регулювання з метою поліпшення ділового клімату в країні та спрощення для бізнесу умов виходу на ринки. Аналітичні дослідження правового поля³⁴ виявили, що третина інструментів регулювання доступу до ринків нині застосовується помилково, а сотні дозвільних документів взагалі не мають визначеного правового статусу³⁵. Проблема полягає, з одного боку, у неврегульованості багатьох актуальних аспектів індустріального бізнесу, а з іншого – у збереженні чинності застарілих правил та обмежень, що суттєво стримує розвиток підприємницького потенціалу. Неузгодженість та суперечливість багатьох правових норм не тільки ускладнює взаємодію підприємців та держави, а й створює численні можливості для корупційних зловживань.

Державне цінове регулювання. Наявність державного цінового регулювання підвищує ризики ведення підприємницької діяльності. З одного боку, регулювання ціноутворення і тарифів може бути необхідним для регулювання природних монополій, проте регулювання цін для споживачів також може мати негативні наслідки, наприклад, зменшуючи стимули для інвестування на ринках, які можуть бути відкритими для конкуренції.

Ринок фармацевтичної продукції. Рішенням Уряду України з 13 березня 2019 р. скасовано граничні постачальницько-збутові надбавки на медичні вироби у розмірі 10%. Цей крок є продовженням реформ у сфері підвищення ефективності конкуренції під час державних закупівель медичних виробів та обладнання на аукціонах. Досі виробники неохоче брали участь у державних закупівлях, бо максимальна надбавка у 10% не покривала всі витрати на ввезення та розмитнення товарів, витрати на сервісне, гарантійне та післягарантійне обслуговування. Тому реалізація окремих товарів здійснювалася напівлегально. Це створювало передумови для монополії. Нині урядом запроваджено процедуру річного моніторингу (до кінця 2019 р.) щодо доцільності подальшого регулювання цін на медвироби в Україні та вибору механізмів, які держава застосуватиме для цього.

Ринки харчових продуктів. Питання щодо важливості державного втручання в ціноутворення харчових продуктів та підакцизних товарів нині неоднозначно сприймаються виробниками. Для врегулювання взаємовідносин виробників продукції з торговельними мережами **необхідно внести зміни** до Податкового кодексу України, Закону України «Про ціни і ціноутворення», інших нормативно-законодавчих актів щодо врегулювання питання встановлення граничних цін на

---

³⁴ Зелена книга «Обмеження доступу до ринків». Спільний проєкт EU4Business, FORBIZ, BRDO. 2017. URL: <http://regulation.gov.ua/book/4-dostup-na-rinok>

³⁵ Мінекономрозвитку, ДПС дали старт публічного діалогу між владою та бізнесом з вдосконалення державного регулювання та поліпшення бізнес-клімату в країні / Урядовий портал. 04 квітня 2017 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/249876977>

окремі види продукції, і зокрема, на тютюнові вироби (згідно зі ст. 15 Директиви 2011/64/ЄС, якою передбачено право виробників та імпортерів вільно визначати ціни). Крім того, на виконання розпорядження уряду України від 6 липня 2016 р. № 497-р щодо Концепції створення та впровадження електронної акцизної марки, **необхідно внести зміни** до Податкового кодексу України щодо визначення електронної акцизної марки як інструменту контролю за обігом підакцизної продукції (алкоголю та тютюнових виробів), з метою пришвидшення процесу її запровадження в Україні, що запобігатиме потраплянню на ринок контрафактної продукції.

З огляду на те, що з 20.09.2018 р. набрав чинності Закон України від 04.09.2018 р. №2518-VIII «Про визнання таким, що втратив чинність, Закону України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру», а з 01.09.2022 р. набуває чинності наказ Мінагрополітики «Про затвердження Вимог до видів цукрів, призначених для споживання людиною», який розроблено з метою гармонізації законодавства України із законодавством ЄС у частині вимог до цукру, що вживається людиною, **важливо** здійснити аналіз соціальних наслідків регуляторних рішень щодо захисту конкуренції на цьому ринку, зреалізувавши завдання щодо створення системи моніторингу наслідків змін у регуляторній політиці.

З огляду на те, що у ринковому сегменті хлібобулочних виробів цінова конкуренція ускладнюється через нерівнозначність умов господарювання великих промислових підприємств та мікропідприємств, які працюють у спрощених умовах оподаткування і мають нижчу собівартість виробництва, важливим є моніторинг цін та державний контроль за додержанням дисципліни цін на соціально значимі харчові продукти, зокрема хліб, задля створення рівних умов та сприяння розвитку малого і середнього підприємництва.

Галузеві особливості **ринку продукції деревообробної промисловості** також обумовлені порушенням конкурентного середовища. Зокрема, відзначаються *нерівні умови доступу* виробників до сировини, а також спостерігається порушення умов при формуванні транспортних тарифів для вітчизняних виробників деревини, в той час як компаніям-нерезидентам перевізники пропонують більш вигідні умови.

З метою поширення якості конкурентного середовища в Україні велику увагу слід приділити вирішенню проблеми організаційного та інституційного забезпечення формування і реалізації єдиної та цілісної державної політики у сфері конкуренції в Україні на державному рівні. У цьому напрямі дієвим інструментом може стати розроблення та запровадження комплексної і цілісної Концепції державної політики розвитку та захисту економічної конкуренції, що передбачає формування єдиного розуміння політики розвитку і захисту конкуренції на всіх рівнях державотворення. *Комплекс заходів*, необхідних для удосконалення системи контролю за дотриманням конкурентного законодавства відповідно Угоди про асоціацію Україна – ЄС, повинен забезпечити виконання стратегічних завдань (табл. 1.4).

Завдання та заходи щодо розвитку конкуренції

Завдання	Заходи щодо розвитку конкуренції
<p><i>Створення передумов для розвитку ефективного конкурентного середовища на товарних ринках</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> – Реалізація заходів розвитку конкуренції в окремих галузях, зміцнення суспільної системи захисту свободи підприємництва і прав споживачів, сприяння синергії конкурентної політики та політики у сфері підприємництва; – сприяння розвитку інфраструктури товарних ринків та забезпечення її доступності для учасників ринку (удосконалення економічних зв'язків на основі поглиблення інтеграційних процесів); – усунення або зниження бар'єрів, що обмежують вихід суб'єктів господарювання на існуючі товарні ринки (зокрема, через скорочення переліку товарів, які у процесі зовнішньоекономічної діяльності підлягають квотуванню та ліцензуванню; скасування або обмеження податкових, кредитних пільг, бюджетних дотацій і субсидій, що надаються монопольним утворенням); – обмеження антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання та дій щодо концентрації (злиття та поглинання); регулювання процесів злиття, яке має відбуватися на базі ринків корпорацій за типом країн з розвинутою ринковою економікою. Зокрема, за зразком провідних європейських країн слід приділяти більше уваги державному контролю та субсидюванню для підприємств у рамках контролю злиття; оновлення існуючих настанов щодо злиття з метою приділення більшої уваги конкуренції на світовому рівні, потенційній конкуренції у майбутньому та розробленню довгострокових прогнозів щодо розвитку конкуренції; – забезпечення ефективного механізму захисту конкуренції та запобігання антиконкурентним діям (деталізація механізму leniency; встановлення чіткого та прогнозованого алгоритму визначення фінансових санкцій за порушення антимонопольного законодавства та недобросовісну конкуренцію; розроблення та оприлюднення єдиної Методики розрахунку та порядку накладення штрафів, що дозволяла б врегульовувати та упорядковувати конкурентні відносини в Україні); – забезпечення більш динамічного та довгострокового підходу до конкуренції при оцінці відповідних ринків через адаптацію регламенту № 139/2004 та поточних настанов щодо злиття компаній; – ухвалення законопроєкту № 2168а про підвищення ефективності системи контролю за концентраціями щодо введення скороченої процедури отримання дозволу у АМКУ для концентрацій, у справах, де вплив на ринки України є мінімальним або відсутній; – запровадження у практику критеріїв оцінки горизонтальних концентрацій, з метою здійснення оцінки впливу концентрацій на конкуренцію на окремих товарних ринках (згідно із затвердженими АМКУ в 2016 р. Рекомендаційних роз'яснень щодо порядку застосування частини першої статті 25 Закону України «Про захист економічної конкуренції» стосовно систематизації та вдосконалення підходів до оцінки горизонтальних концентрацій); – удосконалення освітнього та наукового супроводження розвитку конкуренції.
<p><i>Забезпечення</i></p>	<p>Урахування регіональних особливостей та потреб формування</p>

Завдання	Заходи щодо розвитку конкуренції
<p><i>прозорі конкурентної політики і рівних умов для підприємств усіх форм власності та господарювання</i></p>	<p>конкурентного середовища;</p> <ul style="list-style-type: none"> – забезпечення привабливості товарних ринків України для вступу нових учасників унаслідок підвищення розвиненості ринкової інфраструктури, що сприятиме закріпленню на ринках нових суб'єктів господарювання; забезпечення вільного та недискримінаційного доступу суб'єктів господарювання до земельних ділянок, торговельних площ, фінансових ресурсів, інформації про ринкову кон'юнктуру, засобів рекламування; – з метою встановлення прозорих правил ведення бізнесу та утримання від порушень законодавства про захист економічної конкуренції, заохочення учасників ринків до введення загальних правил професійної етики, що сприятиме запровадженню ефективних механізмів саморегуляції ринків та підвищенню конкурентної культури і стане реальним кроком до реформування економічних відносин.
<p><i>Розвиток інформаційного забезпечення реалізації антимонопольно-конкурентної політики</i></p>	<p>Формування системи моніторингу стану та тенденцій розвитку економічної конкуренції на загальнодержавному, галузевому та регіональному рівні;</p> <ul style="list-style-type: none"> – посилення заходів АМКУ щодо адвокатування конкуренції з метою створення конкурентних умов для економічної діяльності на основі взаємодії з іншими державними установами та за рахунок підвищення інформованості громадськості на користь конкуренції; – підготовка кваліфікованих керівників, розвиненість інститутів та інструментів інформаційного забезпечення функціонування ринків; розширення застосування електронних технологій, спрямованих на автоматизацію та спрощення взаємодії учасників ринку з регулятивними органами; – використання інструментів ОЕСР, ЮНКТАД, СОТ, участь у форумах, робочих групах, міжнародних асоціаціях та організаціях з метою поінформованості на міжнародному, національному та регіональному рівнях щодо запровадження в Україні принципів та підходів конкурентної політики на багатосторонній основі; – створення незалежної інформаційної платформи для збору, систематизації та розповсюдження інформації про вплив діяльності уряду та приватного сектора на функціонування міжнародних ринків.
<p><i>Усунення бар'єрів, що перешкоджають доступу на ринок та поточній діяльності суб'єктів господарювання МСП</i></p>	<p>Спрощення процедур входу: зниження кількості та зменшення вартості дозвільних документів і контрольних процедур, необхідних для початку, здійснення та припинення господарської діяльності;</p> <ul style="list-style-type: none"> – спрощення процедур зовнішньої торгівлі та переведення їх у електронний формат; прозорість у формуванні правил торгівлі, законодавчі зміни у сфері зовнішньоекономічної діяльності мають здійснюватись в обґрунтовані терміни із залученням бізнесу до діалогу; – стимулювання суб'єктів господарювання до вступу на товарні ринки та сприяння розвитку МСП (надання додаткових пільг в отриманні кредитів, державних замовлень, сприяння у забезпеченні ресурсами, заохочення інвестицій, зокрема іноземних, спрямованих на зниження монополізації ринків); – розвиток нових напрямів банківських послуг для бізнесу (документарних), що стимулюють МСП до участі у публічних тендерах через електронну систему закупівель ProZorro);

Завдання	Заходи щодо розвитку конкуренції
	<p>– удосконалення державної політики у сфері сприяння експорту, зокрема МСП: створення спеціалізованих експортних агенцій, що реалізовуватимуть програми підтримки експорту, спрямовані на окремі підприємства/галузі; створення єдиного інформпорталу з підтримки експортної діяльності МСП.</p>
<p><i>Сприяння розвитку конкуренції на ринках хімічної продукції</i></p>	<p>Забезпечення розвитку конкуренції на рівноправних умовах через постійний моніторинг внутрішнього товарного ринку високоліквідних хімічних продуктів; своєчасне виявлення загроз через зростаючі поставки закордонної хімічної продукції, аналогічної тій, що випускається в Україні; демпінговий імпорт; невідповідність опису видів імпортованих добрив та кодів УКТ ЗЕД, під якими вони ввозяться в Україну;</p> <p>– ефективне використання інструментів митно-тарифного захисту галузей хімічного виробництва та національних товаровиробників (спеціальне, компенсаційне, антидемпінгове мито); запобіжне реагування на коливання внутрішньої та зовнішньоекономічної кон'юнктури, інформування та консультування підприємств з питань правової практики СОТ; запропонувати антимонопольним органам оцінити на основі показників конкурентоспроможності рішення, пов'язані з антидемпінговими заходами, модифікацією тарифів і технічними бар'єрами у торгівлі тощо;</p> <p>– посилення захисту внутрішнього ринку від недобросовісної конкуренції на основі використання інструментів осучаснення нормативно-правової бази щодо торговельного захисту (нові редакції Законів України «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну», «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» та інших профільних законодавчих актів);</p> <p>– усунення розбіжностей у нормативній базі України, у законах та підзаконних актах (зокрема, у Законах України «Про стандартизацію» (нова редакція) від 10.02.2016 №1315-VII, «Про технічні регламенти та оцінки відповідності» від 15.01.2015 №124-VIII), що дозволить зняти юридичні та технічні обмеження на нових ринках збуту для української хімічної продукції й підвищити її конкурентоспроможність на європейських ринках в умовах дії Угоди про асоціацію між Україною та ЄС;</p> <p>– вжиття заходів щодо удосконалення нормативно-правового механізму державного захисту конкуренції на ринку азотних добрив задля завчасного попередження зловживання домінуючим становищем, насамперед зловживання цінового характеру.</p>
<p><i>Сприяння розвитку конкуренції на ринку фармацевтичної продукції</i></p>	<p>Доопрацювати окремі положення Закону України «Про внесення змін до статті 9 Закону “Про лікарські засоби” (щодо державної реєстрації (перереєстрації) лікарських засобів)» № 4484 від 26.05.2016 р., зокрема, в частині формування (перехідних) положень щодо виконання прямих норм підзаконних актів, які обмежують участь вітчизняних виробників лікарських засобів у державних закупівлях (з метою створення рівних нормативно-правових та договірних умов) шляхом внесення відповідних змін до базових підзаконних актів, що регулюють питання закупівель із залученням спеціалізованих організацій (Постанови Уряду від 08.10.2015 року № 787 та від 22.07.2015 року № 622);</p> <p>– з метою прискорення розвитку сегмента R&D у фармацевтиці,</p>

Завдання	Заходи щодо розвитку конкуренції
	<p>націленого на освоєння технологій прогнозованих розробок, забезпечити участь українських фармацевтичних компаній у Програмах ЄС, які фінансують розвиток фундаментальної науки, дослідження та інновації, задля імплементації їх у фармацевтичну промисловість, зокрема, по таких напрямках, як: апробація нових технологій та використання нанотехнологій у фармацевтиці, масштабування перспективних молекул, програми підвищення кваліфікації кадрів та адаптації персоналу;</p> <ul style="list-style-type: none"> – внесення змін до чинних законів України та підзаконних актів, зокрема у законодавство у сфері оподаткування та державних закупівель, які дозволили б створити передумови для реалізації проектів з локалізації в Україні виробництва необхідних лікарських препаратів; – у частині забезпечення поступового переходу регуляторних умов в Україні для досягнення відповідності <i>Acquis Communautaire</i> (згідно з Директивою 2001/83/ЄЕС), ініціювати початок приєднання України до Угоди про співробітництво органів з регулювання у сфері лікарських препаратів у асоційованих з ЄС країнах (пCADREAC), яка вирішує питання доступу на національні ринки зареєстрованих у ЄС ліків та взаємного визнання реєстрації медикаментів. Участь у цій Угоді не лише дозволить Україні відкрити свій ринок для лікарських засобів, що пройшли централізовану реєстрацію у Євросоюзі, а й відкриє ринки Європи для українських ліків, оскільки умовою доступу на ринок ліків є формування єдиного досье на лікарські препарати для всіх країн, що входять до пCADREAC; – скориставшись перевагами гнучких положень ТРІПС та інших нормативних документів³⁶, забезпечити застосування різних положень міжнародних угод щодо аспектів доцільності, обмеження та порядку продовження строку дії охоронного документа на фармацевтичні об'єкти, що є лікарськими засобами, особливостей проведення експертизи таких об'єктів, примусового ліцензування, запровадження в українське законодавство регуляторної норми «виключення Болар». Це дасть змогу уникнути значних ризиків при виведенні на ринок нових інноваційних препаратів та дасть змогу зберегти баланс інтересів правовласників та права населення на отримання доступної за ціною фармакотерапії.

Політика сприяння конкуренції має стати складовою сильною індустріальною стратегією, яка підтримує конкурентоспроможність вітчизняних підприємств на внутрішньому ринку та на глобальному рівні. Саме від узгодженості та взаємодоповнюваності промислової та конкурентної політики залежить досягнення цілей стійкого економічного зростання, заснованого на нововведеннях та використанні відповідних їм інструментів.

³⁶ Директива 2001/83/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європи «Про звід законів Співтовариства стосовно лікарських препаратів для людини»; Договір про патентну кооперацію (Patent Cooperation Treaty – РСТ; у редакції від 3 жовтня 2001 р.) для міжнародних патентів; Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights) СОР. URL: <https://www.apteka.ua/article/432161>

РОЗДІЛ II. ПОЛІТИКА СТРУКТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

2.1. Структурні зрушення в промисловості: стан, тенденції і напрями трансформації

У сучасних умовах розвиток української промисловості характеризується наявністю структурних дисбалансів, обумовлених зростанням сировинних галузей з одночасним погіршенням високотехнологічних виробництв, що ускладнює можливості росту конкурентоспроможності, посилює залежність від світової кон'юнктури та призводить до втрати значної частини прибутку за рахунок спеціалізації на галузях первинного циклу переробки.

В цих умовах основою економічного зростання має стати розвиток внутрішнього ринку та експортоорієнтованих виробництв з високою доданою вартістю, які значущі за своїм ринковим потенціалом і перспективністю.

У світі відбуваються інтенсивні процеси структурної трансформації економіки, які супроводжуються посиленням нерівномірності розвитку і загальної невизначеності. Для ряду країн, що прагнуть впоратися з гострими внутрішніми проблемами, подолати наявні серйозні диспропорції в структурі економіки або відповісти на зовнішні виклики, важливим є формування політики структурної трансформації. В цих умовах відбувається активний пошук нових рішень щодо структурної політики, яку розуміють як промислову політику в широкому сенсі (*industrial policy*), тобто дії держави, спрямовані на поліпшення бізнес-середовища або структури економічної активності в секторах або технологічних сферах, які забезпечать кращі

перспективи для економічного зростання і створення суспільних благ порівняно з відсутністю втручання держави³⁷.

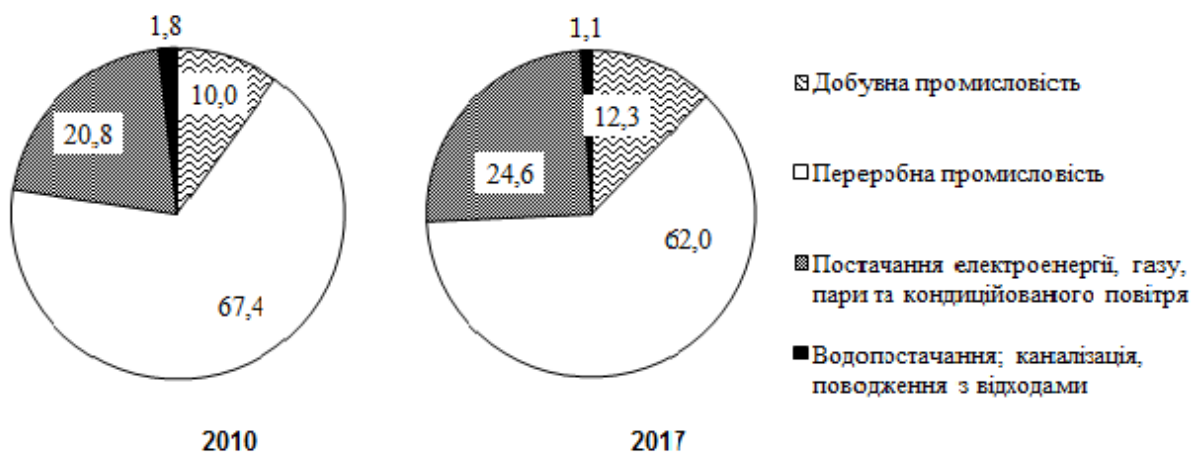
Розглядаючи досвід розвинених країн світу щодо здійснення структурних трансформацій, можемо відзначити, що більшість провідних країн через свою структурну політику прагнуть створити умови для зростання промисловості та конкурентоспроможності економіки. Наприклад, країни, що розвиваються, прагнуть подолати пастку середніх доходів, а також провести технологічний «апгрейд» економіки, країни Перської затоки використовують її для диверсифікації національних економік, а ряд африканських країн вбачають у ній засіб подолання бідності. Промислова політика ЄС спеціально спрямована на: прискорення пристосування промисловості до структурних змін; формування середовища, сприятливого для ініціативи та розвитку підприємств у ЄС, особливо малих і середніх; створення середовища, сприятливого для співпраці між підприємствами; сприяння кращому використанню промислового потенціалу політики інновацій, досліджень і технологічного розвитку. Наслідуючи передовий досвід розвинених країн, Україна повинна сформулювати активну промислову політику для забезпечення перспектив економічного зростання і подолання накопичених структурних проблем і дисбалансів у розвитку промисловості, спричинених незавершеністю і непослідовністю реформ, поглиблених світовими кризами, політичним та воєнним протистоянням з РФ. Негативний вплив зовнішніх факторів частково знівельовано після підписання Угоди про асоціацію з ЄС поступовою адаптацією національного законодавства відповідно до кращих міжнародних практик, поліпшенням бізнес-клімату та дерегуляцією підприємницької діяльності, розвитком державно-приватного партнерства.

Останніми роками розвиток промисловості України повільно відновлюється після криз 2008 р. та 2014 р. У 2017р. промисловість

---

³⁷ Pack H., Saggi K. Is there a case for industrial policy? A critical survey. *World Bank Research Observer*. 2006. Vol. 21. p. 267–297; Warwick K. Beyond industrial policy: Emerging issues and new trends. *OECD Science, Technology and Industry Policy Papers*. 2013. No. 2.

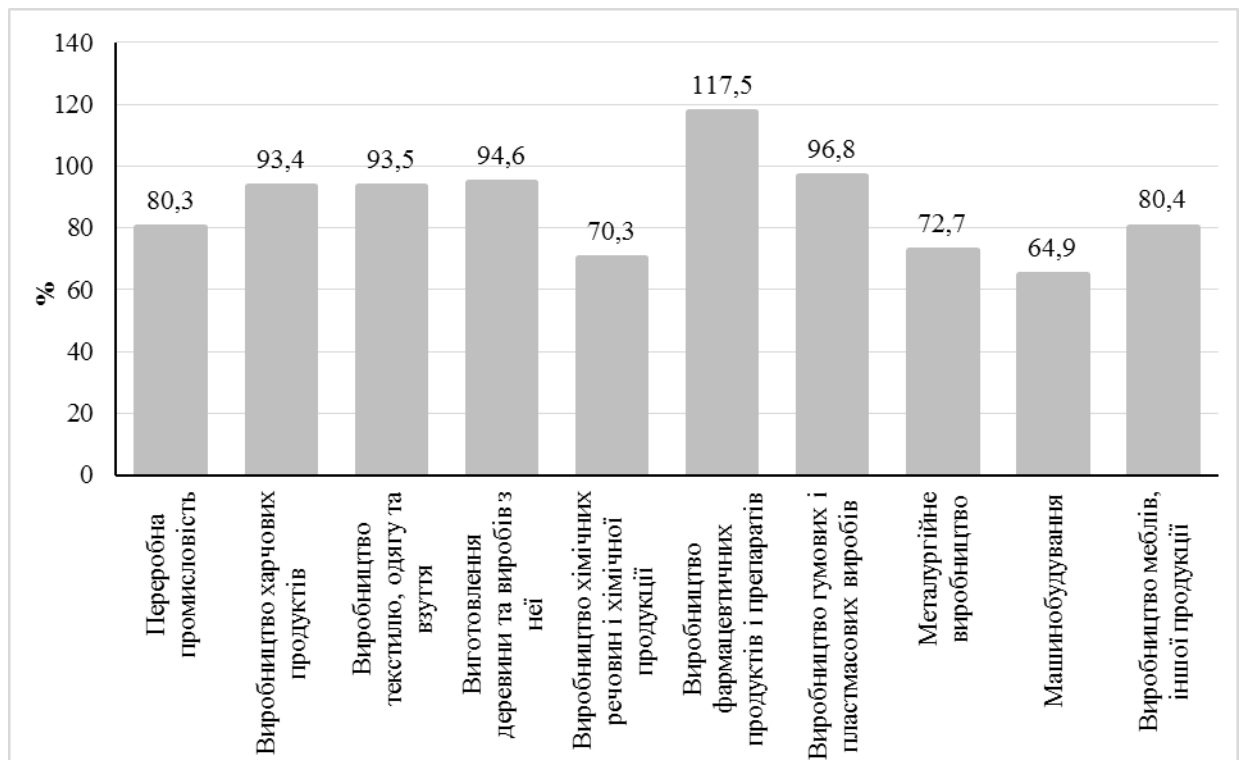
забезпечила внесок у 21,7% ВВП, причому на переробну припадало 12,4% ВВП. Порівнюючи структуру промисловості України за 2010 та 2017 роки за видами економічної діяльності можна відзначити зменшення частки переробної промисловості до 62,0% і збільшення внеску діяльності з постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря до 24,6% та добувної промисловості й розроблення кар'єрів до 12,3% (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Структура промисловості за видами економічної діяльності за 2010 р. та 2017 р.

Джерело: розраховано за даними Держстату України. URL: www.ukrstat.gov.ua

У свою чергу переробну промисловість переважно (62% у 2017 р.) формують: виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (33,7% до загального обсягу переробної промисловості у 2017р.); металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів (25,3%); виробництво хімічних речовин та хімічної продукції (14,1%) та машинобудування (10,3%). Понині в складі переробної промисловості переважають виробництва з низьким рівнем технологічної переробки: металургійне виробництво (15,6%), виробництво деревини та виробів з неї (5,2%), виробництво коксу та продуктів нафтопереробки (6,3%), хімічних речовин та продукції (4,0%). Причому слід звернути увагу на тривалий спадний тренд частки виробництва продукції машинобудування: з 13,8% у 2010 р. до 10,3% у 2017 р. Протягом 2012-2017рр. наростило обсяги виробництва тільки виробництво фармацевтичної продукції (рис. 2.2)

Рис. 2.2. Темпи приросту виробництва продукції переробної промисловості, 2012–2017 рр., %, 2012=100

Джерело: розраховано за даними Держстату України. URL: www.ukrstat.gov.ua

За ці роки розвиток промислових виробництв мав такі особливості:

- нестійкість темпів відновлення зростання після кризових явищ;
- міжгалузєва нерівномірність зростання;
- щорічні коливання по окремим видам виробництв (наприклад виробництво харчових продуктів, розділ 10 КВЕД);
- різні тренди розвитку в межах одного виду діяльності (наприклад виробництво напоїв: спад за 2012–2017 рр. наполовину в діяльності з дистиляції, ректифікації та змішуванні спиртних напоїв, клас 11.01 й невелике зростання на 1,9% у виробництві виноградних вин, клас 11.02).

Відповідно, у розрізі ключових видів промислової діяльності відбулися наступні зміни:

– на ринку фармацевтичної продукції у 2017 р. відбулося зростання на 17,5% до 2012 р. в умовах знецінення гривні, зростання вартості імпортової сировини та падіння купівельної спроможності населення. Попри неможливість вітчизняних підприємств конкурувати зі світовими

виробниками оригінальних препаратів та випуск переважно препаратів-генериків, провідні українські фірми нарощують свою сукупну ринкову частку. Загалом щорічний приріст ринку ліків у натуральному вираженні за останні два роки становив 14%, а у вартісному обсяг ринку зріс до 61,2 млрд грн³⁸. Зростання підтримувалося реформою механізму державних закупівель у медицині, впровадженням реімбурсації, зовнішнім попитом, якому сприяло отримання підприємствами сертифікатів GMP;

– **на ринку деревообробної продукції** нестійке зростання у 2016–2017 рр., але досягти рівня виробництва 2012 р. не вдалося (94,6%). Серед підвидів діяльності існує дисбаланс: більш стрімкими темпами зростає лісопильне та стругальне виробництво – щороку в середньому на 4,3%, а виробництво зі значною переробкою – виготовлення виробів з деревини, корка та ін. – 1,7% у рік. Цей ринок є одним із перспективних, але для вітчизняного виробництва визначальним є зовнішній попит що сформував значну експортоорієнтованість виробництва (86,4% у 2017 р.). Водночас розвиток цього ринку характеризується значною імпортозалежністю виробництва у сфері забезпечення сировиною (целюлозою, макулатурою) та комплектуючими;

– **на ринку меблів** (розділ 31 КВЕД), де після втрати майже 20% обсягів збуту в 2014–2015 рр. виробники переорієнтувались на нові ринки, а також завдяки зростанню внутрішнього попиту перевищили рівень виробництва у 2017р. відносно 2012 р. на 11,2%. Цьому також сприяв прогресуючий обсяг інтернет-продажів та співпраця українських виробників із зарубіжними;

– **у машинобудуванні** падіння обсягів виробництва змінилось невеликим зростанням з 2016р., за рахунок окремих виробництв електричного устаткування на 4,5% та виробництва вузлів та деталей до автотранспортних засобів на 23,1%. Останні два роки спостерігається поживлення у залізничному машинобудуванні через оновлення рухомого

---

³⁸ Інфографічний атлас «Фармацевтика України» / Top Lead. Київ, 2018. С. 24.

складу на підприємствах залізничного транспорту, але галузь не відновила докризові масштаби виробництва (64,9% до рівня 2012р.);

– у виробництвах харчової продукції, спостерігалась нестійка позитивна динаміка. Українські виробники забезпечують більшу частку потреб у продовольстві на внутрішньому ринку і сприяють формуванню експортного потенціалу країни (23,1% промислового експорту). У 2017 р. обсяг реалізованої продукції підприємствами галузі становив 17,0 млрд дол. США, а внутрішнє споживання харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів – 11,8 млрд дол. США.

За підсумками останніх років у промисловості спостерігалось зростання у тих видах промислової діяльності, що були підтримані інвестиційним, зовнішнім та внутрішнім споживчим попитом, а також забезпечені сільським господарством та добувною промисловістю сировиною для переробки.

Локальні позитивні зрушення фіксуються серед підвидів переробних виробництв (табл. 2.1): у виробництві м'яса та м'ясних продуктів; виробництві олії та тваринних жирів; ткацькому виробництві та виробництві інших текстильних виробів; лісопильному та стругальному виробництві й виготовленні виробів з деревини та інших матеріалів; виробництві пластмасових виробів та виготовлення виробів із бетону, гіпсу та цементу; виробництві абразивних виробів і неметалевих мінеральних виробів, н.в.і.у. та обробленні металів і нанесення покриття на метали, механічному обробленні металевих виробів; трьох підвидах машинобудування: виробництві електродвигунів, генераторів, трансформаторів, електророзподільчої та контрольної апаратури; виробництві інших машин і устаткування загального призначення; виробництві вузлів, деталей і приладдя для автотранспортних засобів, а також виробництві меблів.

**Індекси промислової продукції за окремими видами виробництв
у 2012–2017рр., % до попереднього року**

Виробництво	Код за КВЕД-2010	2013	2014	2015	2016	2017	2017/2012
Виробництво м'яса та м'ясних продуктів	10.1	110,5	100,5	99,8	104,5	101,3	117,3
Виробництво олії та тваринних жирів	10.4	92,6	121,5	85,8	116,5	118,7	133,5
Ткацьке виробництво	13.2	85,4	98,1	109,4	105,8	114,8	111,3
Виробництво інших текстильних виробів	13.9	95,9	104,5	93,2	105,4	113,0	111,2
Лісопилне та стругальне виробництво	16.1	93,7	104,2	106,1	114,3	102,5	121,4
Виготовлення виробів з деревини, корка, соломки та рослинних матеріалів для плетіння	16.2	104,6	102,4	96,8	100,1	104,7	108,7
Виробництво пластмасових виробів	22.2	98,9	91,8	92,8	105,9	113,6	101,4
Виготовлення виробів із бетону, гіпсу та цементу	23.6	96,3	94,1	99,2	113,8	104,9	107,3
Виробництво абразивних виробів і неметалевих мінеральних виробів, н.в.і.у.	23.9	103,4	77,9	114,7	114,6	113,6	120,3
Оброблення металів та нанесення покриття на метали; механічне оброблення металевих виробів	25.6	101,0	90,8	89,1	126,0	102,5	105,5
Виробництво електродвигунів, генераторів, трансформаторів, електророзподільчої та контрольної апаратури	27.1	98,9	116,5	91,0	104,9	95,0	104,5
Виробництво інших машин і устаткування загального призначення	28.2	86,3	97,0	91,1	115,3	119,4	105,0
Виробництво вузлів, деталей і приладдя для автотранспортних засобів	29.3	93,3	96,5	125,2	98,5	110,9	123,1
Виробництво меблів	31	102,8	98,4	87,6	105,7	118,7	111,2

Джерело: дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополь, за 2014–2018 рр. також без урахування частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Сучасний стан внутрішнього ринку демонструє значну імпортозалежність, що проявляється як у залежності від імпорту сировини і

напівфабрикатів для виробництва, так і від імпорту товарів кінцевого споживання: обладнання для промисловості та споживчих товарів. Випуск промислових товарів на 73,4%. забезпечується імпортом промислової продукції. Збільшує чутливість до коливань світової кон'юнктури і значна експортна орієнтація виробництва, яка у 2017 р. становила 43,5% від обсягу виробництва. Наочне уявлення про розвиток саме таких процесів дає структура формування та використання товарних ресурсів промисловості України, що наведена в табл. 2.2. Частка продукції вітчизняного виробництва в структурі внутрішнього споживання скоротилась за аналізований період у групах: харчові продукти; продукція хімічної промисловості, маса з деревини; транспортні засоби та шляхове обладнання; прилади та апарати.

Українська промисловість має структурні проблеми зовнішньо-економічних відносин, що досягли критичного рівня, зокрема переважання експорту сировинних та проміжних товарів (74,7% у 2017 р.). За п'ять років частка експорту сировини в загальному експорті товарів суттєво збільшилася (з 21,6% у 2012 р. до 31,2% у 2017 р.) і разом із проміжними товарами (43,5% у 2017 р.) вони стали основними товарами, що експортувала Україна (детальніше див. розділ 3).

Таблиця 2.2

Структура формування та використання товарних ресурсів промисловості, %

Показник	Формування товарних ресурсів		Використання товарних ресурсів		Експортна орієнтація виробництва	Імпортна залежність виробництва
	власне виробництво	Імпорт	внутрішнє споживання	експорт		
Готові харчові продукти						
2010	88,2	11,8	87,9	12,1	13,7	13,4
2013	89,4	10,6	88,3	11,7	13,1	11,8
2017	89,8	10,2	85,0	15,0	16,7	11,4
Мінеральні продукти						
2010	51,7	48,3	84,6	15,4	29,8	93,6
2013	51,7	48,3	83,8	16,2	31,3	93,3
2017	54,4	45,6	85,6	14,4	26,5	84,0
Продукція хімічної промисловості						
2010	43,8	56,2	69,6	30,4	69,3	128,4
2013	47,5	52,5	73,1	26,9	56,6	110,4

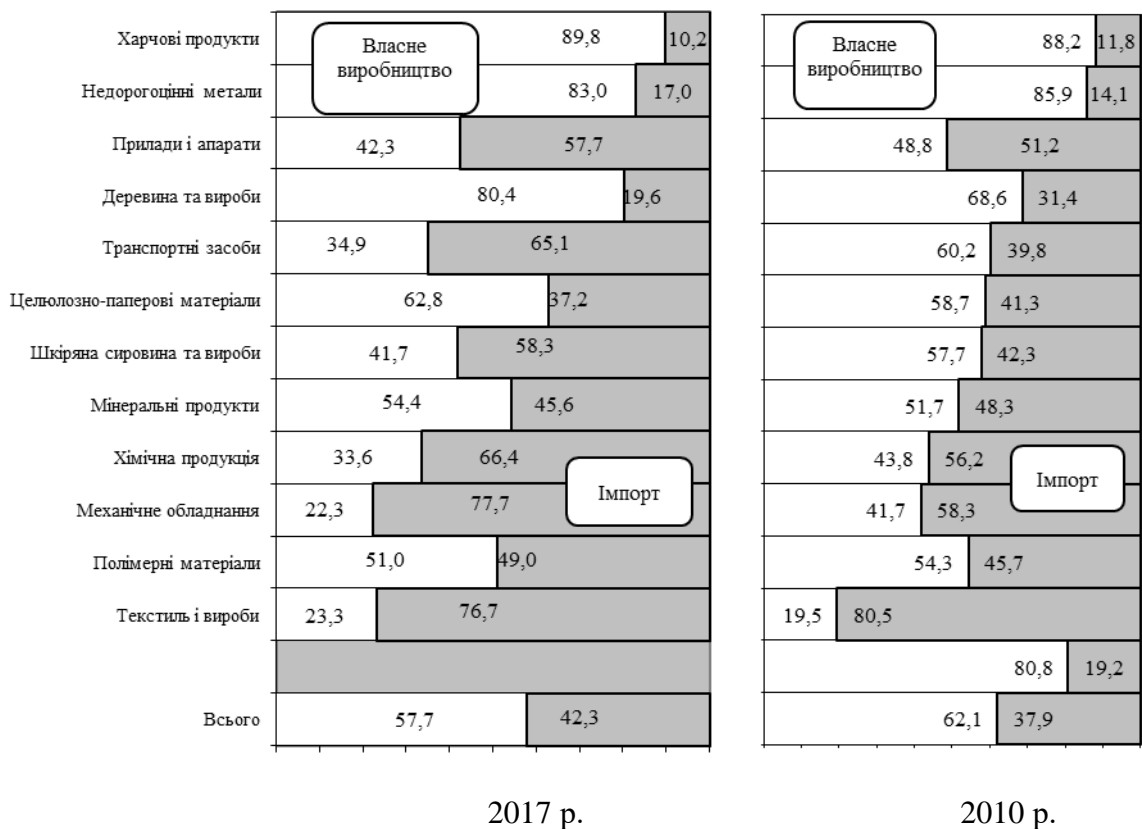
Показник	Формування товарних ресурсів		Використання товарних ресурсів		Експортна орієнтація виробництва	Імпортна залежність виробництва
	власне виробництво	Імпорт	внутрішнє споживання	експорт		
2017	33,6	66,4	83,2	16,8	50,1	197,5
Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з каменю, гіпсу, цементу						
2010	54,3	45,7	89,1	10,9	20,1	84,1
2013	50,1	49,9	88,4	11,6	23,1	99,5
2017	51,0	49,0	87,3	12,7	25,0	95,9
Шкіряна сировина та вироби з неї						
2010	57,7	42,3	58,4	41,6	72,0	73,3
2013	48,2	51,8	70,1	29,9	62,1	107,3
2017	41,7	58,3	64,7	35,3	84,6	139,8
Деревина та вироби з деревини						
2010	68,6	31,4	23,9	76,1	111,0	45,9
2013	73,7	26,3	27,5	72,5	98,4	35,8
2017	80,4	19,6	5,7	94,3	117,3	24,4
Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів						
2010	58,7	41,3	76,6	23,4	39,9	70,3
2013	59,9	40,1	73,7	26,3	44,0	67,1
2017	62,8	37,2	79,8	20,2	32,2	59,3
Текстиль та вироби з текстилю						
2010	19,5	80,5	70,3	29,7	152,2	411,8
2013	19,1	80,9	74,7	25,3	132,6	424,0
2017	23,3	76,7	64,0	36,0	154,7	330,1
Недорогоцінні метали та вироби з них						
2010	85,9	14,1	40,9	59,1	68,8	16,4
2013	83,1	16,9	40,7	59,3	71,3	20,3
2017	83,0	17,0	42,9	57,1	68,8	20,5
Механічне обладнання						
2010	41,7	58,3	59,5	40,5	97,0	139,8
2013	33,9	66,1	63,0	37,0	109,2	195,2
2017	22,3	77,7	66,4	33,6	150,6	348,6
Транспортні засоби та шляхове обладнання						
2010	60,2	39,8	64,6	35,4	58,8	66,1
2013	51,0	49,0	72,2	27,8	54,4	96,0
2017	34,9	65,1	90,3	9,7	27,9	186,6
Прилади та апарати оптичні, фотографічні						
2010	48,8	51,2	85,4	14,6	29,9	105,1
2013	50,2	49,8	86,5	13,5	26,9	99,3
2017	42,3	57,7	88,8	11,2	26,4	136,4
РАЗОМ						
2010	62,1	37,9	71,0	29,0	46,8	61,1
2013	60,5	39,5	72,9	27,1	44,8	65,2
2017	57,7	42,3	74,9	25,1	43,5	73,4

Джерело: розраховано за даними: обсяги реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) за видами діяльності; товарна структура зовнішньої торгівлі за відповідні роки за даними Держстату. URL: www.ukrstat.gov.ua

На зовнішніх ринках українська промисловість залишається критично вразливою до імпортової експансії на споживчому ринку та у виробництві, про що свідчать такі диспропорції:

- переважаючи порівняно з експортом темпи зростання товарного імпорту промислової продукції. Так, у 2017 р. постачання товарів в Україну зросло на 27,5% до попереднього року та досягло 46,3 млрд дол. США, а експорт – відповідно, на 18,5% та становив 27,5 млрд дол. США. Тобто коефіцієнт покриття експортом імпорту становив 0,6, що свідчить про незадовільну збалансованість зовнішньої торгівлі;

- надмірна концентрація імпортозалежності окремих категорій товарів та значне збільшення імпорту товарів кінцевого споживання, що у 2017 р. становило 47,9 % загального імпорту промисловості, або 23,5 млрд дол. США. Це зумовлює короткі технологічні ланцюги у вітчизняній переробній промисловості. Структура формування товарних ресурсів на ринку України за рахунок імпорту критична, оскільки він перевищив обсяги вітчизняного виробництва (42,3:57,7) (рис. 2.3). Серед товарів кінцевого споживання на ринку переважають тільки вітчизняні харчові продукти (89,8 %).

Рис. 2.3. Структура формування товарних ресурсів України за групами промислової продукції, %

Джерело: розраховано авторами за даними Держстату України. URL: www.ukrstat.gov.ua

Імпортозаміщенню та розвитку власного виробництва для внутрішнього ринку сприяє *відкриття новостворених виробництв*. І хоча найбільш активно відкривались низькотехнологічні виробництва, що відносяться до традиційних ринків: харчової, текстильної, будівельної продукції, це зумовить подовження внутрішніх технологічних ланцюгів та диверсифікує ринок. Так, для задоволення зростаючого попиту в дорожньому будівництві в усіх регіонах почали будуватися 24 заводи з виробництва асфальтобетону.

Водночас для українського ринку характерне створення кількох машинобудівних кластерів: автомобільних компонентів, аерокосмічних апаратів й виробництв оборонної спрямованості, з виробництва побутової техніки, холодильників, електроніки⁴⁰. Їх масштабування також зумовило зростання замовлень у суміжних галузях та за ланцюгом виробництва. Серед високотехнологічних підприємств на ринку з'явилося 18 виробництв хімічної продукції, в тому числі імпортозамінної, з виробництва захисту рослин, мікродобрив і нанодобрив, фармацевтичної продукції.

Відкриття цих підприємств диверсифікувало та урізноманітнило асортимент продукції, сприяло інтеграції в ланцюги створення доданої вартості та забезпечило зайнятість населення в регіонах.

Особливими індикаторами промислових трансформацій є *інвестиційні проекти великих компаній*, найважливіші та наймасштабніші за обсягами інвестицій та за значенням для технологічного оновлення промисловості, що подовжують ланцюжок доданої вартості всередині країни, реалізують диверсифікацію, а також стимулюють попит у логістичній, інфраструктурній сферах, інших видах промислової діяльності. Серед них проекти: у металургії – Арселор Мітал та Метінвесту; у фармацевтиці – ТОВ «Біофарма»; у харчовій промисловості – горизонтальна диверсифікація групи «Молочний альянс»; у виробництві тканин і одягу ТОВ «Текстиль-Контакт».

---

⁴⁰ Карта підприємств України, що були відкриті з початку 2015 р. URL: <http://uprom.info/maps-business/> (дата звернення 02.02.2019).

Сьогодні промисловість працює у складних економічних умовах, спричинених системними проблемами галузі: значною зношеністю основного капіталу, недостатністю фінансових коштів для його оновлення, залежністю від імпортованої сировини. Зважаючи на значну зношеність основного капіталу переробної промисловості (65%), актуальним є стимулювання підприємств, які створювали передові технології (41 од. у 2014 р.) та використовували їх (954 од. у 2014 р.). Порівняно з 2010 р. у 2017 р. кількість підприємств, що займалися інноваційною діяльністю в промисловості, скоротилася до 16,2%.

До найбільш інноваційно активних виробництв переробної промисловості відносяться (2017 р.): виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів (53,8% до загальної кількості промислових підприємств), виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції (34%), виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів (30,2%), виробництво електричного устаткування (25,2%), виробництво хімічних речовин і хімічної продукції (25%), виробництво машин та устаткування, не віднесених до інших угруповань (22,6%), металургійне виробництво (18,9%). Однак в обсязі реалізованої продукції переробної промисловості тільки 1,2% інноваційна. А частка витрат на інноваційну діяльність машинобудівних виробництв до обсягів реалізованої продукції незначна – 1,9%.

Зважаючи на вагомість розвитку високотехнологічної галузей для конкурентоспроможності національної економіки на сьогодні вкрай важливим є забезпечення механізмів їх підтримки, які не суперечать нормам міжнародних зобов'язань (табл. 2.3). Серед організаційно-економічних заходів, які прямо чи опосередковано впливають на структурні зрушення на ринках промислових товарів і послуг, – регуляторні та управлінські практики на загальнодержавному і секторальному рівнях, стандарти і норми, заходи інформаційно-просвітницької діяльності, стимулювання розвитку освіти, науки й технологій.

**Напрями та інструменти трансформації ринків
промислових товарів**

Пріоритетні напрями	Важелі та інструменти реалізації
<p>Стимулювання внутрішнього виробництва та споживання, у тому числі через надання державних, муніципальних замовлень</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Формування державного замовлення на рухомий склад для пасажирських і вантажних перевезень, локомотивного парку та їх ремонту та обслуговування за умов врахування можливостей вітчизняних виробників чи з вимогами локалізації на території України; • поширення практики надання державними банками електронних гарантій для забезпечення тендерних пропозицій; • проведення подальшої дерегуляції фармацевтичного ринку, що полягає у полегшенні процедури реєстрації лікарських препаратів, спрощенні дозвільних процедур, відміні ліцензування імпорту активних фармацевтичних інгредієнтів (АФІ) тощо. • впровадження відомих та поширених у світі механізмів страхового та/або державного відшкодування вартості лікарських засобів кінцевому споживачеві (реімбурсація); • удосконалення формування та реалізації оборонного замовлення в частині унормування прибутків на придбання комплектуючих та виконання робіт, передбачення авансове фінансування пріоритетних дослідно-конструкторських робіт; • популяризація споживання населенням харчових продуктів вітчизняного виробництва.
<p>Реалізація національних проєктів, проєктів державно-приватного партнерства</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Налагодження механізму державно-приватного партнерства та збільшення державного замовлення на продукцію вітчизняних підприємств машинобудування; • створення кластерних структур (зокрема з інжинірингу, автоматизації та машинобудування); • формування інноваційної екосистеми: індустріальних парків та бізнес-інкубаторів, кластерів як ефективних форм державно-приватного партнерства.
<p>Надання преференцій місцевим товаровиробникам</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Надання підприємствам, які розгортають виробництво імпортозаміщуючих товарів, в оренду на пільгових умовах вільних виробничих площ, що перебувають у державній власності; • підтримка довгострокового банківського кредитування випуску продукції для внутрішнього ринку та процесів імпортозаміщення продукції: міського транспорту, станків та обладнання, електроінструментів та побутових приладів; • розширення переліку інструментів підтримки та обов'язків для учасників індустріальних парків, зокрема стосовно умов цільового використання імпортного устаткування, обладнання, комплектуючих та матеріалів.

Пріоритетні напрями	Важелі та інструменти реалізації
<i>Розвиток власного виробництва сировини та проміжних матеріалів, кінцевої продукції</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Забезпечення реалізації інвестиційних проєктів щодо створення виробництв із видобутку та збагачення місцевої фосфатної та іншої сировини для виробництва фосфоровмісних добрив; • реалізація інвестиційних проєктів щодо створення виробництв із видобутку та збагачення місцевої фосфатної та іншої сировини для виробництва фосфоровмісних добрив; розроблення галузевої програми щодо розвитку виробництва мінеральних добрив для забезпечення потреби внутрішнього ринку за рахунок розроблення родовищ фосфоровмісних руд та калійних солей; • забезпечення допуску підприємств, для яких газ є технологічною сировиною, до розроблення і видобування природного газу⁴¹; • збільшення використання альтернативних, біовідновлювальних та вторинних джерел енергії та сировини (синтез-газу, біоетанолу, біогазу, продуктів поглибленої переробки нафти тощо) для потреб хімічної галузі; • фортифікація продуктів харчування (збільшення вмісту вітамінів та мікроелементів у продуктах харчування заради позитивного ефекту для здоров'я людей); • удосконалення законодавчої бази щодо розвитку органічного сектора харчової промисловості, де Україна має значний потенціал та можливості нішевого експорту; • запуск вітчизняного виробництва субстанцій та АФІ у промислових масштабах; • забезпечення сировиною виробництва тканин, шкіри, одягу шляхом виплати дотацій на приріст поголів'я (корів, свиней, овець) та виплати компенсацій за вовну залежно від її обсягів та якості; забезпечення бюджетного фінансування заходів із розвитку насінництва льону-довгунця, конопель, захисту рослин, використання перспективних високоврожайних сортів та гібридів; розвиток технологій з глибокої переробки луб'яних культур; відродження і розвитку шовківництва, вівчарства; налагодження виробництва хімічних ниток та волокон.
<i>Різні форми підтримки експорту</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Запровадження сприятливих торговельних режимів для українських експортерів шляхом укладання Україною двосторонніх угод з дотриманням режиму найбільшого сприяння для національного виробника; • спрощення процедур при митному оформленні продукції; сприяння налагодженню комунікацій та дипломатичний супровід українських виробників при

⁴¹ Платформа економічного патріотизму. УСПП. 27 листопада 2017 р. URL: <https://uspp.ua/%C2%ABplatforma-ekonomichnogo-patriotizmu%C2%BB.html>

Пріоритетні напрями	Важелі та інструменти реалізації
	<p>виході на зовнішні ринки країн з високим ступенем протекціонізму;</p> <ul style="list-style-type: none"> • подолання проблеми порушення умов торговельних режимів, запровадження антидемпінгових заходів та адекватне реагування на введення санкційних режимів РФ; • просування експорту шляхом субсидування участі українських підприємств у виставково-ярмаркових заходах зарубіжних країн; • диверсифікація експорту українських товарів і розширення географії експорту поставок в європейському, близькосхідному, азійському, американському та африканському напрямках.
<p>Посилення боротьби з контрабандою товарів, мінімізацією ринків</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Створення дієвої системи захисту внутрішнього ринку від контрабандного ввезення товарів (автомобілів, електроніки, комплектуючих, одягу, взуття); • недопущення надходження на ринок України продукції, що не відповідає встановленим вимогам безпеки; • надання доступу приватним виробникам до інформації з програм переозброєння війська, питань стандартизації та сертифікації озброєння.
<p>Пільгове інвестування</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Поширення адаптованих інструментів і механізмів підтримки ключових виробництв (сільськогосподарського машинобудування) на інші подібні виробництва (дорожньої та будівельної техніки, техніки для газовидобування, зеленої енергетики), враховуючи загальнонаціональне та безпекове значення виробничої та транспортної інфраструктури; • стимулювання виробництва спеціальних технічних засобів для переробки деревини шляхом субсидування відсоткової ставки за кредитами та лізинговими операціями фінансових організацій; • створення умов для розвитку венчурного інвестування та формування венчурного ринку капіталу, що особливо важливо для малих та середніх підприємств; • надання грантової підтримки для суб'єктів інноваційного підприємництва, особливо у сфері раціонального використання відходів; • надання консультацій з використання програм донорської підтримки міжнародних організацій, зокрема ЄБРР, урядового канадського проекту підтримки торгівлі та інвестицій (CUTIS); • підвищення регіональної конкурентоспроможності задля залучення іноземних інвестицій у спільні підприємства на території України.
<p>Розвиток наукової, освітньої, виробничої, технічної інфраструктури</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Збільшення державного інвестування в освіту, підготовку та перепідготовку кадрів для Індустрії 4.0; • державне і донорське фінансування впровадження передового світового досвіду для удосконалення

Пріоритетні напрями	Важелі та інструменти реалізації
	компетенцій викладачів ВНЗ, ПТНЗ та оновлення навчально-виробничих лабораторій; <ul style="list-style-type: none"> • створення мережевих структур на базі профільних ВНЗ для надання аутсорсингових, конструкторських та інших послуг малим підприємствам і населенню; • завершення процедури з технічного регулювання, стандартизації цивільної та оборонної продукції, перехід на стандарти НАТО та створення сертифікованих лабораторій з випробовування озброєння; • зменшення зарегульованості санітарно-епідеміологічних процедур при ввезенні сировини та хімічних матеріалів; децентралізація видачі санітарно-гігієнічних висновків; визнання сертифікатів на хімічні матеріали, що імпортуються з європейських країн.

Джерело: Розвиток промисловості для забезпечення зростання та оновлення української економіки: науково-аналітична доповідь / за ред. д-ра екон. наук Дейнеко Л.В.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». Київ, 2018. 158 с.

2.2. Кадрове забезпечення прогресивних структурних зрушень у промисловості

Проблема трудового ресурсу, і, зокрема, ресурсу висококваліфікованого, є однією з найгостріших у сьогоднішній Україні, критичною вона є і для промисловості. Питання підготовки кваліфікованих кадрів промисловості є питанням стратегічної безпеки України, це є конкурентна перевага української економіки та можливість зайняти високе місце у глобальному економічному просторі.

Основним чинником ситуації, що склалася в кадровому забезпеченні промислового сектора, є відсутність державної концепції кадрової політики. З ухвалою нового Закону України «Про вищу освіту», підписанням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, Угоди про участь України у програмі Європейського Союзу «Горизонт 2020» постало завдання інтеграції вітчизняної професійної освіти в європейське освітнє середовище. Реалізація ж положень Закону України «Про професійну освіту» та ухвалення Закону України «Про освіту» мали би сприяти більш оперативному прийняттю управлінських рішень у сфері професійної освіти та запровадженню механізму професійної підготовки робітничих кадрів. Водночас жоден із цих документів не містить цілісної стратегічної програми

вирішення проблем кадрового забезпечення промисловості в Україні, концептуальних завдань та механізмів реалізації кадрової політики у цій сфері. Недосконалі механізми контролю за виконанням процедури працевлаштування випускників закладів освіти, які навчались за державним замовленням, та відсутнє покарання за невиконання процедури працевлаштування. Це призводить до критичної нестачі фахівців певної спеціальності, особливо в регіонах.

Серед ключових викликів слід відзначити *кадровий дефіцит*, що наростає внаслідок збільшення обсягів трудової міграції в інші країни, де заробітна плата фахівця/робітника є більш привабливою. Оскільки кваліфіковані мігранти з України, які мають освіту за технічними та інженерними спеціальностями, здебільшого працевлаштовуються за кордоном на роботу не за фахом, це може призвести до безповоротних втрат ними навичок та проблем з працевлаштуванням після їх імовірного повернення в Україну. Крім того, до руйнації трудового потенціалу та його неефективного і нераціонального використання призводить відрив планування розвитку кадрового потенціалу на промислових підприємствах від реальної ситуації із його формуванням у регіонах. Фіксується також наявність розриву між очікуваними та реальними компетенціями робітників та невдоволеність роботодавців отриманими ними і необхідними знаннями й навичками для забезпечення технологічних змін на виробництві. Загрозою стають невідповідність обсягів і структури кадрів кадровим потребам промисловості, низький та неконкурентоспроможний рівень заробітної плати, існування працюючих бідних.

Одним із напрямів розв'язання цієї проблеми є професійно-кваліфікаційна підготовка кадрів. Україна має високу якість людського капіталу завдяки великому відсотку людей з вищою освітою, а також досить високі показники видатків на освіту (за зведеним бюджетом), які становили у 2007–2014 рр. – 6,0–7,5% від ВВП, були значно нижчими у 2015–2016 рр. – 5,7–5,4% відповідно, проте у 2018 р. знову сягнули рівня 6,3% від ВВП. Зросла також і

частка видатків місцевих бюджетів на освіту у відповідних видатках зведеного бюджету з 73,6% (2015 р.) до 78,9% (2018 р.). При цьому на вищу освіту в країні витрачалося, зокрема, у 2016 р. 2,3% від ВВП, тоді як члени ЄС, за даними ОЕСР, у середньому витрачали на ці цілі не більше 1,5%.

Проте структура освіти сьогодні є незбалансованою в тому плані, що перевага надається установам вищої освіти, а, отже, існує невиправдана диспропорція: у структурі і підготовки фахівців з вищою освітою, і кваліфікованих робітників. Згідно з даними Міністерства освіти і науки України, у 2016 р. 80% випускників 9–11 класів продовжили своє навчання у вищих навчальних закладах (для довідки: в 1990 р – 55%, у 2005 р – 65%). Чисельність ВНЗ по країні зростає, однак потреба роботодавців у фахівцях із вищою професійною освітою нижча, ніж відповідна пропозиція на ринку праці. Водночас структура базового та середнього рівня професійної освіти не відповідає потребам ринку праці, та попит на кваліфікованих робітників і технічні кадри не повністю задоволений. Опитуванням серед роботодавців встановлено: 62% вважають, що випускники загальних і технічних навчальних закладів не відповідають кваліфікаційним вимогам роботодавців, у тому числі за рівнем практичних навичок – 73%, а за рівнем сучасності отриманих знань – 56% від опитаних⁴².

Натомість у індустріально розвинених країнах інтенсивно відбувається професіоналізація закладів, які надають освіту після середньої, розбудовується неуніверситетський сектор вищої професійної освіти, міцнішають зв'язки навчальних закладів з виробництвом і ринком праці. Це спонукає освітню систему адекватно реагувати на загальноосвітні тенденції та виклики часу, розробляти освітні стратегії з урахуванням власних реалій і формувати шляхи організаційної інтеграції в європейську систему освіти.

---

⁴² Ximena Del Carpio Skills_for_Modern_Ukraine / The World Bank, Report launch. Kyiv – November 17, 2015. URL:[pecypcy:
http://www.ipq.org.ua/upload/files/files/03_Novyny/2015.11.17_Skills_for_Modern_Ukraine/Skills%20for%20a%20Modern%20Ukraine_Launch_Final%20Nov%2017.pdf](http://www.ipq.org.ua/upload/files/files/03_Novyny/2015.11.17_Skills_for_Modern_Ukraine/Skills%20for%20a%20Modern%20Ukraine_Launch_Final%20Nov%2017.pdf)

У частині підготовки фахівців вищої ланки для потреб промисловості реалізація будь-яких ініціатив неможлива без співпраці з бізнесом та орієнтації на розв'язання проблем кадрового голоду в промисловості України. Навчати слід не лише теорії в освітніх закладах, а й також і практиці на підприємствах. Це вимагає запровадження інструментів спільного фінансування державою і бізнесом підготовки безпосередньо на підприємствах фахівців із потрібними промисловості професіями і навичками, а також співпраці держави, освіти, науки і бізнесу у виведенні на ринок інноваційної продукції. Водночас питання щодо готовності самої промисловості до зближення з іншими інституційними сферами (науково-освітніми установами та державою), на перетині яких і створюються інноваційні продукти, залишається відкритим.

Для задоволення зростаючих потреб промислових виробництв у кваліфікованих спеціалістах, а також підтримки молодих вчених і створення привабливих умов для працевлаштування на підприємствах та дослідницьких установах доцільно реалізувати такі ініціативи:

- впровадження системи стандартизації послуг вищої освіти як основи для визначення їх вартості, ціни та якості;
- впровадження системи регіональних замовлень з оплатою послуг вищої освіти за рахунок коштів відповідних місцевих бюджетів;
- впровадження системи публічних закупівель послуг вищої освіти – послуг із підготовки фахівців, наукових, науково-педагогічних кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів (післядипломна освіта) за державним замовленням, як це встановлено у статті 2 п. 5 Закону України «Про публічні закупівлі» з метою ліквідації можливості виникнення корупційних явищ при розміщенні державного замовлення;
- створення правових умов для державних і комунальних закладів вищої освіти здійснювати свою економічну діяльність в одному із організаційно-правових статусів: бюджетна установа; некомерційна організація з ринковим виробництвом послуг вищої освіти; некомерційна

організація з неринковим виробництвом послуг вищої освіти; державне підприємство.

У частині підготовки фахівців середньої ланки для потреб промисловості. Сьогодні система підготовки та підвищення кваліфікації фахівців з початковою і середньою професійною освітою перебуває у стані реформування та ускладнюється передачею з 2016 р. видатків на підготовку робітничих кадрів у професійно-технічних та інших навчальних закладах на місцевий рівень⁴³, тобто в рамках бюджетної децентралізації утримання професійно-технічних училищ та вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації перекладено на місцеві бюджети. Як наслідок, відбувається зниження рівня кваліфікації кадрів – показника, що складається як із об'єктивної (якість освіти), так із суб'єктивної складових (зацікавленості працівників у підвищенні рівня своєї кваліфікації). В Україні на неналежному рівні сьогодні перебувають обидві ці складові.

Тенденції розвитку, що зумовлюють необхідність змін у системі професійної освіти, тісно пов'язані із недосконалістю механізму формування державного замовлення на підготовку професійних кадрів та відсутністю механізму обґрунтованого прогнозу розвитку ринку праці. Сьогодні на місцях і загалом по країні відсутній моніторинг перспективних потреб ринку праці, а функціонування і розвиток професійної освіти в умовах децентралізації системи управління не може бути успішним без урахування змін на ринку праці та із огляду на особливості розвитку сучасної промисловості. У цьому сенсі важливим завданням є приведення мережі закладів професійної освіти у відповідність з вимогами ринку праці на основі аналізу показників їхньої діяльності із урахуванням регіональних потреб виробництва. Для вирішення завдань стратегічного розвитку промисловості необхідно, щоб критерії оцінки ефективності діяльності системи професійної освіти і функціонування промисловості базувались на єдиній основі. Це

---

⁴³ Закон України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» (№ 928-19, редакція від 15.04.2016). – Доступний з: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/928-19>

можуть бути показники продуктивності праці, що значною мірою визначаються якістю робочої сили.

Одним із напрямів щодо взаємокорисного співробітництва держави та виробництва/бізнесу може стати залучення молоді в *заклади базової професійної освіти* з метою опанування робочих професій та наступного працевлаштування на підприємства у ті регіони, що відчують дефіцит трудових ресурсів. У цьому випадку основою для укладення договорів постають питання, від вирішення яких залежить реалізація інтересів всіх учасників такого співробітництва, а саме: для роботодавця – забезпечення виробництва необхідними робочими кадрами у достатній кількості та потрібної кваліфікації; для працівника – отримання можливості набуття професії, подальшого працевлаштування, сприяння в оренді чи придбанні житла, перспектива зростання заробітної плати, надання працівникам належних умов праці, а також так званого «соціального пакету»; для держави – зниження ризику виникнення безробіття, підвищення ефективності бюджетних витрат на базову професійну освіту.

Найважливішою проблемою є *якість професійної освіти*, що має надаватися студентам/учням на рівні найвищих досягнень науки, техніки, культури. Це стосується навчальних закладів усіх освітніх ступенів – базового, середнього і вищого, де серйозно постає проблема навчання сучасним технологіям промислового виробництва. Велике значення при цьому відіграє кадровий потенціал викладацького складу будь-якого професійного навчального закладу.

Для оновлення змісту професійної освіти та згідно із положеннями нової редакції Закону «Про освіту», в частині *підвищення якості освіти* необхідно забезпечити:

– створення та апробацію нової моделі багатопрофільних укрупнених навчальних закладів професійної освіти, що реалізовуватимуть широкий спектр варіативних освітніх програм: професійний коледж, центр професійної освіти, професійний ліцей та центр професійної підготовки, що

готуватимуть фахівців усіх без винятку професій та спеціальностей, яких потребує конкретний регіон; можливість об'єднати навчальні заклади у районних містах з багатопрофільною економікою в багатопрофільні центри професійної освіти, що дозволить зберегти систему професійної освіти у регіонах, здійснювати якісну підготовку фахівців усіх професій і спеціальностей, яких потребує регіон;

– розроблення сучасних *методик* проектування змісту професійної освіти і навчання на основі компетентнісного підходу: *методика* розроблення сучасних професійних стандартів на основі компетентнісного підходу, яку в межах професійної діяльності визначають трудові функції й кваліфікації відповідно до рівнів Національної рамки кваліфікацій; *методика* створення та впровадження в навчальний процес освітніх стандартів на компетентнісній основі, згідно з якою зміст професійної освіти формується з орієнтацією на здобуття відповідних кваліфікацій; *методика* інтегрування професій, коли відбувається об'єднання пов'язаних між собою професій у більш технологічну складну;

– оновлення Класифікатора професій ДК 003-2010 на предмет перегляду великої кількості у ньому застарілих професій (формування затребуваних ринком праці компетенцій працівників гальмується сьогодні відсутністю прозорих, гнучких навчальних програм для їхньої підготовки, використанням застарілих довідників кваліфікаційних характеристик професій працівників); визначення, затвердження та постійний перегляд переліку професій, спеціальностей для задоволення пріоритетних потреб економіки країни з урахуванням середньострокового прогнозу потреби у кадрах на ринку праці;

– розроблення і впровадження єдиної методології моніторингу ринку праці через визначення реальних потреб галузей економіки і ринку праці у кваліфікованих робітничих кадрах; проведення аналізу потреб регіонів у працівниках із професійно-технічною освітою різних професій та ефективності їх використання, формування на цій основі державного та

регіонального замовлення на підготовку кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах; проведення моніторингу перспективних потреб ринку (як на місцях, так і загалом по країні) у високо- та напівкваліфікованих робітничих кадрах як основи формування робітничого потенціалу регіону;

– розроблення Методики прогнозування потреб економіки у кваліфікованих кадрах, що має включати: визначення переліку професій, спеціальностей загальнодержавного значення; дослідження попиту на нові компетентності кваліфікованих робітників на ринку праці; визначення відповідального органу за прогнозування середньо- та довгострокових потреб економіки у кваліфікованих кадрах за професіями і кваліфікаціями, із дорученням йому здійснювати середньострокове прогнозування (спільно з відповідними науковими установами) потреб у структурі і обсягах професійної підготовки в розрізі регіонів України; запровадження у освітній процес вивчення перспективних технологій та інновацій, які пов'язані з глобальними викликами технологічної революції 4.0, що зумовить потребу в модернізації професійної підготовки кваліфікованих робітників, надасть можливість визначити відповідні компетентності майбутніх робітників та наблизити підготовку кваліфікованих кадрів до майбутніх потреб ринку праці.

2.3. Екологічний чинник структурних зрушень у промисловості

Зростаюча небезпека катастрофічних глобальних змін навколишнього середовища та інші аспекти нераціональної політики використання довкілля породжують занепокоєння щодо якості економічного розвитку. Для того щоб промислове зростання не супроводжувалося негативним впливом на навколишнє середовище, а, навпаки, забезпечувало сталий розвиток, світовою спільнотою було запропоновано різні ідеї та ініціативи, такі як: «зелене» зростання, «зелена економіка», «зелені» трансформації, зелені структурні трансформації, стала трансформація та зелена промислова

політика⁴⁴. З 1990-х років промислова трансформація була одним з основних наукових проєктів Міжнародної програми «Розміри людини»⁴⁵, інтегрована в нову ініціативу «Майбутнє Землі».

Термін «зелені структурні трансформації» означає зміни в національній економіці, в якій вуглецеві промислові сектори зменшують свою частку у валовому внутрішньому продукті, натомість підприємства з низькою вуглецевою інтенсивністю збільшують свою частку. Зелена трансформація відноситься до процесів у галузях та/або компаніях, які зумовлюють зменшення впливу на навколишнє середовище⁴⁶.

Україна намагається запобігти забрудненню навколишнього середовища та природним катастрофам і розпочала трансформацію розвитку промисловості у відповідь на зростаючі виклики з боку ресурсних обмежень, кліматичних змін та конкуренції на міжнародних ринках. Першим кроком у цьому напрямі було зобов'язання здійснити модернізацію промислового розвитку задля переходу до ресурсо- та енергоефективної економіки в рамках виконання Угоди про асоціацію з ЄС та приєднання до Європейського енергетичного співтовариства.

Трансформація промисловості під впливом зростання ролі екологічного чинника відбувається шляхом: реструктуризації енергетичної системи і скорочення викидів парникових газів; формування циркулярної економіки, створення і широке поширення безвідходних і маловідходних виробництв; прискорення розвитку високотехнологічних галузей та екопромисловості.

Реструктуризація енергетичної системи й скорочення шкідливих викидів в атмосферу. Україна бере активну участь у роботі Європейського енергетичного співтовариства, що передбачає здійснення міжнародних завдань з питань захисту довкілля та зміни клімату.

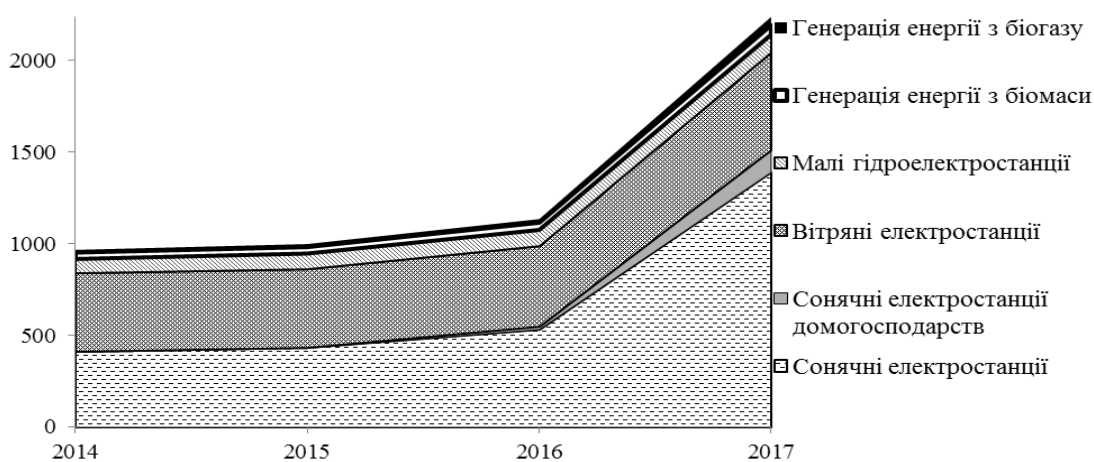
⁴⁴ Lütkenhorst, Wilfried, et al. Green industrial policy: Managing transformation under uncertainty. *Deutsches Institut für Entwicklungspolitik Discussion Paper*. 2014, 28; UNEP. Towards a green economy: Pathways to sustainable development and poverty eradication. *Nairobi, Kenya: UNEP*. 2011; . Inclusive green growth: The pathway to sustainable development / World Bank. World Bank Publications, 2012.

⁴⁵ Vellinga, Pier (ed.). Industrial transformation project, IT: science plan / IHDP. 1999.

⁴⁶ Bergquist, Ann-Kristin. Growing green and competitive—A case study of a Swedish pulp mill. *Sustainability*, 2013, 5.5: 1789-1805.

Основним документом щодо переходу енергетичної системи на нову модель розвитку є Стратегія низьковуглецевого розвитку України до 2050 року. Вона передбачає зменшення обсягу викидів парникових газів, відмову від викопного палива і збільшення інвестування у відновлювальні джерела енергії.

Це сприяє розвитку нових сфер зеленої промисловості, який спостерігається в Україні за 2014–2017 рр., а саме: виробництва зеленої електроенергетики, потужності якої з 32 МВт у 2014 р. зросли до 813 МВт у 2017 р. За цей період у зелені галузі виробництва електроенергії було залучено 4,8 млрд євро інвестицій та уведено 1271 МВт нових потужностей електроенергетики. Особливістю цієї сфери є значна частка інвестицій фізичних осіб. Так, за ці роки понад 6 тис. українських домогосподарств встановили сонячні електростанції загальною потужністю 121 МВт, інвестувавши 121 млн євро (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Обсяги інвестування в нові галузі зеленої промисловості в Україні у 2014–2017 рр., млн євро

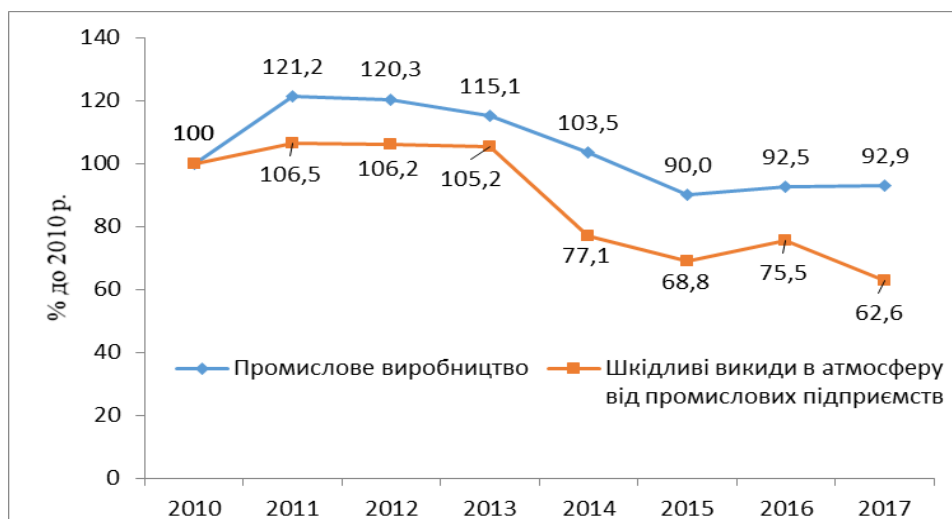
Джерело: складено за даними Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України. URL: <http://saee.gov.ua/>

Потужність сонячних електростанцій домогосподарств зростає; станом на 2017 р. уже 2323 родини встановили сонячні електроустановки загальною потужністю 37 МВт і залучили для цього майже 35 млн євро інвестицій. Такий стрімкий попит населення на «сонячну» електроенергію пояснюється

вигідним «зеленим» тарифом із його прив'язкою до курсу євро, відповідно до ухваленого у 2015 р. Закону України № 514-VIII. Передбачено, що домогосподарство може продавати надлишок згенерованої «чистої» електроенергії в мережу і швидко повертати кошти, вкладені у сонячні панелі, без застережень щодо інфляції⁴⁷.

Отже, на кінець 2018 р. в об'єднаній енергосистемі України працювало 522,4 МВт вітрових електростанцій, 1096,4 – сонячних електростанцій, 96,4 – малих ГЕС (потужністю до 50 МВт), 44,6 – біогазових станцій та енергогенеруючих станцій, що використовують як первинне джерело енергії тверду біомасу, – 43,8 МВт⁴⁸.

Що стосується шкідливих викидів в атмосферу, то у 2017 р. від стаціонарних промислових джерел в атмосферу надійшло 2,6 млн т, що у розрахунку на душу населення становить 60,8 кг, а від промислових підприємств – 2,4 млн т, або 92,3% від загальної кількості викидів. За останні сім років фіксується зменшення шкідливих викидів від промисловості на 36,8% порівняно з 2010 р. (рис. 2.5).

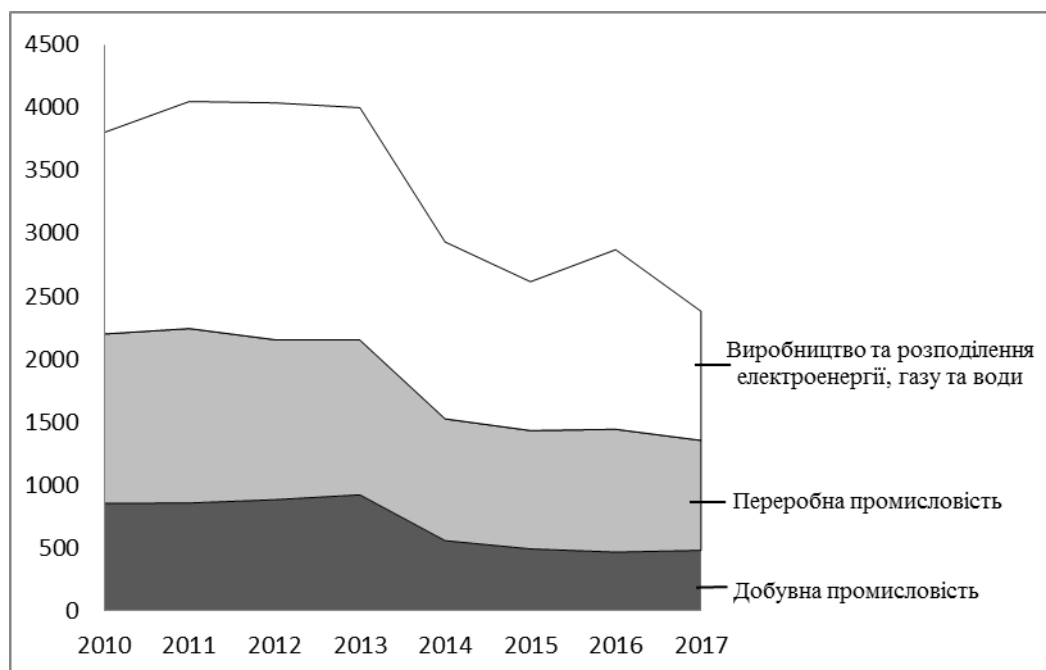
Рис. 2.5. Щорічні темпи зростання промислового виробництва та шкідливих викидів в атмосферу від промислових підприємств в Україні, % до 2010 р.

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

⁴⁷ URL: <https://ecoclubua.com/2017/10/potuzhnist-sonyachnyh-elektrostantsij-domohospodarstv/>

⁴⁸ Савицький О. Реформа електроенергетики: один крок уперед, три кроки назад? URL: http://dt.ua/energy_market/reforma-elektroenergetiki-odin-krok-upered-tri-kroki-nazad-292895_.html

Серед галузей промисловості найбільше забруднення атмосфери спричиняють галузі важкої індустрії, які використовують процеси відкритого видобування мінеральної сировини та процеси згорання палива – добувна промисловість – 20,1% (від загальних обсягів викидів промисловими підприємствами), переробна промисловість – 36,7% (у т. ч. металургія – 30,3%), виробництво електроенергії – 43,1% (рис. 2.6). Це переважно великі галузеві комплекси, які традиційно становили структурний профіль української промисловості, але на яких повільно проводяться природоохоронні заходи.

Рис. 2.6. Обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферу від промислових підприємств, тис. т

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Формування циркулярної економіки, тобто створення і широке поширення безвідходних і маловідходних виробництв. Багато країн світу давно налагодили систему переробки та утилізації сміття, заробляють на цьому гроші та значно скоротили обсяги забруднень навколишнього середовища. Переробка відходів є перспективним та прибутковим видом економічної діяльності. Відходи можуть бути успішно використані для підвищення конкурентоспроможності виробництва за рахунок їх повторного

використання та скорочення витрат на сировину. На жаль, Україна не належить до їх числа.

В Україні станом на 2017 р. було накопичено 36 млрд т відходів, з них 1,5 млрд т небезпечних відходів, тобто на одного мешканця припадає 240 кг/особу⁴⁹.

Наразі в Україні існує чотири сміттєспалювальні заводи, з яких тільки один діючий – Київський завод «Енергія», побудований ще у 1987 р. за старими технологіями, що може спалювати лише 1,4% від усього сміття. На сьогодні пріоритетом для його модернізації є установка системи хімічного очищення димових газів. Це обладнання дороговартісне (500 млн грн), проте ефективність його доведена практикою сміттєспалювальних заводів Західної Європи.

Водночас Україна вже реалізує п'ять проєктів у альтернативній енергетиці із залученням іноземних інвестицій, зокрема: зведення заводу піролізної переробки твердих побутових відходів (ТПВ) та мулових осадів у м. Миколаїв, проєкт з виробництва парової машини для вироблення електроенергії, проєкт з паливними комірками, проєкт з виробництва мінерального лужного клею. Важливим кроком для України повинно стати ухвалення Державної програми щодо формування ринку альтернативного палива (утилізації промислових або побутових відходів). Упровадження зазначеної програми має відкрити можливості для використання промислових або побутових відходів у цементній промисловості як сировини, а також надасть поштовх до створення інфраструктури з доставки відходів до печей випалювання цементних заводів.

Крок за кроком Україна намагається вирішити проблему відходів і на сьогодні українські вчені мають інноваційні розробки, які можуть вирішити проблеми раціонального використання відходів.

---

⁴⁹ Шаповалова М. Надія на очищення. Як Україна може подолати сміття. URL: https://ukr.lb.ua/society/2018/04/28/395698_nadiya_ochishchennya_yak_ukraina_mozhe.html

Наприклад, вчені Національної академії наук України розробили чудову альтернативу стаціонарним сміттєпереробним заводам – це мобільний завод, який дає можливість утилізувати тверді побутові відходи на місцях звалищ при відсутності електроенергії. Великою перевагою проєкту є його невелика вартість (удвічі менше порівняно з традиційними сміттєпереробними заводами).

Вчені Інституту відновлюваної енергетики НАН України розробили технологію переробки біоорганічних та твердих побутових відходів, використовуючи окиснювальний піроліз, який вперше застосовується для таких цілей. У результаті переробки отримуються корисні продукти: паливо, добриво та сировина для отримання біогазу і будівництва. Перевагами проєкту є екологічна безпека, простота установки обладнання та невисока вартість.

Прискорення розвитку високотехнологічних галузей і еко-промисловості, тобто виробництв, орієнтованих на зменшення техногенного навантаження та впровадження більш чистого виробництва, а також створення більшої вартості з меншими втратами для довкілля.

Мова йде про так звану еко-промисловість – підприємства, які виробляють водоочисне, газозабірне і сміттєпереробне обладнання, а також впроваджують еко-інновації та чисті технології. Це насамперед стосується таких сфер, як: енергозбереження, раціональне використання ресурсів і охорона навколишнього середовища. Реалізація прискорення розвитку еко-промисловості допоможе зберегти конкурентоспроможність основних українських експортних товарів на світовому ринку.

За даними Держстату України, у 2017 р. на території нашої країни налічувалося 6,5 тис. санкціонованих полігонів (це приблизно площа Кіпру), з яких 25% не відповідають екологічним стандартам, 35 тис. стихійних сміттєзвалищ (майже площа Бельгії), разом вони становлять 42 тис. кв. м, що зіставно з площею Данії. З кожним роком цей показник стає дедалі гіршим. Більшість полігонів для сміття не відповідають вимогам щодо забезпечення екологічної безпеки. Упродовж багатьох років кількість твердих побутових відходів невпинно зростала через зміни способу життя людей, які використовують дедалі більше обгорткових і пакувальних матеріалів.

Для вирішення цієї проблеми Україні потрібно перейняти досвід інших країн, тим паче, що деякі з них мають несподівані та оригінальні способи

боротьби з відходами, а також активно використовувати міжнародне співробітництво.

Багато країн, які зараз є лідерами у переробці та утилізації сміття, мали подібні проблеми, що й ми зараз. Наприклад, у Німеччині у 80-ті про сортування відходів навіть не йшлося – їх тільки закопували або спалювали. Ситуація змінилася лише у 1991 р., коли уряд країни розробив закон, який зобов'язує виробників випускати упаковку для товарів, яка розкладається або є придатною для вторинної переробки. До того ж німці не будують будинки зі сміттепроводами – адже вони заважають правильній утилізації, а за дотриманням всіх правил слідкує «сміттева поліція».

У Франції на кожному контейнері з відходами встановлено чіп, який вимірює рівень відходів. Ця інформація дає змогу більш ефективно скласти маршрут сміттевозів: куди поїхати в першу чергу, а куди – в останню.

В Індії проблема забруднення стоїть гостро, жителі країни винайшли незвичайний спосіб боротьби з деякими відходами. Пластик, поліетиленові пакети, обгортки шоколадок індійці використовують у будівництві доріг. Цей метод винайшов професор хімії Інженерного коледжу Тіагараджара у південному місті Мадурай Раджагопалан Васудеван. Спочатку науковець побудував дорогу із пластику у своєму коледжі та, переконавшись у можливості практичного втілення проєкту, перейшов до наступних етапів його реалізації за державної підтримки⁵⁰. Як результат, "пластикові люди Індії", як із любов'ю називають винахідника співвітчизники, запатентувала технологію перетворення звичайного сміття на дорожнє покриття, що частково замінює бітум – основний компонент асфальту. У методиці Васудевана використовують тонко подрібнене пластикове сміття, яке додають до нагрітого бітуму, а потім суміш виливають на камені.

Як результат, сьогодні Індія перетворилась у світового лідера з технології створення "пластикових" доріг. Згідно із доповіддю Всесвітнього економічного форуму, у 2015 р. у країні проклали понад 33 796 км доріг, а станом на жовтень 2017 р. цей показник становив уже понад 100 тис. км.

У Швеції переробляють 99% відходів, більша частина яких використовується як паливо для електростанцій. Шведи навіть купують сміття в інших країнах (Ірландії, Італії, Норвегії), оскільки свого їм замало. А от в Австрії активно використовують біотехнологію – грибовий фермент, який розщеплює пластик та поліестер. Таким чином, у країні забезпечується так званий «кругообіг пластику»: відходи від одного продукту використовуються для створення іншого.

Тобто у проблеми є два рішення – скорочення кількості виробничих потужностей і впровадження технологій, що дають змогу мінімізувати збиток, якого виробництво завдає довкіллю, а також інвестувати у розробки інноваційних рішень.

Актуальним європейським трендом, до якого нині долучається Україна, є заборона продукції з пластику одноразового використання або

---

⁵⁰ В Індії побудували з переробленого пластику понад 100 000 км доріг. URL: <https://ecotown.com.ua/news/V-Indiyi-pobuduvaly-z-pereroblenoho-plastyku-ponad-100-000-km-dorih>

заміна її екологічними альтернативами з вимогою до виробників щодо забезпечення їх збору та утилізації. Це висуває певні вимоги до промислових підприємств, що мають переорієнтовуватися на виробництво пакувальних матеріалів та інших виробів з екологічного матеріалу – паперу, текстилю та іншої екотари⁵¹.

Отже, процес зеленого економічного розвитку – це розвиток збалансованого споживання та виробництва, зеленого оподаткування та екологічного обліку, зелених кредитних ліній та інвестицій у зелені проєкти, зеленого бізнесу та енергетики. Слід представити дорожню карту переходу промислової структури до зеленого майбутнього з просторовою схемою та поступовим планом структурної перебудови як для виробничих процесів, так і для основних продуктів. Для цього необхідно розробити комплексний механізм зеленої трансформації із дотриманням екологічних норм, ефективним збереженням енергії та скороченням викидів, науковими дослідженнями та застосуванням зелених технологій.

Зобов'язання України щодо збереження озонового шару та запобігання зміні клімату⁵² стосуються поступового скорочення та подальшого припинення використання озоноруйнівних речовин. І хоча в Україні не виробляються озоноруйнівні речовини, вона проте активно імпортує їх із-за кордону⁵³, а отже, існує потреба у вдосконаленні законодавства, яке б врегульовувало імпорт та споживання цих речовин. В Україні багато підприємств є постачальниками парникових газів та забруднюючих речовин в атмосферне повітря (підприємства металургійної галузі, хімічної промисловості, цементної промисловості, енергетики, ЖКГ та ТЕС).

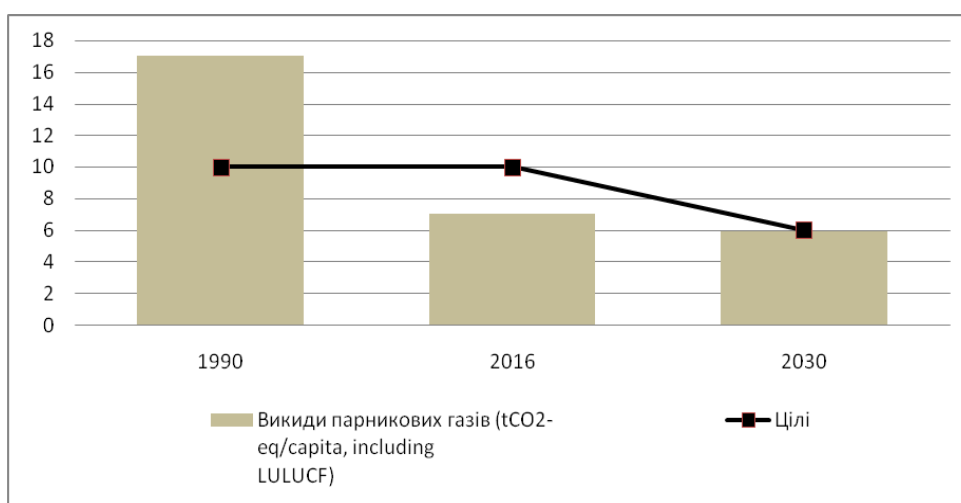
⁵¹ Сьогодні в Україні стрімко розвиваються виробництва екологічно нейтральних товарів, виробництво та споживання яких не руйнує довкілля. Зокрема, це упаковка, що після використання розкладається екологічно безпечним способом на нешкідливі мінеральні речовини (біодеградуєча упаковка з матеріалів органічного походження – целюлози, кукурудзи, каучуку, молока, або із використанням сучасних біотехнологій). В Україні вже виробляється одноразовий екологічний посуд з очерету, який розкладається усього за півтора місяці, висівок тощо.

⁵² Монреальський протокол про речовини, що руйнують озоновий шар / Угода про асоціацію між Україною та ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_215

⁵³ Контрольовані речовини, зокрема, холодоагенти, які застосовуються для охолодження і кондиціонування повітря, спінювачі, розчинники та охолоджувачі, що використовуються у виробництві будівельних матеріалів, оборонній промисловості, авіації, на медичних та залізничних об'єктах, в автомобільній промисловості тощо.

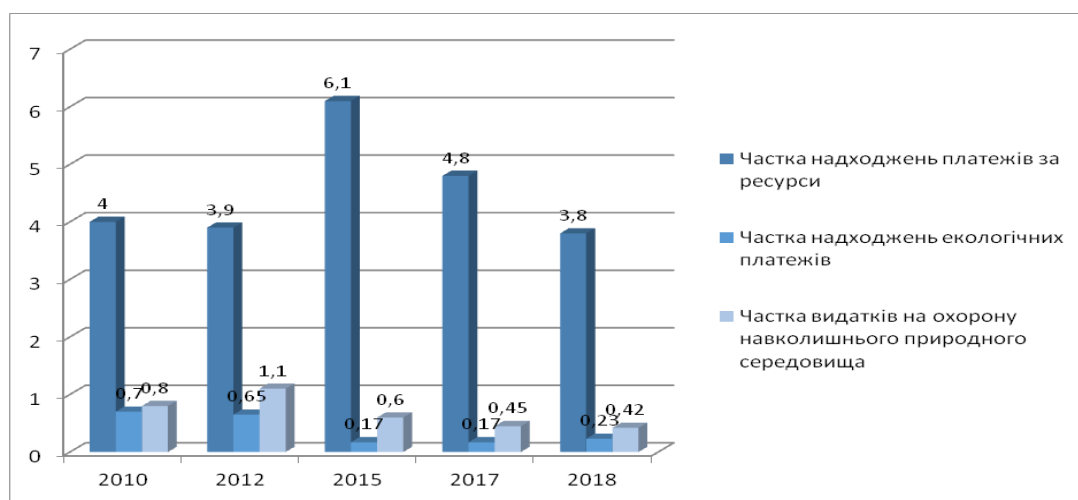
Розробка нових «зелених» технологічних процесів, на основі яких можна знизити рівень споживання енергії, більш ефективно використовувати ресурси та знизити рівень забруднення довкілля, дозволить запуснути процес зеленого економічного розвитку (рис. 2.7).

Запровадження системних *природоохоронних* заходів на підприємствах найтіснішим чином пов'язане з існуючою системою екологічного оподаткування. У 2018 р. надходження від екологічного податку становили 2,8 млрд грн. Частка надходжень від екологічних платежів у зведеному бюджеті поволі скорочується (рис. 2.8).

Рис. 2.7. Фактичний та очікуваний рівні викидів парникових газів в Україні у 1990, 2016, 2030рр., т CO₂-екв. / людину

Джерело: Моніторинг озеленення економіки при реалізації Угоди про асоціацію Україна-ЄС.. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 53 с. С. 14.

Рис. 2.8. Екологічні платежі у зведеному бюджеті України, %

Джерело: за даними Державної казначейської служби України

Більш активне та цільове використання надходжень від екологічного податку на ефективні природоохоронні проекти має стати дієвим інструментом для боротьби з кризовими явищами в екології, знизити ймовірність техногенно-екологічних катастроф та зняти значну частину екологічних проблем у регіонах, а також сприяти поступовому виконанню зобов'язань України перед ЄС. Інші інструменти представлені у табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Основні інструменти стимулювання екологічної модернізації

Назва інструменту	Застосування інструменту для стимулювання екологічної модернізації небезпечних виробництв
Екоподаток	<p>Питання довкілля тісно пов'язані з економікою, оскільки підприємства промислової сфери, зокрема, металургійні, хімічні підприємства зараз перебувають в ситуації, коли для виконання взятих Україною зобов'язань необхідні мільярдні інвестиції. Використання надходжень від екологічного податку з метою стимулювання охорони довкілля є важливою складовою політики держави у забезпечення наближення законодавства України до політики ЄС. Лише узгоджені дії органів влади зможуть зробити екоподаток дієвим механізмом модернізації бізнесу. Для реалізації підходу екомодернізації необхідно:</p> <ul style="list-style-type: none"> – усі кошти від сплати екоподатку спрямовувати до спецфонду із цільовим призначенням «природоохоронні заходи» та гарантувати повернення частини коштів для підприємств, які впроваджують проекти екомодернізації; – дати змогу промисловим підприємствам зменшувати платежі по екологічному податку на суму зроблених екологічних інвестицій. <p>Довідково. У розвинених країнах світу уведення екологічного податку зумовлене потребою часткової компенсації негативного впливу на довкілля небезпечних факторів, що виникають у процесі діяльності суб'єктів господарювання. У зв'язку з тим, що такий вплив є об'єктивно неминучим, передбачено стимулювання суб'єктів господарювання до скорочення забруднення навколишнього середовища. Зокрема, у Данії з 1996 р. діє пакет зеленого податку: вуглецевий податок (CO₂) та податок на діоксин сірки (SO₂); можливість отримання податкової пільги, якщо підприємство укладе добровільну угоду з Енергетичним агентством Данії; можливість отримання субсидії (30% від суми інвестицій) на проєкт із енергозбереження (з окупністю не більше чотирьох років), якщо підприємство не уклало подібної угоди. Обов'язковими умовами для підписання відповідної угоди є запровадження сертифікованих систем енергоменеджменту згідно зі стандартом ISO 50001 або ISO 14000; реалізація проєктів з енергоефективності; постійне звітування підприємств до агентства про обсяги споживання енергії. Досвід Білорусі засвідчує, що законодавство країни передбачає зменшення екологічного податку на суму екологічних витрат для підприємств, де впроваджують екологічну модернізацію.</p>
«Зелені» аукціони	Верховною Радою України 25.04.2019 р. ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електричної енергії з альтернативних

Назва інструменту	Застосування інструменту для стимулювання екологічної модернізації небезпечних виробництв
	<p>джерел енергії» № 8449-д від 05.12.2018 р., яким передбачено суттєва модернізація законодавства і перехід на аукціонний підхід до ціноутворення. Ця нова законодавча ініціатива передбачає впровадження в Україні «зелених» аукціонів з 2020 р. та полягає у запровадженні 20-річного терміну підтримки СЕС потужністю понад 10 МВт та ВЕС потужністю понад 20 МВт. Процес проведення «зелених» аукціонів передбачає формування районною держадміністрацією пакету документів із пропозиціями щодо відведення земельної ділянки, оцінки підключення до електромереж, висунення певних умов для будівництва певного виду станцій з попередніми оцінками тощо. Особливістю «зелених» аукціонів є те, що тариф постійно можна знижувати – той учасник ринку, який запропонує найбільше зменшити тариф, і виграє аукціон. Ця модель передбачає конкуренцію між кваліфікованими учасниками ринку за комерційно виправданий і мінімально вигідний для інвестора кінцевий тариф. Стримуючим фактором для запровадження в Україні цієї моделі є неможливість запустити повною мірою ДУ «Фонд енергоефективності», що сприятиме забезпеченню дотримання Україною міжнародних зобов'язань у сфері енергоефективності, та зможе переконати інвесторів у гарантуванні цільового та прозорого використання коштів країн ЄС.</p>
<p>«Зелені» облигації</p>	<p>Велику увагу формуванню міжнародного і національних ринків «зелених» облигацій приділяють міністри фінансів і керівники центральних банків Великої двадцятки (G20), Європейська Комісія, міжнародні банки розвитку (Світовий банк, IFC, ЄБРР, ЄІБ), ОЕСР тощо. Завдяки реалізації проекту GIZ «Консультавання підприємства щодо енергоефективності» в Україні вже напрацьовано механізми стимулювання енергоефективності на підприємствах і, зокрема, такий інструмент фінансування проектів «чистої» енергетики, як «зелені» облигації. Це гнучкий механізм, який може застосовуватись при запровадженні енергоефективних заходів на підприємствах, а також при реалізації інвестиційних проектів з відновлювальної енергетики. Запровадження «зелених» облигацій в Україні дозволить мобілізувати потрібні інвестиції на реалізацію проектів у сфері енергоефективності та відновлювальної енергетики, а також здешевити ці фінансові ресурси. У 2017 р. провідний український еко-банк «Укргазбанк» приєднався до Глобальної програми торговельного фінансування IFC (загальним обсягом від 20 млн дол. США) з метою реалізації тих фінансових інструментів, які надаватимуть дешеві та довгі кошти і зможуть в разі пришвидшити розвиток відновлювальної енергетики в Україні. Кошти від продажу «зелених» облигацій спрямовуватимуться виключно на фінансування або рефінансування проектів «чистої» енергетики.</p>
<p>Банківське кредитування</p>	<p>Укргазбанк має пріоритетний розвиток напряму green-banking і почав підтримку екологічних та енергоефективних проектів в Україні. Працює за трьома напрямками екомодернізації бізнесу:</p> <ul style="list-style-type: none"> • фінансування відновлювальної енергії: сонячної, гідроенергії, енергії вітру та інших; • фінансування енергозберігаючих технологій. <p>Наймасштабніший проект у цьому напрямі – фінансування будівництва (новий проект – фінансування будівництва першої в Україні ГЕС, яка</p>

Назва інструменту	Застосування інструменту для стимулювання екологічної модернізації небезпечних виробництв
	<p>використовуватиме технологічні стоки металургійного заводу);</p> <ul style="list-style-type: none"> • фінансування проєктів, пов'язаних із захистом довкілля. У межах співпраці з Міністерством екології та природних ресурсів України банк проводить роботу з першою сотнею найбільших підприємств-забруднювачів (зокрема, «Запоріжсталь» отримала кредит на встановлення нового фільтраційного обладнання, що дало змогу зменшити шкідливі викиди у регіоні на 20%). Також Укргазбанк спільно з NEFCO запустив нову програму пільгового кредитування для МСБ України – програму з підтримки запровадження у країні «зелених» проєктів. <p>Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) запускає в Україні з 2019 р. програму із біоенергетики, в рамках якої заплановано профінансувати близько 10–15 проєктів на загальну суму в 70–80 млн євро. Фінансування спільно з Глобальним екологічним фондом, а також Фондом чистих технологій. Приділятиметься увага проєктам щодо біомаси, біоетанолу другого покоління, біогазу, зокрема біометану.</p> <p>Додатковою можливістю для отримання фінансування стає і хімічний лізинг. Зокрема, ЄБРР (Європейський банк реконструкції та розвитку) і МФК (Міжнародна фінансова корпорація) висувають вимоги до підприємств, де особливий акцент робиться на дбайливому ставленні до навколишнього природного середовища. Існує низка кредитно-фінансових фондів під управлінням ЄБРР/МФК/NEFCO, які надають пільгові умови фінансування для тих проєктів, що створюють позитивний вплив на довкілля. фінансування енергозберігаючих технологій. Наймасштабніший проєкт у цьому напрямі – фінансування будівництва (новий проєкт – фінансування будівництва першої в Україні ГЕС, яка використовуватиме технологічні стоки металургійного заводу);</p> <ul style="list-style-type: none"> – фінансування проєктів, пов'язаних із захистом довкілля. У межах співпраці з Міністерством екології та природних ресурсів України банк проводить роботу з першою сотнею найбільших підприємств-забруднювачів (зокрема, «Запоріжсталь» отримала кредит на встановлення нового фільтраційного обладнання, що дозволило зменшити шкідливі викиди у регіоні на 20%). Також Укргазбанк спільно з NEFCO запустили нову програму пільгового кредитування для МСБ України – програму з підтримки запровадження у країні «зелених» проєктів. <p>Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) запускає в Україні з 2019 р. програму із біоенергетики, в рамках якої заплановано профінансувати близько 10–15 проєктів на загальну суму в 70–80 млн євро. Фінансування спільно з Глобальним екологічним фондом, а також Фондом чистих технологій. Приділятиметься увага проєктам щодо біомаси, біоетанолу другого покоління, біогазу, зокрема біометану.</p> <p>Додатковою можливістю для отримання фінансування стає і хімічний лізинг. Зокрема, ЄБРР (Європейський банк реконструкції та розвитку) і МФК (Міжнародна фінансова корпорація) висувають вимоги до підприємств, де особливий акцент робиться на дбайливому ставленні до навколишнього природного середовища. Існує низка кредитно-фінансових фондів під управлінням ЄБРР/МФК/NEFCO, які надають пільгові умови фінансування для тих проєктів, що створюють</p>

Назва інструменту	Застосування інструменту для стимулювання екологічної модернізації небезпечних виробництв
	позитивний вплив на довкілля.
Сталі/«зелені» закупівлі	<p><i>Сталі/«зелені» закупівлі</i> дозволяють здійснювати більш ефективні закупівлі, із застосуванням як критеріїв відбору вимог екологічних та соціальних стандартів, оцінюючи вартість життєвого циклу предмету закупівель. Це нова політика, спрямована на зниження впливу публічних закупівель на довкілля та водночас розвиток ринку сталих товарів і послуг. Її реалізація забезпечує досягнення таких цілей: підтримка екологічно чистої енергетики; сприяння енергетичній безпеці та охороні навколишнього середовища; підвищення енергоефективності; зменшення викидів парникових газів від прямих та непрямих видів діяльності; збереження і захист водних ресурсів; усунення відходів і запобігання забрудненню. Вона відповідає вимогам законодавства ЄС та Законів України «Про публічні закупівлі» та «Про запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації».</p> <p>У рамках виконання Угоди про асоціацію з ЄС, на першому етапі виконання проекту «Впровадження сталих публічних закупівель (СПЗ) в Україні», що виконується в Україні з 2017 р. в рамках програми EaP GREEN, уже затверджено Стратегію реформування державних закупівель (Дорожня карта) до 2022 року (розпорядження КМУ від 24 лютого 2016 року № 175), яка включає всі заходи, пріоритети, кроки подальшого розвитку сфери публічних закупівель в Україні відповідно до норм Директиви 2014/24/ЄС про державні закупівлі. Пріоритетними галузями для впровадження СПЗ є: енергетика, ТКЕ та хімічна промисловість; будівництво, будівельні матеріали та спецтехніка; метали та продукція металообробки; харчова промисловість і громадське харчування; сільське господарство.</p>

Джерело: складено за даними⁵⁴.

Із набуттям чинності Угоди про асоціацію між Україною та ЄС українське законодавство у сфері охорони довкілля динамічно змінюється. Аналіз вітчизняної нормативно-правової бази документів, що впливають на процес зменшення негативного промислового впливу на довкілля, впровадження «зелених» технологій та стимулювання процесів «озеленення» у промисловому секторі економіки, дав змогу сформулювати таблицю відповідності інституціональних інструментів озеленення промисловості України вимогам ЄС (табл. 2.5).

⁵⁴ На шляху зеленої модернізації економіки: модель сталого споживання та виробництва: доп / С.В. Берзіна та ін. Київ: Інститут екологічного управління та збалансованого природокористування, 2017. 138 с.; Зміни в дозвільній системі: імплементація Директиви ЄС про промислове забруднення. / Ольга Семків / Екологія підприємства, 2018. №11. С.25

Таблиця 2.5

Інституціональна основа імплементації міжнародних екологічних зобов'язань України

Нормативно-правові документи з реалізації державної екологічної політики України	Відповідність міжнародним екологічним вимогам	Етап імплементації станом на 01.04.2019 р.
Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» (ОВД)	Угода про асоціацію Україна – ЄС, Директива 2011/92/ЄС про оцінку впливу окремих державних і приватних проєктів на навколишнє середовище (кодифікація)	Ухвалено 23 травня 2017 р., уведено в дію 18 грудня 2017 р.
Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку» (СЕО) № 2354-VIII від 20.03.2018 р.	Угода про асоціацію Україна – ЄС, Директива 2011/92/ЄС про оцінку впливу окремих державних і приватних проєктів на навколишнє середовище, Договір про Енергетичне Співтовариство, природоохоронні угоди ЄЕК ООН	Ухвалено 20 березня 2018 р., уведено в дію з 12 жовтня 2018 р.
Проект Концепції реалізації державної політики у сфері промислового забруднення.	Директива про промислове забруднення 2010/75/ЄС (інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення)	Проект проходить процедуру громадського обговорення. Після ухвалення КМУ, Концепція має бути реалізована до 2028 р.
Національна стратегія поводження з відходами до 2030 року	Угода про асоціацію між Україною, Директива 2008/98/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про відходи та скасування деяких директив»	Концепцію схвалено урядом (розпорядження КМ України від 08.11.2017 р. № 820-р)
Проект Закону України «Про управління відходами»	Угода про асоціацію між Україною, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами щодо впровадження положень Рамкової Директиви 2008/98/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про відходи та скасування деяких директив»	Закінчено громадське обговорення законопроекту. Проект винесено на розгляд уряду в лютому 2019 р.
Проект Закону України «Про озоноруйнівні речовини та фторовані парникові гази»	Монреальський протокол про речовини, що руйнують озоновий шар та Угода про асоціацію між Україною та ЄС, Директива 2015/2193/ЄС про обмеження викидів деяких забруднюючих речовин в атмосферне повітря від установок для спалювання середньої потужності	Підписано Постанову ВР України Про прийняття за основу проекту Закону України про озоноруйнівні речовини та фторовані парникові гази від 28.02.2019
Проект Закону «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» (№ 9253 від 01.11.2018 р.)	Директива 2003/87/ЄС про встановлення схеми торгівлі викидами парникових газів	Початок дії – із середини 2019 року
Проект Постанови КМУ «Деякі питання здійснення державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря»	Директива 2008/50/ЄС Європейського парламенту та Ради ЄС від 21 травня 2008 року «Про якість атмосферного повітря та чистіше повітря для Європи»; Директива 2004/107/ЄС щодо миш'яку, кадмію, ртуті, нікелю та поліциклічних	Пройдить громадське обговорення, подано на розгляд КМ України

Нормативно-правові документи з реалізації державної екологічної політики України	Відповідність міжнародним екологічним вимогам	Етап імплементації станом на 01.04.2019 р.
	ароматичних вуглеводнів у навколишньому повітрі.	
Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження інтегрованих підходів в управлінні водними ресурсами за басейновим принципом» від 04.10.2016 р. № 1641-VIII	Водна рамкова директива Європейського Союзу та Угода про асоціацію з ЄС (Директива 2000/60/ЄС про встановлення рамок діяльності співтовариства в галузі водної політики)	Ухвалено 4 жовтня 2016 р., уведено в дію 01.02.2017 р.
Законопроекти «Про зменшення кількості окремих видів відходів з поліетилену в цивільному обігу» № 9507, «Про обмеження використання деяких пакувальних виробів» №9507-1, «Про скорочення використання пластикових пакетів» № 9507-2	Угода про асоціацію з ЄС, Директива 94/62/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 20 грудня 1994 року Про упаковку та відходи упаковки	Внесено до Верховної Ради України
Стратегія реформування державних закупівель (Дорожня карта) до 2022 року / розроблено в рамках регіональної програми ЄС «Екологізація економік країн Східного партнерства ЄС (EaP GREEN)	Угода про асоціацію з ЄС; Директива 18/2004/ЄС стосовно координації порядків надання державних контрактів щодо виконання робіт, постачання товарів та надання послуг; Директива 2014/24/ЄС Європейського Парламенту і Ради ЄС 26.02.2014 р. про державні закупівлі.	Затверджена розпорядженням КМУ від 24 лютого 2016 року № 175, має бути впроваджена до 2019 р.
Закон України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції»	Угода про асоціацію з ЄС	Ухвалено у 2018 р., буде введено в дію з 2 серпня 2019 року
Концепція створення загальнодержавної автоматизованої системи «Відкрите довкілля», що стане платформою для створення і запуску Реєстру викидів та перенесення забруднюючих речовин	Директива ЄС про промислове забруднення 2010/75/ЄС	Схвалено урядом у 2018 р., оголошено тендер на розроблення програмного забезпечення із запуску перших модулів «Вода» і «Повітря».
Проект Закону України «Про державну природоохоронну службу України»	Угода про асоціацію з ЄС, Директива 2003/4/ЄС про доступ громадськості до інформації про навколишнє природне середовище	Внесено до Верховної Ради України
Закон про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року	Угода про асоціацію з ЄС; Новий порядок денний зі сталого розвитку; 17 Цілей сталого розвитку, прийняті в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН (2015 р.)	Ухвалено 28.02.2019 р.

Джерело: складено за даними Мінприроди.

Рекомендації із запровадження комплексу заходів з екологічної реадптації економічного зростання, пов'язаного з розвитком промисловості

У сфері забруднення атмосферного повітря:

- внести зміни до проєкту Закону України «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» (№ 9253 від 01.11.2018 р.), щодо чітко прописаного механізму розподілу гілок влади для вирішення проблеми відповідального власника системи моніторингу якості атмосферного повітря. Внести зміни щодо забезпечення відповідності національної методики вимірювання рівнів забруднення атмосферного повітря та зіставності показників до міжнародних методик вимірювання;
- зменшити використання та поступово вивести з обігу озоноруйнівні речовини та фторовані парникові гази шляхом ухвалення та реалізації Закону України «Про озоноруйнівні речовини та фторовані парникові гази», забезпечити його виконання в частині необхідності створення Єдиного державного реєстру операторів контрольованих речовин і запровадження маркування контрольованих речовин та товарів, що їх містять;
- у частині реформування дозвільної системи та задля забезпечення ефективного використання небезпечними промисловими підприємствами запроваджених галузевих керівництв, необхідно розробити перелік найкращих доступних технологій та методів управління окремо для кожного виду діяльності, найбільш ефективних з точки зору захисту довкілля технологій, розроблених з урахуванням особливостей промислових секторів та економічної доцільності їх впровадження; запровадити «висновки НДТМ» у діяльність промислових підприємств;
- посилити систему економічного стимулювання підприємств і організацій до скорочення шкідливих викидів і поліпшення загального екологічного стану виробництва шляхом надання пільгових кредитів і регресивного оподаткування, зокрема, стабілізувати підтримку природоохоронних заходів, спрямованих на ліквідацію наслідків техногенного впливу на довкілля у регіонах розташування небезпечних хімічних виробництв,

стимулювати реалізацію програм з реструктуризації та ліквідації небезпечних підприємств та забезпечити пільгові умови фінансування для тих проєктів, що створюють позитивний вплив на довкілля (наприклад, через впровадження моделі хімічного лізингу).

У сфері поводження з відходами:

➤ у частині створення належної системи звітності та моніторингу управління відходами доцільно (відповідно до Директиви ЄС №91/689/ЄЕС про поводження з небезпечними відходами та Директиви 2008/98/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 19.11.2008 р. про відходи, яка запроваджує єдину в ЄС класифікацію відходів, у тому числі й небезпечних) при затвердженні Національного переліку відходів на основі європейського подавати статистичну звітність як про кількість створених відходів, так і про кількість утилізованих. Це сприятиме веденню добросовісної діяльності ліцензіатами з утилізації небезпечних відходів, враховуючи безстроковий термін дії їх ліцензій;

➤ внести зміни до проєкту Закону України «Про управління відходами», що був розроблений на виконання вимог розпорядження Кабінету міністрів України від 8 листопада 2018 року № 820–р «Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року», щодо доопрацювання в частині необхідності перегляду принципів перероблення сміття на підприємствах та чіткого визначення переліку й послідовності операцій з перероблення сміття. Потребує законодавчого врегулювання також питання встановлення тарифів на переробку сміття.

У сфері розвитку ресурсоефективного та екологічно чистого виробництва:

➤ з метою встановлення детальних критеріїв до будь-якого об'єкту, що чинить значний вплив на довкілля і підлягає ОВД, та визначення індикаторів методами національної стандартизації, необхідно розробити низку національних стандартів «Оцінка впливів на довкілля» як керівних документів та згідно технічного законодавства України. Такі критерії стандарту повинні базуватися на найкращих технологіях і стати орієнтиром щодо впровадження

ресурсоефективних та більш чистих технологій;

➤ забезпечити розвиток сучасних інструментів управління, зокрема, запровадження послуг з екологічного консалтингу для підтримки функціонування системи екологічного менеджменту підприємств, заснованої на міжнародному стандарті ISO 14000, яким визначені вимоги до системи екологічного менеджменту в умовах українських реалій. Це є особливо актуальним при впровадженні процесів CEO та ОВД на початковому етапі імплементації положень відповідних законів;

➤ з метою оцінки рівня екологічної безпеки промислових підприємств, оцінки можливих ризиків та мінімізації їх наслідків, поширювати в українській практиці процедури екологічного аудиту, що дасть підприємствам змогу провадити збалансовану політику між діяльністю, довкіллям і прибутком;

➤ розробити комплекс заходів для навчання фахівців нового концептуального підходу до підприємства, забезпечивши підняття екологічної свідомості та екологічної освіти;

➤ створити систему моніторингу комплексної безпеки критично важливих та потенційно небезпечних виробництв в частині загрози природного та техногенного характеру; посилити моніторинг техногенного впливу підприємств на навколишнє природне середовище, зокрема, шляхом вдосконалення засобів контролю та статистичної звітності підприємств із встановленням адміністративної відповідальності керівників за її достовірність;

➤ удосконалити методологію визначення нормативів екологічних зборів та посилити контроль за їх використанням місцевими органами самоврядування з підвищенням їх ролі у відновленні природних екологічних параметрів навколишнього природного середовища. Зокрема, необхідно поновити в Бюджетному кодексі України норму щодо повернення частки сплаченого підприємствами екологічного податку на фінансове забезпечення виключно цільових проєктів екологічної модернізації таких платників податку.

РОЗДІЛ III

ПРОМИСЛОВА ПОЛІТИКА В НОВИХ РЕАЛІЯХ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ

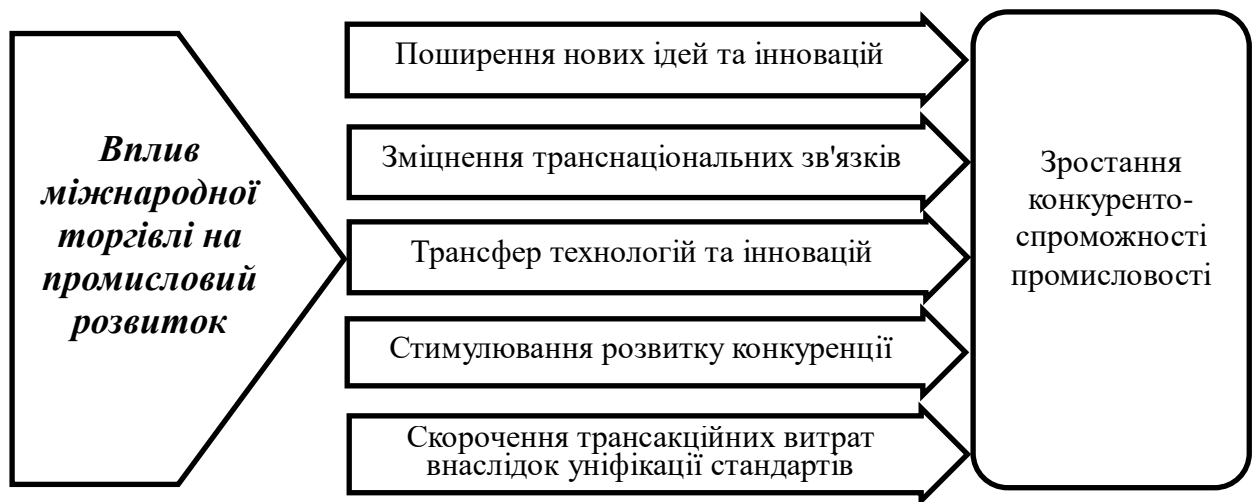
3.1. Вплив міжнародної торгівлі на індустріальний розвиток та промислову політику України

Сучасна промислова політика не може формуватися без урахування геоекономічних імперативів, а саме особливостей міжнародної конкуренції, позиціонування в глобальних ланцюгах доданої вартості та зобов'язань в рамках дії міжнародних угод та міждержавних альянсів.

За умов посилення глобалізаційних процесів розвиток міжнародної торгівлі товарами дедалі більше впливає на соціально-економічне становище країн, зокрема визначає вектор промислових трансформацій, що зумовлює необхідність врахування у складі національних економічних інтересів зовнішньоекономічної компоненти та дослідження впливу міжнародної торгівлі на індустріальний розвиток. Останні наукові дослідження доводять істотний зв'язок між розвитком міжнародної торгівлі та економічним зростанням, визначаючи роль міжнародної торгівлі як «двигуна для зростання»⁵⁵. Інтернаціоналізація бізнесу сприяє виникненню синергетичних ефектів, пов'язаних з порівняльними перевагами виробничої спеціалізації певної країни. Саме тому, міжнародна торгівля може стати ефективним каналом розвитку трансферту технологій та засобом подолання технологічної відсталості для країн, що розвиваються, зокрема й для України. Крім того, розширення обсягу ринку через орієнтацію на експорт, призведе до скорочення трансакційних витрат та економії ресурсів за рахунок масштабу, а також сприятиме активізації НДДКР та інноваційної діяльності (рис. 3.1).

---

⁵⁵ Daumal, M. (2010). The impact of international trade flows on economic growth in Brazilian states. *Review of Economics and Institutions*, 2(1).

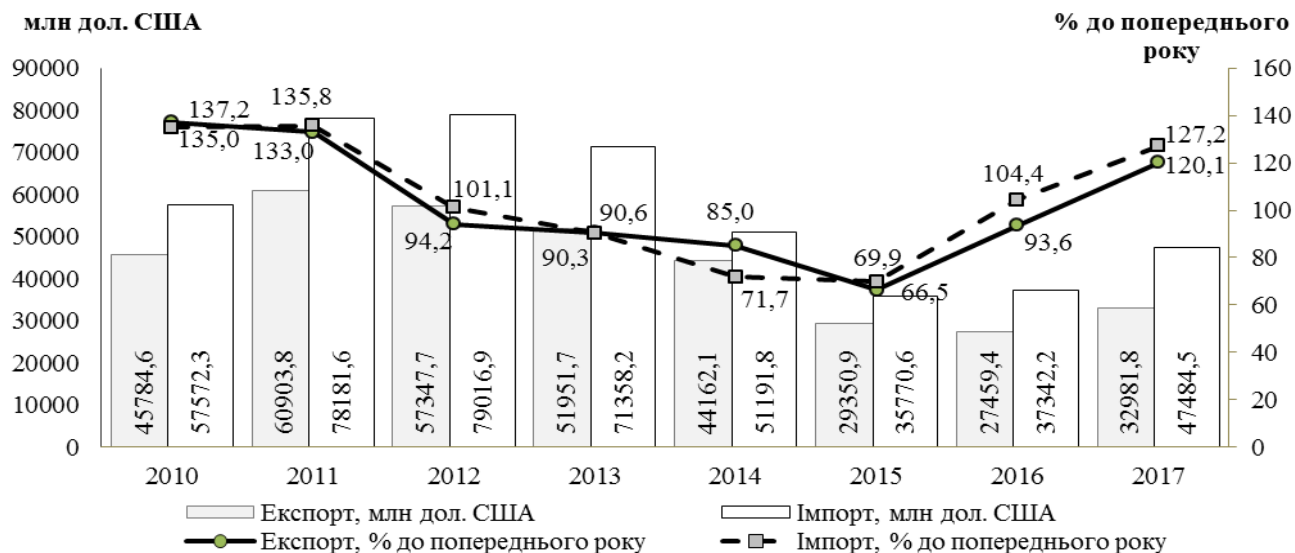

Рис. 3.1. Вплив міжнародної торгівлі на промисловий розвиток країн

Джерело: розроблено авторами.

Існує стійкий взаємозв'язок між розвитком міжнародної торгівлі та основними показниками промислового розвитку. Так, згідно з дослідженнями Оклахомського університету, існують довгострокові та короткострокові ефекти впливу від зростання експорту трудомістких продуктів: збільшення експорту зумовлює збільшення реальної заробітної плати у виробництві одягу, текстилю, продуктів харчування та загального виробництва в довгостроковій перспективі⁵⁶. Саме промисловий експорт допоміг вивести економіку України з руйнівної рецесії між 2012 р. та 2016 р., пов'язаної з втратою значної частини промислового потенціалу на Сході України. Складний період падіння обсягів українського промислового експорту (скорочення більш ніж удвічі порівняно з 2012 р. – з 57,3 млрд дол. США до 27,5 млрд дол. США в 2016 р.) у 2017 р. змінюється позитивною динамікою. У 2017 р. спостерігаємо зростання промислового експорту на 5,5 млрд дол. США, що становить 120,1% до 2016 р. (рис. 3.2).

⁵⁶ Sanders L., Woods M. Local impacts of international trade. *AgEcon Search: Research in Agricultural and Applied Economics*. URL: <https://ageconsearch.umn.edu/bitstream/17490/1/ar940135.pdf>

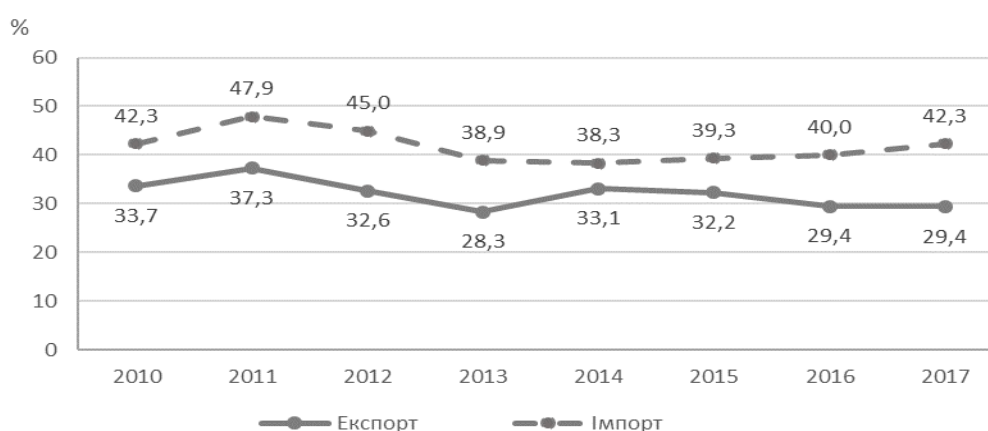

Рис. 3.2. Динаміка зовнішньої торгівлі промисловими товарами України у 2010–2017 рр.

Джерело: побудовано за даними Держстату України: URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Дійсно, міжнародна торгівля промисловими товарами відіграє значну роль в економіці України: у 2017 р. валютні надходження від промислового експорту, що сприяли стабілізації ситуації на фінансовому ринку країни, становили 32,9 млрд дол. США, а частка експорту промислових товарів – майже третину ВВП України. Обсяги експорту промислових товарів становили більше ніж три чверті загального експорту товарів України.

Поряд із коливанням зниження та зростання вартісних обсягів експорту та імпорту промислових товарів, їх відношення до ВВП перебуває на високому рівні, що свідчить, що Україна є країною з відкритою економікою (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Експорт та імпорт промислових товарів у 2010–2017 рр., % до ВВП

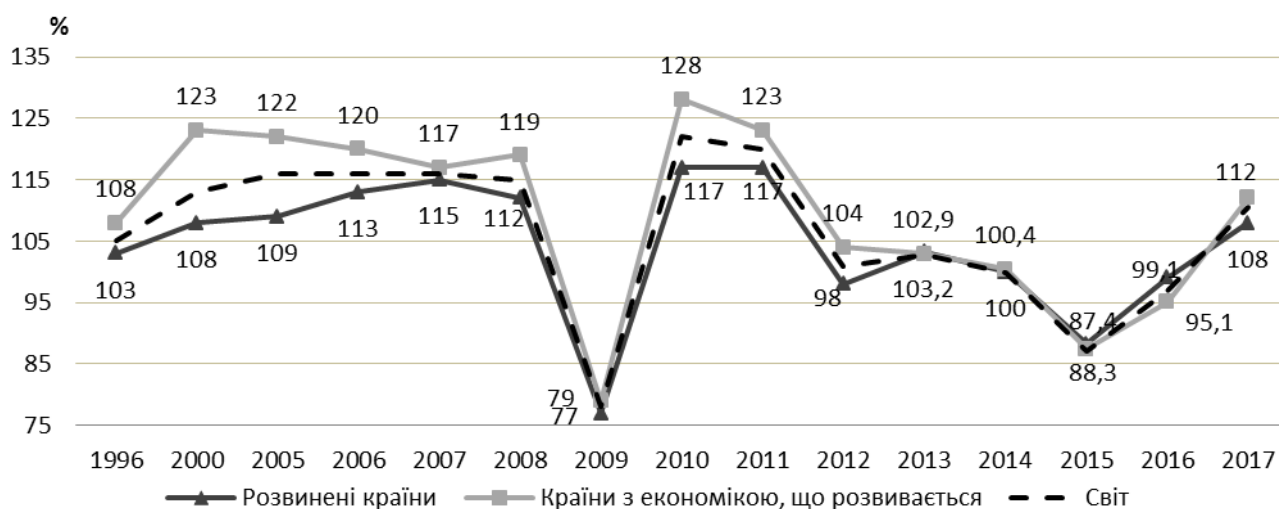
Джерело: побудовано за даними Держстату України (URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>) та Світового банку (URL: <https://data.worldbank.org/country/ukraine?view=chart>).

Водночас високий ступінь відкритості економіки свідчить про її вразливість від зовнішньої кон'юнктури, адже сукупний дохід і задоволення внутрішніх потреб української економіки значною мірою залежать від зовнішньоекономічної діяльності, а саме: експорту та імпорту товарів і сировини на світові ринки. Найважливішим наслідком вираженої залежності економіки України від кон'юнктури світових ринків є її чутливість до впливу негативних процесів на національному та регіональному рівнях. Світова економічна криза підтвердила, що вплив зовнішніх факторів на українську промисловість настільки значний, що негативна динаміка світових експортних ринків (обвал цін) призводить до стагнації вітчизняної економіки і економіки більшості регіонів. Ще одним важливим наслідком такої відкритості є те, що навіть при сприятливих зовнішніх умовах економічне зростання не буде значним, адже експорт сировини та продукції з низькою доданою вартістю (що притаманно нашій країні) призводить до недоотримання можливих прибутків. До того ж низький рівень диверсифікації зовнішньоекономічної діяльності призводить до імпортозалежності, зокрема в сучасних засобах виробництва, що збільшує критичний імпорт. Так, у 2012–2015 рр. значно скорочувалися імпортні поставки промислових товарів в Україну, проте вже починаючи з 2016 р. спостерігаємо нарощення імпорту більш високими темпами, ніж експорту, що негативно впливає на стан торговельного балансу та свідчить про імпортозалежність України в промислових товарах.

Характерною особливістю розвитку світової міжнародної торгівлі є її більш динамічне зростання у країнах, що розвиваються. Разом з тим останні статистичні дані UNCTAD Handbook of Statistics 2018 свідчать про те, що у 2017 р. обсяги експорту країн, що розвиваються, зросли порівняно з 2016 р. на 12%, а розвинутих країн – на 8%. У період 1990-2008 рр. експорт країн, що розвиваються, зростав в середньому приблизно на 11% в рік, а для розвинених країн ця цифра склала близько 7% в рік. В результаті країни, що розвиваються, істотно збільшили свій внесок в світову торгівлю з 30% в 1990 р. до майже 44% у 2017 р. Така тенденція тривала до 2012 р, після чого темпи зростання обсягів

зовнішньої торгівлі країн, що розвиваються та розвинутих країн вирівнюються (рис. 3.4).

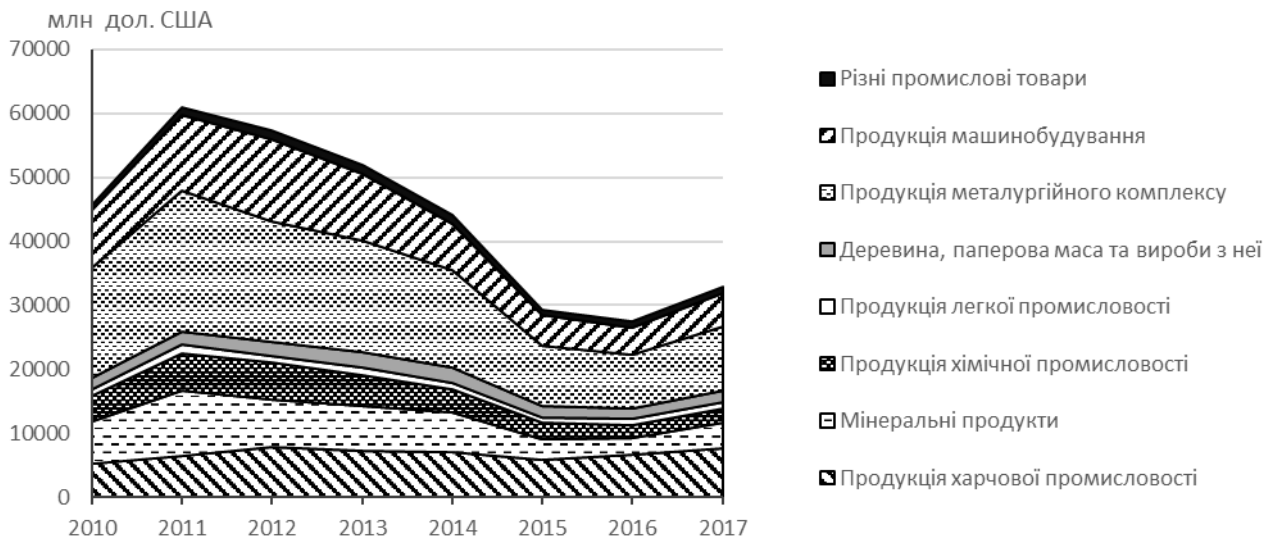
Рис. 3.4. Темпи зростання експорту країн, що розвиваються, розвинутих країн та світового експорту, % до попереднього року

Джерело: побудовано за даними ЮНКТАД: URL:

<https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=24738>

Протягом останніх років обсяги міжнародної торгівлі в країнах, що розвиваються, збільшувались вищими темпами, ніж вся світова торгівля, що пояснюється стрімким збільшенням попиту на сировинні товари. Це характерно і для України: вагому частку промислового експорту у 2017 р. становила продукція з низькою доданою вартістю, в тому числі 30,7% – продукція металургійного комплексу; 12% – деревина, паперова маса та вироби з неї, натомість частка продовольчих товарів – 23,1%, продукції машинобудування – лише 15,3% (рис. 3.5).

Відзначимо, що у 2010–2017 рр. відбулося скорочення питомої ваги таких товарних груп, як продукція хімічної промисловості, машин, устаткування і транспортних засобів, мінеральних продуктів, унаслідок скорочення обсягів експорту товарів відповідних галузей (рис. 3.5). Тим часом частка продукції легкої промисловості, деревини та виробів з деревини, недорогоцінних металів зросла за рахунок нарощення обсягів експорту цих видів продукції.

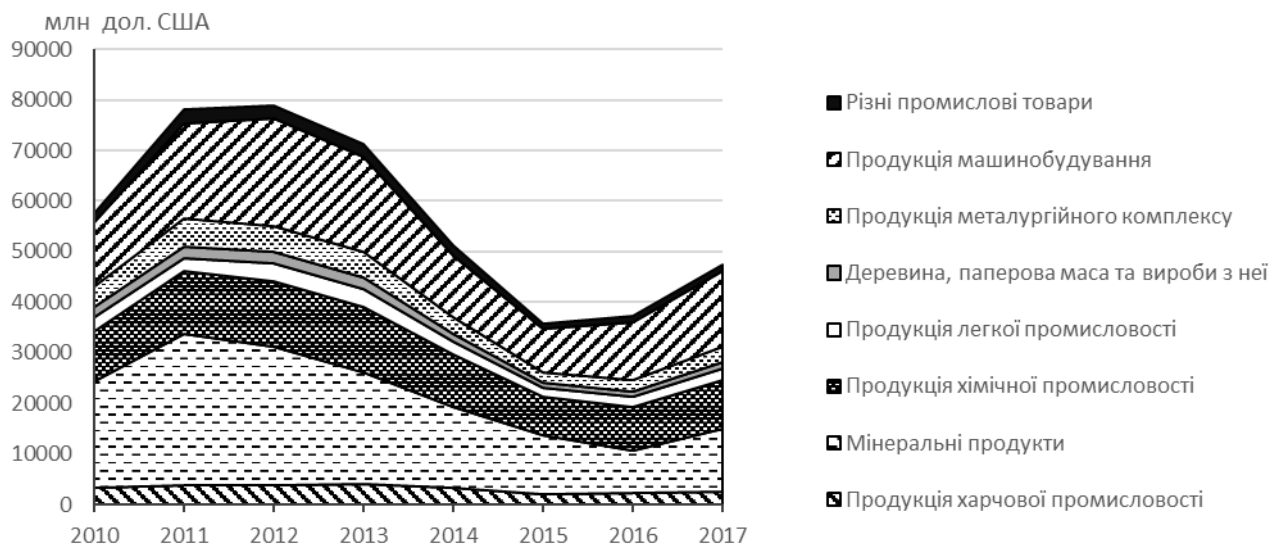

Рис. 3.5. Динаміка та структура експорту промислових товарів з України у 2010–2017 рр.

Джерело: побудовано за даними Держстату України: URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Характеризуючи показники імпорту промислових товарів, можна відзначити, що у 2017 р. спостерігалось його зростання на 27,2% порівняно з 2016 р. (з 37342,2 млн дол. США до 47484,2 млн дол. США) та переважання над експортом у вартісних обсягах у 1,4 раза. У структурі імпорту промислових товарів майже третину становила продукція машинобудування, а обсяги приросту засобів транспорту, машин, обладнання, механізмів та приладів (+30,0%) засвідчують глибинний занепад у вітчизняному машинобудуванні (рис. 3.6). Понад 26% загального промислового імпорту становлять мінеральні продукти та майже 21% – продукція хімічної промисловості.

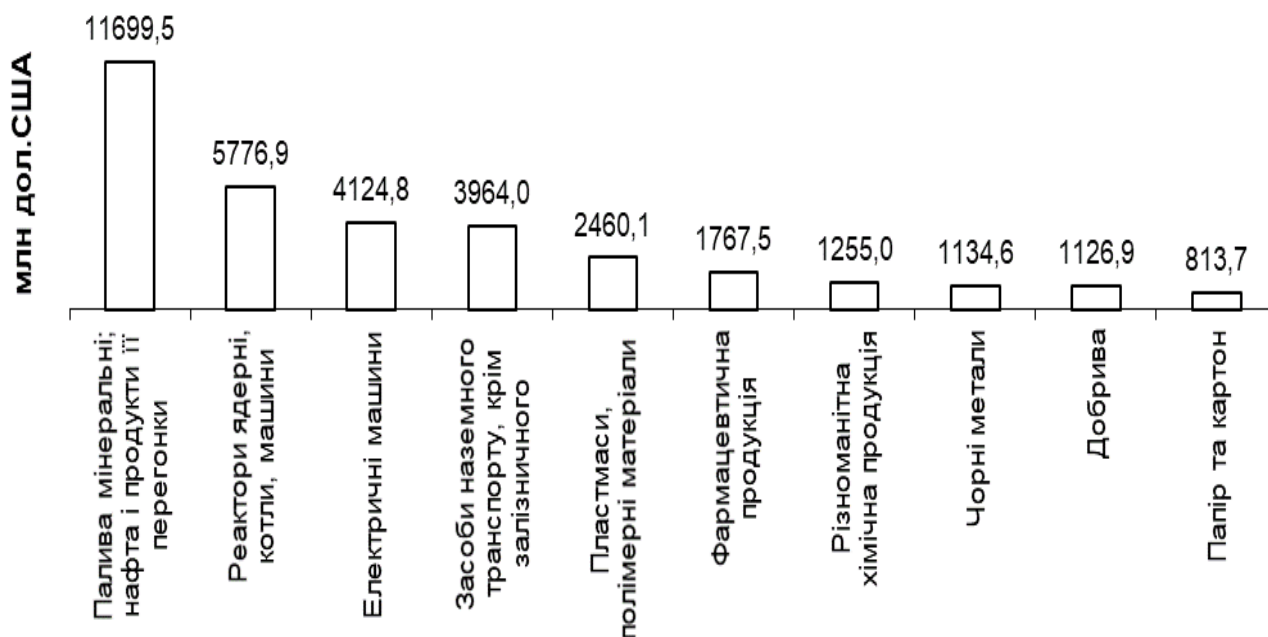
Збільшення обсягів імпортованих мінеральних продуктів (на 47,2%), засобів транспорту (на 41,2%), продукції металургійного комплексу (на 30,6%), деревини та виробів з неї (на 27,3%), машин та обладнання (на 25,2%), продукції хімічної промисловості (на 15,4%) та інших позицій свідчить про значний потенціал імпортозаміщення та необхідність стимулювання локалізації виробництва в Україні тих видів продукції, де Україна має додаткові переваги.

Рис. 3.6. Динаміка та структура імпорту промислових товарів в Україну в 2010–2017 рр.

Джерело: побудовано за даними Держстату України: URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

У 2017 р. в Україну найбільше поставляли енергоресурси, паливо, нафту та продукти її перегонки, частини ядерних реакторів, котли, електричні машини та засоби наземного транспорту (рис. 3.7).

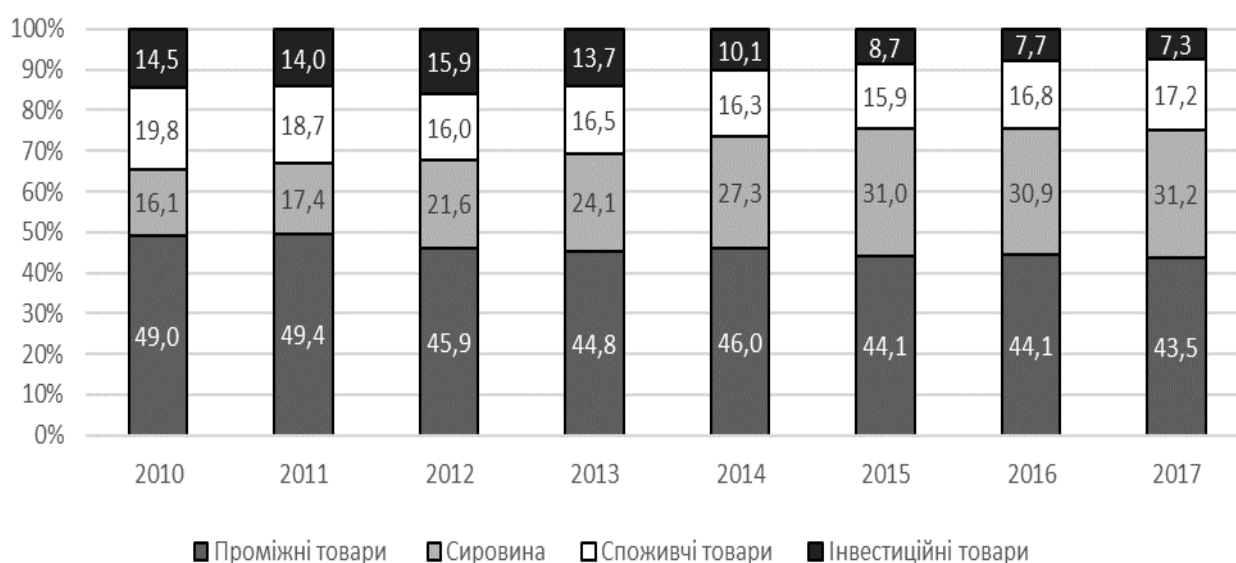

Рис. 3.7. ТОП-10 товарних груп промисловості, обсяги імпорту яких в Україну в 2017 р. збільшилися

Джерело: побудовано за даними Держстату України: URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Протягом 2010–2017 рр. відбулися суттєві зрушення у структурі експорту товарів України за етапами обробки. За сім років частка експорту сировини у загальному експорті товарів зросла майже вдвічі (з 16,1% у 2010 р. до 31,2% у

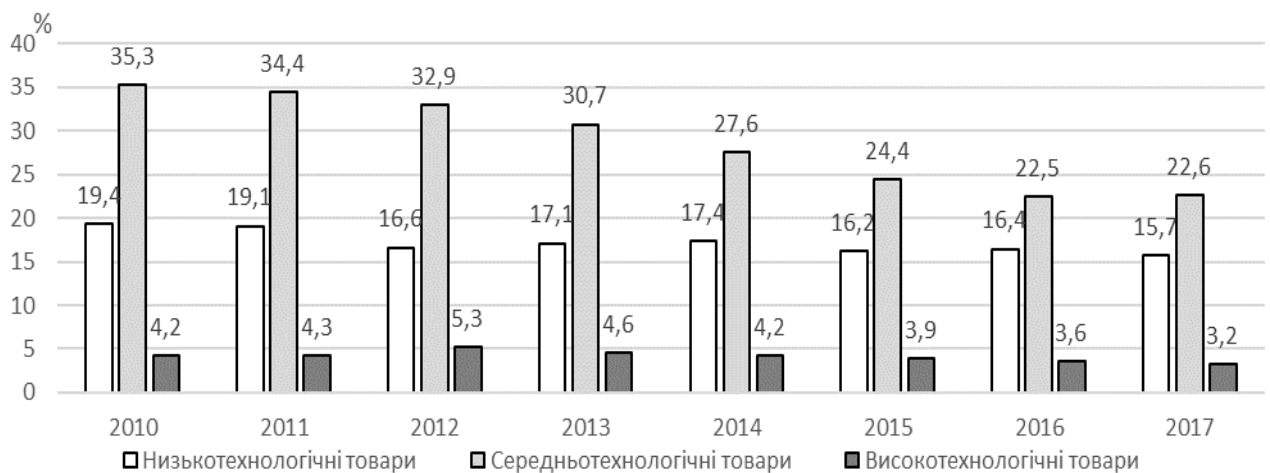
2017 р.); разом із проміжними товарами (43,5% у 2017 р.) стали основними товарами, які експортувала Україна (рис. 3.8).

Рис. 3.8. Структура експорту товарів України за етапами обробки у 2010–2017 рр.

Джерело: побудовано за даними Світового банку: World Integrated Trade Solution. URL: <http://wits.worldbank.org>

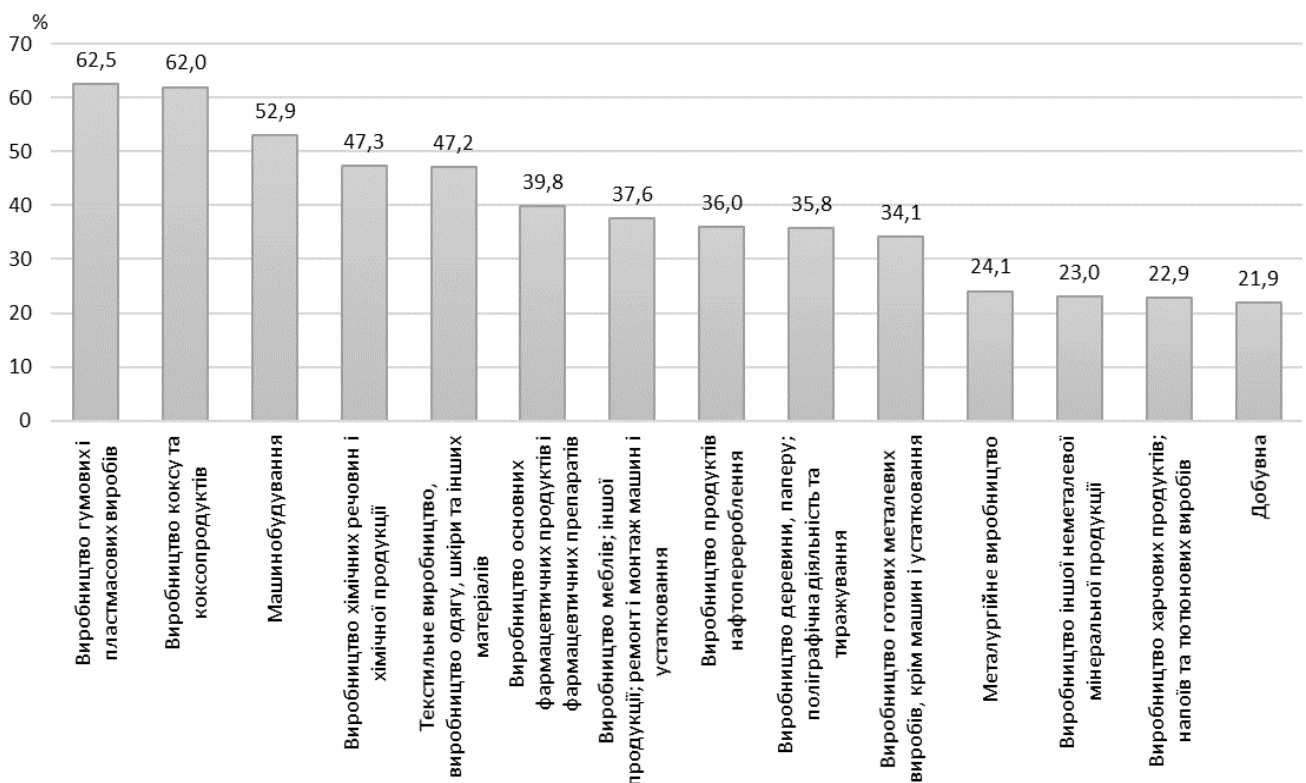
Тож, незважаючи на позитивні тенденції щодо змін його обсягів, товарне наповнення лишається незмінним – сировинним і низькотехнологічним. Протягом 2010–2017 рр. частка експорту високотехнологічних товарів мала тенденцію до скорочення та становила у 2017 р. усього 3,2% загального експорту України (при загальносвітових показниках у середньому 10%), обсяг експорту високотехнологічних товарів у загальних обсягах поставок на зовнішній ринок становив 1,38 млрд дол. США (рис. 3.9). Враховуючи сучасні тренди розвитку торгівлі високотехнологічними товарами, а саме прогнози світових експертів щодо його зростання майже вдвічі при переході до шостого технологічного укладу, для України надзвичайно важливим є впровадження таких інструментів промислової політики, які б стимулювали розвиток високотехнологічних галузей.

Рис. 3.9. Динаміка технологічного експорту України у 2010–2017 рр., % до загального експорту товарів

Джерело: розраховано за даними UNCTADSTAT: URL <http://unctadstat.unctad.org>

Значні обсяги імпорту зумовлені високою часткою імпорту в проміжному споживанні виробничого сектора (рис. 3.10).

Рис. 3.10. Частка імпорту в проміжному споживанні за видами діяльності промисловості України у 2016 р., %

Джерело: побудовано за даними Держстату України: URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Загалом по промисловості частка імпортової сировини, комплектуючих та нематеріальних послуг у процесі виробництва вітчизняних товарів у 2016 р. становила 30,2%. При цьому для більшості галузей переробної промисловості

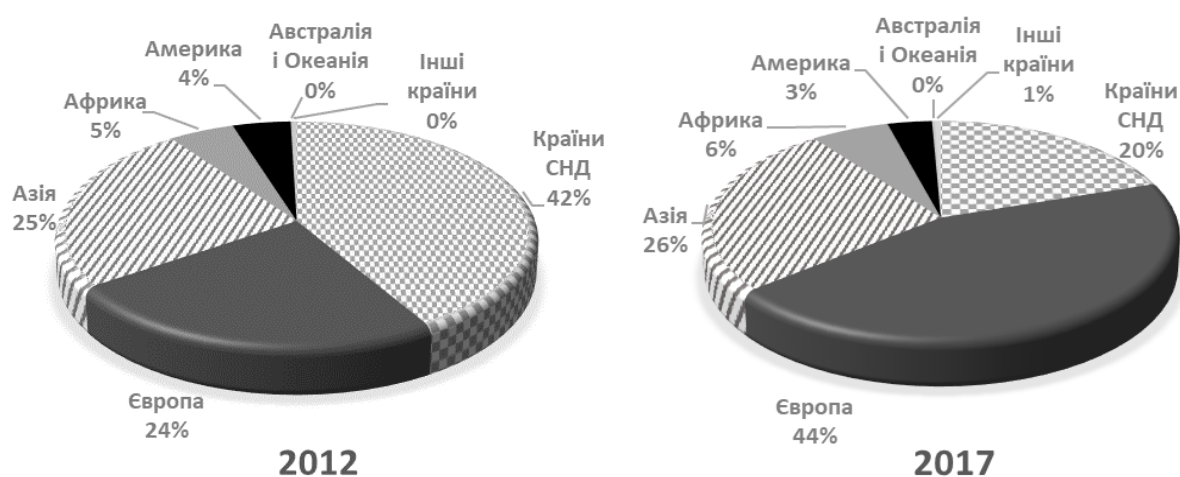
вона перевищує 35%, натомість у добувній ця частка значно нижча – 21,9%. Найбільший вміст імпорту має виробництво гумових і пластмасових виробів (62,5%), коксу та коксопродуктів (62,0%) та продукція машинобудування (52,9%). Найменш залежними від імпортованих сировини, комплектуючих та нематеріальних послуг є металургійне виробництво (24,1%), виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції (23,0%) та виробництво харчових продуктів (22,9%).

Таким чином, процеси інтеграції та активного входження України в глобальний світовий ринок безпосередньо впливають на розвиток промисловості. Подальший розвиток зовнішньоекономічної діяльності для промислових виробників України тісно пов'язаний з пошуком ринкових ніш та інтеграцією в ланцюги доданої вартості, що змушує їх пристосовуватись до вимог світового попиту. Це призводить до змін у структурі промисловості: в тих секторах, які орієнтовані на експорт, зростання кількості виробників та обсягів виробництва відбувається більш високими темпами, ніж в інших секторах. З іншого боку, подальша інтернаціоналізація промислового виробництва призводить до посилення конкуренції на внутрішньому ринку у зв'язку зі зростаючим імпортом, що є джерелом додаткових ризиків. У цих умовах зміна стратегічної поведінки виробників і, як наслідок, структури промислового виробництва країни та окремих секторів, є одним з напрямків адаптації національного виробництва до нових викликів і можливостей, обумовлених міжнародною торгівлею.

3.2. Геоекономічні імперативи формування політики у сфері зовнішньоекономічної діяльності промислового сектора

Через посилення глобалізаційно-інтеграційних процесів та становленням багатопольярного світу важливим є визначення геоекономічних імперативів формування політики у сфері зовнішньоекономічної діяльності промислового сектора, що сприятиме вибору конкурентної стратегії для України з врахуванням факторів глобального та локального розвитку.

Наразі відбувається суттєва трансформація зовнішньої торгівлі України, набирають сили тенденції до зміни географічної структури промислового експорту країни: Україна освоює альтернативні географічні напрямки зовнішньої торгівлі. Так, якщо у 2012 р. значна частина промислового експорту спрямовувалась до країн СНД (42%), зокрема переважна частина – до Росії (29,4%), то у 2017 р. експорт до країн СНД становив лише 20% (рис. 3.11). Просування промислових товарів українського виробництва на ринки країн СНД у 2014–2016 рр. скорочувалось через збройну агресію та торговельно-транзитні обмеження з боку Російської Федерації та характеризувалося поступовим зменшенням орієнтованості експортерів України на ринки країн СНД, унаслідок чого відбулось скорочення експортних поставок промислових товарів з України в окремі країни СНД, зокрема у Російську Федерацію та Казахстан. Одночасно українські експортери переорієнтовувались на ринки країн Європи, Азії, Африки, внаслідок чого частка промислового експорту до країн ЄС зросла з 23% у 2012 р. до 43% у 2017 р. (зокрема завдяки підписанню та імплементації Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС), до країн Азії з 25% у 2012 р. до 26% у 2017 р. та Африки, відповідно, з 5 до 6%.

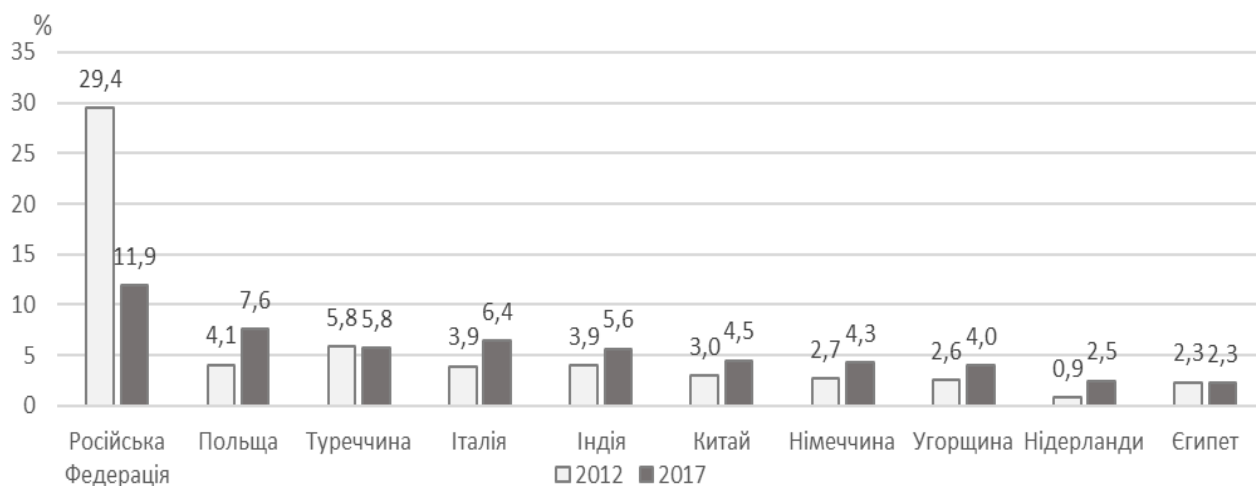
Рис. 3.11. Географічна структура експорту промислових товарів України за основними регіонами світу в 2012 р. та 2017 р.

Джерело: побудовано за даними Держстату України: URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Майже 55% від загального обсягу експорту промислових товарів забезпечували десять основних країн-партнерів (рис. 3.12.). У 2017 р. Україна

найбільше експортувала свою продукцію до Росії (чорні метали, частини ядерних реакторів, котли, продукти неорганічної хімії), Польщі (чорні метали, електричні машини та руди), Туреччини (чорні метали, залишки і відходи харчової промисловості, деревину і вироби з деревини), Італії (чорні метали, жири та олії тваринного або рослинного походження), Індії (жири та олії), Німеччини (електромашини, текстильний одяг, руди), Єгипту (чорні метали, жири та олії).

Рис. 3.12. ТОП-10 країн-партнерів в експорті промислових товарів у 2012–2017 рр.

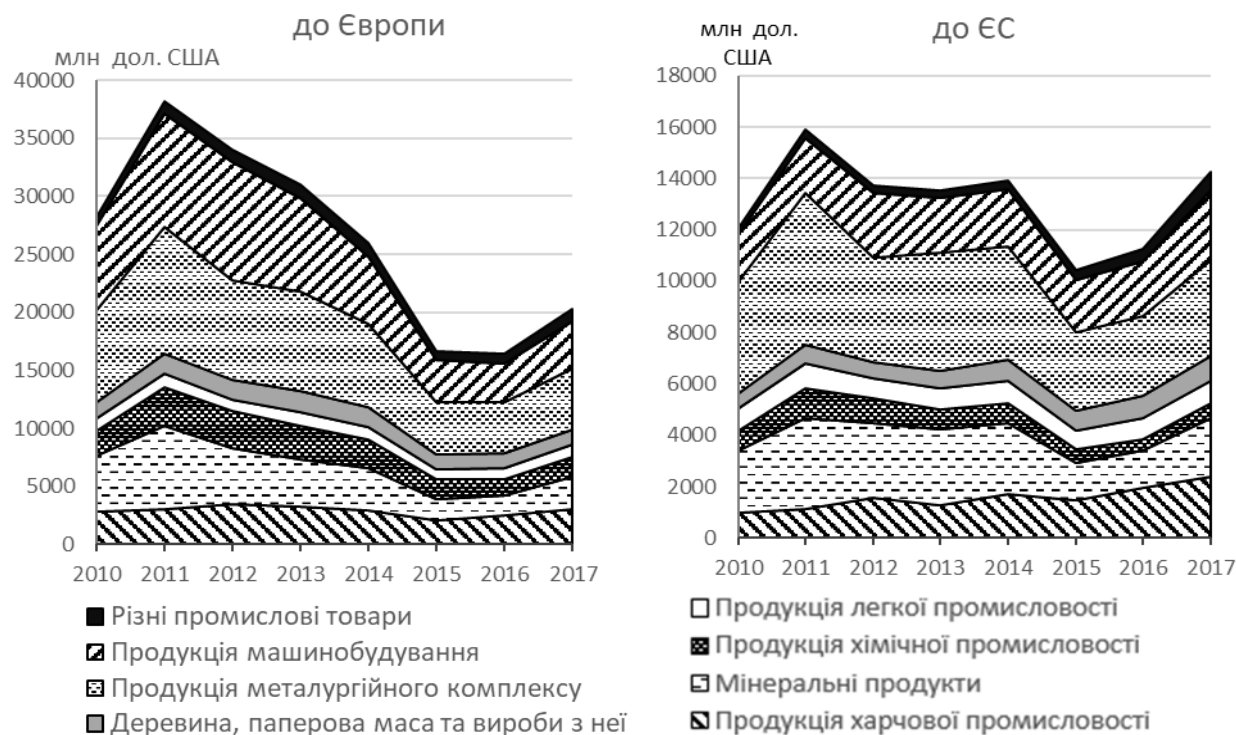
Джерело: побудовано за даними Trade Map: Trade statistics for international business development. URL: <https://www.trademap.org>

Особливості та тенденції зовнішньої торгівлі промисловими товарами України з країнами Європи

У 2012–2017 рр. торговельно-економічні відносини України з Європою суттєво зміцнилися та надалі продовжують поглиблюватися. За рахунок того, що торгівля промисловими товарами з країнами Європи зростала найдинамічніше серед інших регіонів світу – Європа, у тому числі й країни ЄС, стала основним торговельним партнером України. Зокрема, частка країн Європи у загальному промисловому товарообороті України у 2017 р. становила 45,2%. Це єдиний регіон, до якого обсяги українського експорту промислових товарів у 2017 р. зросли порівняно з 2012 р. і становили 14,58 млрд дол. США.

У товарній структурі експорту до країн Європи продовжують переважати сировинні товари та продукція з низькою доданою вартістю, зокрема це

продукція металургійного комплексу (25,8% від загального промислового експорту України (рис. 3.13).

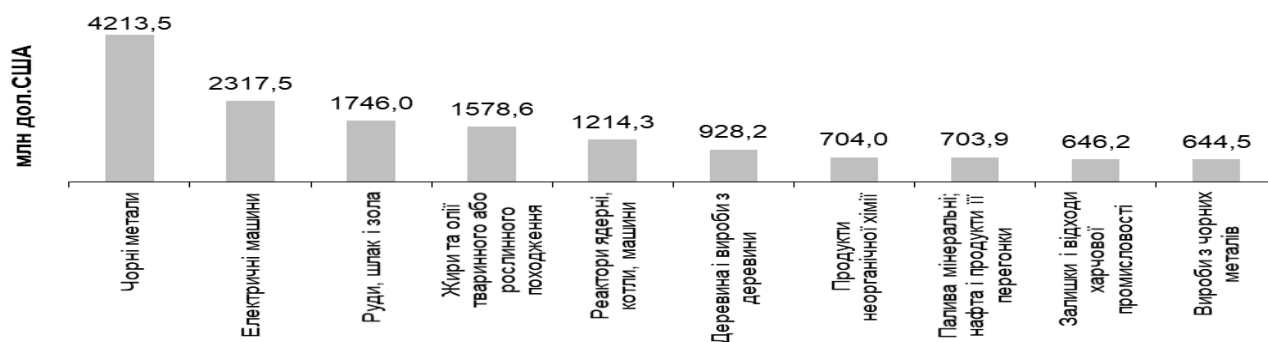
Рис. 3.13. Динаміка та структура експорту промислових товарів з України до країн Європи та ЄС у 2010–2017 рр.

Джерело: побудовано за даними Trade Map: Trade statistics for international business development. URL: <https://www.trademap.org>

Товарна структура експорту зазнає зміни: значно скорочується частка продукції машинобудування (з 30% у 2010 р. до 19,9% у 2017 р.) та хімічної промисловості (з 9,5 до 8,4% відповідно). Натомість зростає частка продукції харчової, деревообробної та легкої промисловості, що обумовлено зростанням фізичних обсягів експорту цих товарів. Експорт металургії зріс у вартісному вимірі при скороченні фізичних обсягів.

У 2010–2017 рр. серед продовольчих товарів відчутно зріс експорт жирів та олії тваринного або рослинного походження, готових продуктів із зерна, молочних продуктів, а також залишків і відходів харчової промисловості. Нарощенню експорту м'яса, молока та меду сприяла імплементація Угоди про асоціацію з ЄС. Стрімко збільшилися експортні поставки виробів з деревини, меблів, натурального та штучного хутра, синтетичних та штучних штапельних волокон та вати, зростав експорт електричних машин та годинників. Найбільш

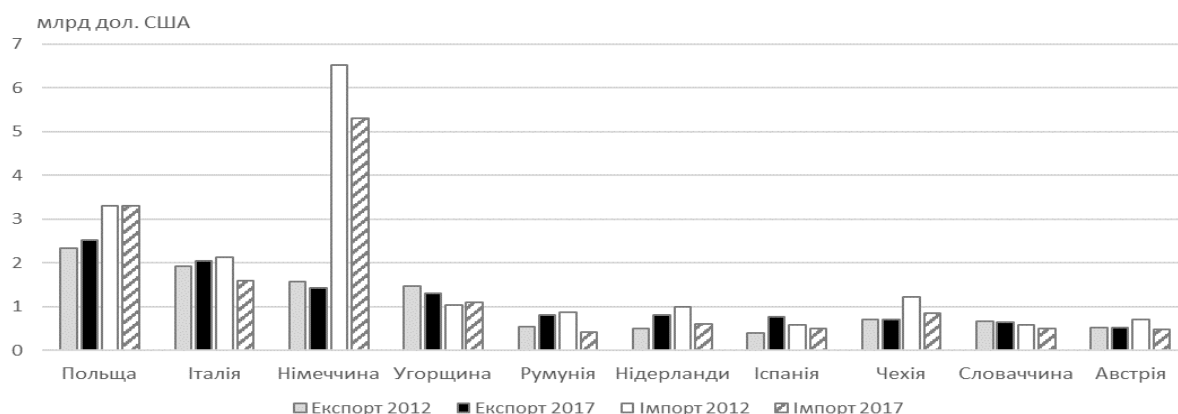
експортованими товарами залишаються чорні метали, електричні машини та ізолювані проводи, залізна руда, соняшникова олія тощо (рис. 3.14). Освоюються і нові ніші на ринках: вершкового масла, горіхів, соків, акумуляторів, водонагрівачів, креативних товарів.

Рис. 3.14. ТОП-10 товарних груп промислового експорту з України до країн Європи у 2017 р.

Джерело: побудовано за даними Trade Map: Trade statistics for international business development. URL: <https://www.trademap.org>

Найбільший обсяг промислових товарів експортувався до країн ЄС (рис. 3.15). Найбільшим споживачем українських промислових товарів були: Польща – 17,2% (насамперед це чорні метали, електричні машини, руди, вироби з деревини та меблі), Італія – 14,0% (чорні метали, жири та олія тваринного або рослинного походження), Німеччина – 9,7% (електричні машини, текстильний одяг та руди), Угорщина – 8,9% (електричні машини та мінеральне паливо).

Рис. 3.15. ТОП-10 країн Європи за обсягами зовнішньої торгівлі промисловими товарами з Україною у 2012–2017 рр.

Джерело: побудовано за даними Держстату України: URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Хоча у 2010–2017 рр. експорт українських товарів машинобудування до країн Європи скоротився, експорт цієї продукції до країн ЄС збільшився, що

свідчить про географічну переорієнтацію продукції машинобудування на нові ринки. Також розширився асортимент цієї продукції за рахунок нарощення експорту турбореактивних двигунів до Чехії та Латвії, а ще проводів, кабелів та акумуляторів, що свідчить про товарну диверсифікацію машинобудування.

Сальдо торговельного балансу зовнішньої торгівлі промисловими товарами України з країнами Європи є негативним, що свідчить про залежність від деяких видів імпортової продукції, що визначалася високим внутрішнім попитом. Зокрема, у 2017 р. Україною з Європи було імпортовано промислових товарів на 21,8 млрд дол. США, у тому числі 91,4% імпортової продукції надходило з країн ЄС. Найбільше товарів імпортувалось з Німеччини (24,4% загального імпорту промислових товарів з Європи), Польщі (15,1%), Швейцарії (7,6%), Італії (7,2%) та Франції (6,7%).

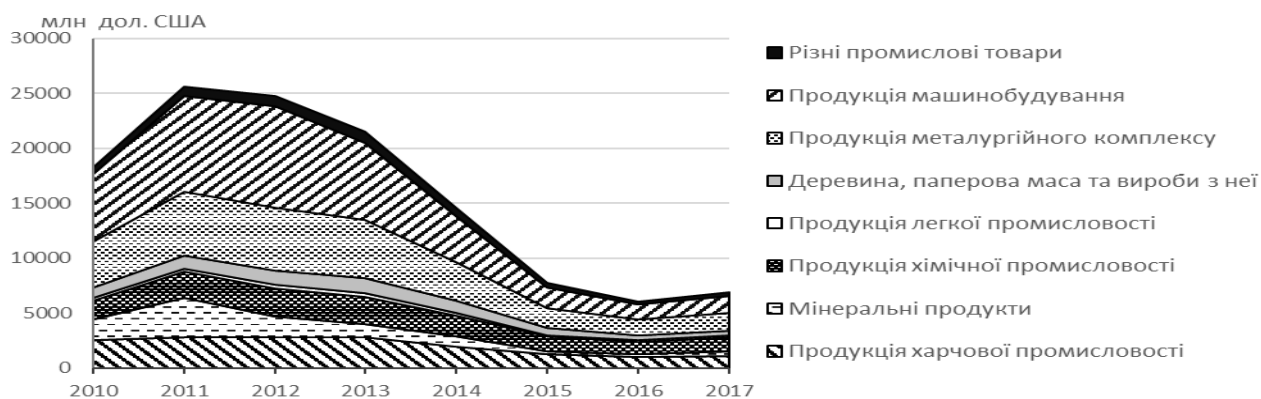
У 2017 р. країни Європи забезпечили 45,9% імпортних поставок промислових товарів в Україну. У структурі імпорту переважала продукція машинобудування з Німеччини та Франції: машини та обладнання, а також засоби наземного транспорту, зокрема трактори. Країни Європи забезпечили майже половину загального імпорту продукції машинобудування. Поряд із цим Україна залишалася високозалежною від імпорту хімічної продукції: пластмас, полімерів, добрив та фармацевтичної продукції. Щодо продовольчих товарів, то основним постачальником була Німеччина, у структурі поставок з якої переважали тютюн та міцні алкогольні напої, разом із цим суттєво спостерігалось зростання імпорту м'яса, м'ясних виробів та молока з Польщі. За рахунок збільшення фізичних обсягів імпорту природного газу значно збільшився обсяг імпорту мінеральних продуктів.

Отже, європейські країни є стратегічним регіоном у подальшому розвитку торговельно-економічних відносин України. Привабливими та найбільш перспективними для просування українських промислових товарів є основні торговельні партнери на ринках країн ЄС, а також країн Європи: Велика Британія, Швейцарія та Сербія. Спрямування експорту товарів

української промисловості на зазначені ринки може дати поштовх для майбутньої диверсифікації.

Особливості та тенденції зовнішньої торгівлі промисловими товарами України з країнами СНД

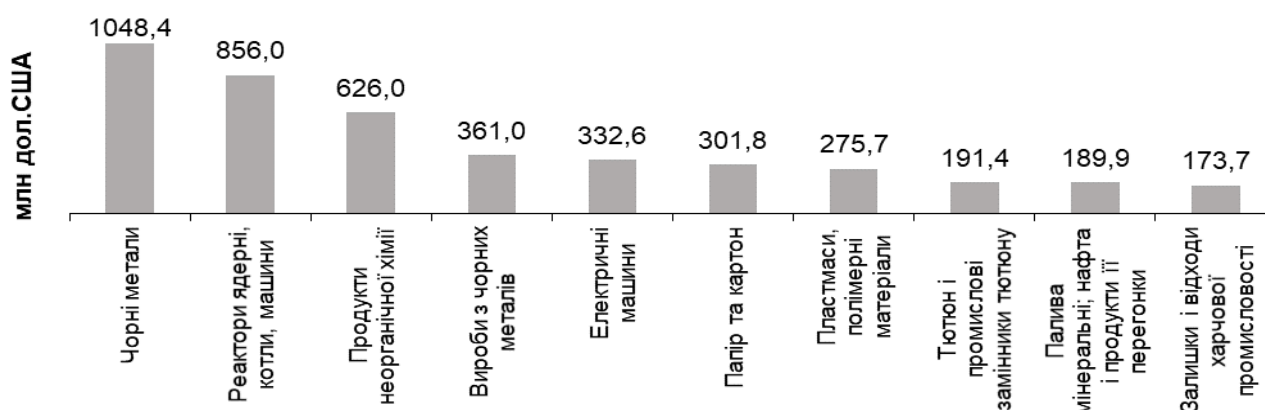
Починаючи з 2012 р. торгівля промисловими товарами України з країнами СНД, зокрема Російською Федерацією, почала скорочуватися. Падіння обсягів торгівлі суттєво поглибилося у 2014–2016 рр. через воєнну агресію та торговельно-транзитні обмеження з боку РФ, що призвело до згортання співробітництва у цьому векторі. На тлі активізації торговельних війн з боку Російської Федерації відбулося суттєве скорочення експортних поставок з України як до Росії, так і до країн СНД загалом. Якщо у 2012 р. 42% промислового експорту України спрямовувалось до країн СНД, то у 2017 р. цей показник становив лише 20%. В експорті переважала продукція машинобудування та металургійного комплексу, але внаслідок скорочення виробничої кооперації між Україною та Росією експорт продукції машинобудування зменшився учетверо (з 6,17 до 1,5 млрд дол. США), а продукції металургійного комплексу – у 2,6 раза (з 4,18 до 1,6 млрд дол. США). Продовольче ембарго 2016 р. призвело до скорочення обсягів експорту товарів харчування у 2,3 раза – (з 2,5 до 1,1 млрд дол. США), експорт товарів інших галузей до країн СНД також істотно скоротився (рис. 3.16). Отже, за період 2012–2017 рр. країни СНД втратили статус стратегічного партнера.

Рис. 3.16. Динаміка та структура експорту промислових товарів з України до країн СНД у 2010–2017 рр.

Джерело: побудовано за даними Trade Map: Trade statistics for international business development. URL: <https://www.trademap.org>

У 2017 р. у товарній структурі експорту до країн СНД переважали чорні метали, турбіни, насоси, котли, продукти неорганічної хімії (рис. 3.17).

Рис. 3.17. ТОП-10 товарних груп промислового експорту з України до країн СНД у 2017 р.

Джерело: побудовано за даними Trade Map: Trade statistics for international business development. URL: <https://www.trademap.org>

Основними торговельними партнерами України в СНД залишаються Росія, Білорусь та Молдова, попри значне зниження обсягів торгівлі з ними. Унаслідок транзитних обмежень з боку Росії (98% експорту транспортувалося через територію Російської Федерації) відбулося скорочення експортних поставок промислових товарів, зокрема продукції машинобудування: вагонів, промислового обладнання, насосів, запчастин, з України в Казахстан. Проте деякі виробники змогли переорієнтуватися на нові ринки: так поставки продовольчих товарів спрямовувалися до Білорусії; продукція машинобудування (зокрема вагони) – до Туркменістану; а фармацевтична продукція – до Узбекистану.

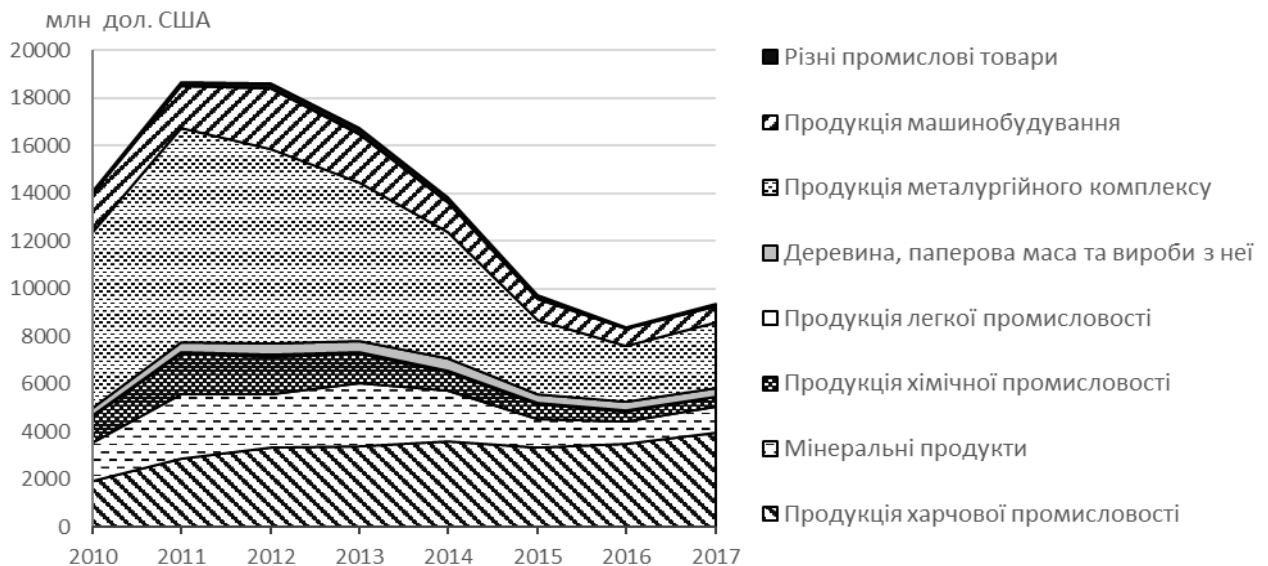
Надходження імпорту промислових товарів з країн СНД в Україну також суттєво зменшилося – утричі з 2012 р. до 2017 р. У структурі імпорту лівову частку займали мінеральні продукти: природний газ, вугілля, нафта і нафтопродукти. Вагомо вплинула на зниження імпорту відмова від російського газу. Однак у структурі імпорту залишилися окремі товари, які складно замінити: ТВЕли та вугілля з Росії. Імпорт за країнами СНД має різну структуру: з Білорусі, Азербайджану та Туркменістану імпортуються нафтопродукти, з Казахстану – вугілля, газ, нафта, з Молдови – чорні метали, з

Вірменії – алкогольні напої, із Киргизстану – шкури, із Таджикистану – бавовна.

Наразі формування сучасної торговельної політики України щодо просування промислових товарів українського виробництва на ринки країн СНД відбувається під впливом політичних процесів, торговельних та валютних обмежень і характеризується поступовим зменшенням орієнтованості експортерів України на ринки країн СНД. Поряд із цим привабливими та перспективними для просування українських промислових товарів залишаються ринки Білорусі, Молдови, Узбекистану та Вірменії.

Особливості та тенденції зовнішньої торгівлі промисловими товарами України з країнами Азії

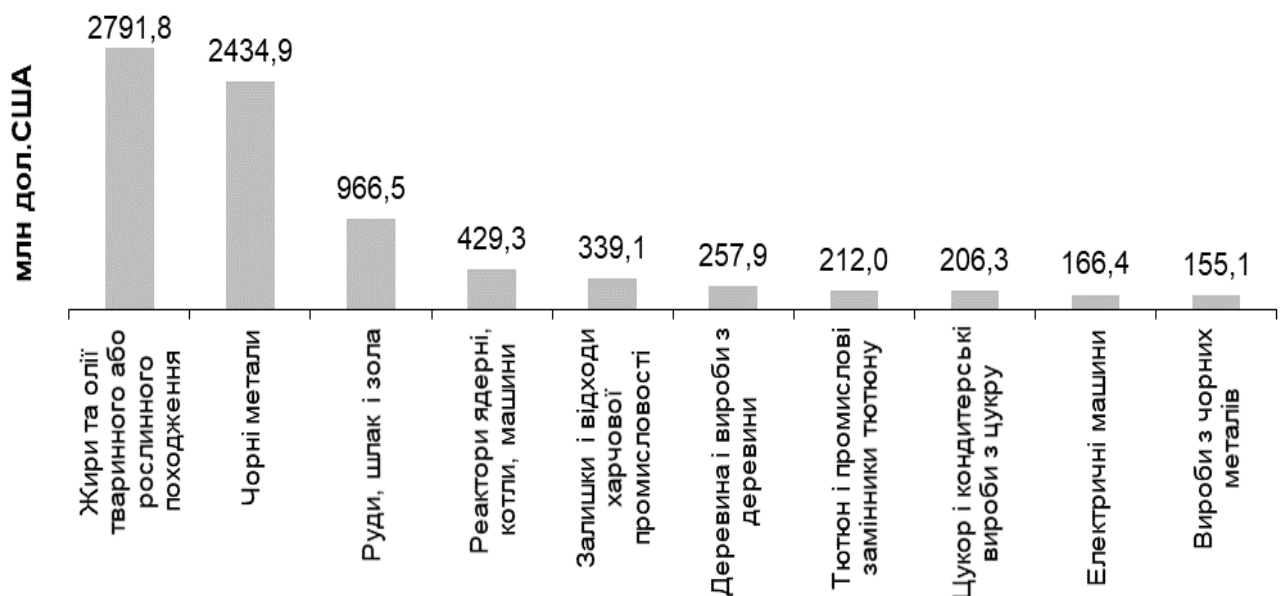
Одним із пріоритетних напрямів зовнішньої політики України є розвиток торговельно-економічного співробітництва з країнами Азії, що приваблює своєю платоспроможністю. За останні роки зовнішня торгівля промисловими товарами України з країнами Азії значно розширилася і цей вектор торгівлі став другим після Європи. Так, у 2017 р. до країн Азії було експортовано промислових товарів на 8,52 млрд дол. США, тобто на 11,3% більше ніж у 2016 р. Частка країн Азії в промисловому експорті товарів України становила 26%. Протягом 2010–2017 рр. за рахунок збільшення попиту на соняшникову олію у регіоні у товарній структурі експорту істотно зросла частка продовольчих товарів – 42,2% у 2017 р. Водночас український експорт залишається вразливим до цінової кон'юнктури на світових товарних ринках. Так, значно скоротилися експортні поставки товарів хімічної промисловості, мінеральних продуктів та продукції металургійного комплексу, що виплинуло на зменшення їх частки у структурі промислового експорту (рис. 3.18). Зокрема, внаслідок того, що на ринку ЄС ціни на руду були вищими, українські експортери залізної руди зменшили поставки на ринки країн Азії та переорієнтувалися на ринки ЄС.

Рис. 3.18. Динаміка та структура експорту промислових товарів з України до країн Азії у 2010–2017 рр.

Джерело: побудовано за даними Trade Map: Trade statistics for international business development. URL: <https://www.trademap.org>

Основними товарами, що поставлялися на ринки країн Азії, були соняшникова та соєва олія, чорні метали, залізна руда, турбореактивні двигуни, турбонагнітачі та газові турбіни тощо (рис. 3.19).

Рис. 3.19. ТОП-10 товарних груп промислового експорту з України до країн Азії у 2017 р.

Джерело: побудовано за даними Trade Map: Trade statistics for international business development. URL: <https://www.trademap.org>

Лева частка обсягу промислових товарів, що експортувалися до Азії, розподілилася між трьома країнами: Туреччиною (22,3% від загального промислового експорту) – це переважно металургійна продукція та вироби з деревини), Індією (21,9%) – соняшникова олія, турбореактивні двигуни, турбонагнітачі та газові турбіни і Китаєм (18,4%) – залізна руда та соняшникова олія. Також українські товари експортувалися до Грузії, Іраку, Лівану, Японії, Об'єднаних Арабських Еміратів, Саудівської Аравії та Ірану. Найбільшим попитом користувалися такі товари, як соняшникова олія, деревина й вироби з неї, тютюнові вироби, молочні продукти⁵⁷.

В імпортних надходженнях з країн Азії 76,8% займали товари з Китаю, Туреччини, Японії та Індії. Це переважно електричні машини, механічні прилади, транспортні засоби, фармацевтична продукція, органічні хімікати, іграшки, взуття, синтетичні або штучні волокна та нитки. Понад половину імпорту з Азії надходить з Китаю, передусім це товари споживчого призначення. За останнє десятиріччя обсяги поставок із Піднебесної збільшилися вдвічі за рахунок нарощування імпорту продукції машинобудування: побутової техніки, машини для автоматичної обробки даних, телефонних апаратів та запчастини, через їх відносно низьку собівартість продукції.

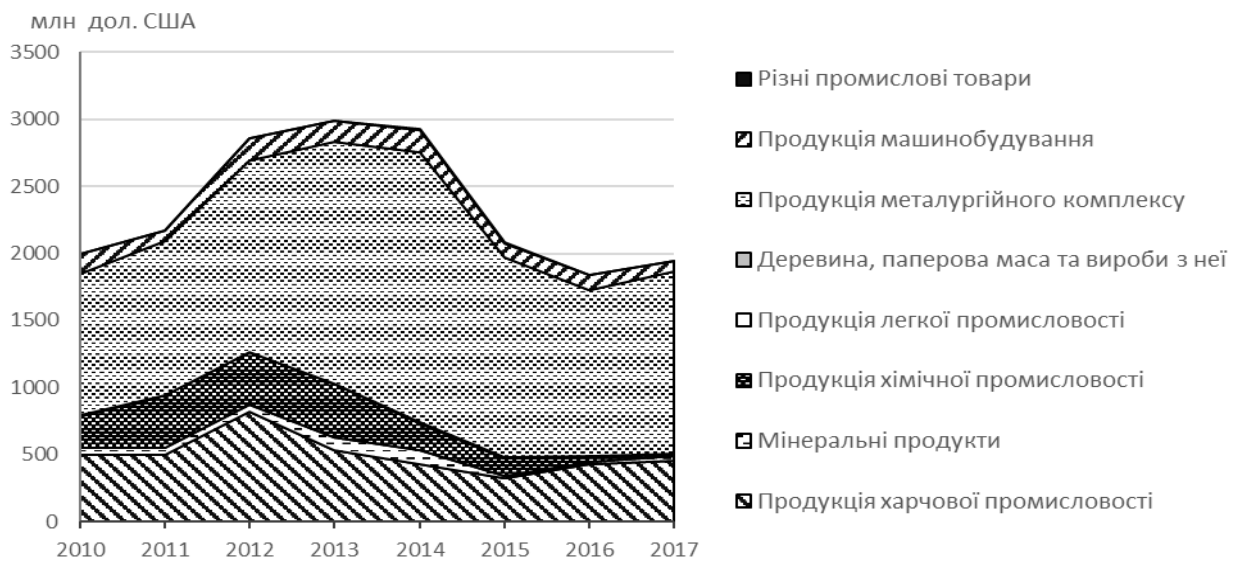
Привабливими та перспективними для просування українських промислових товарів є ринки Китаю, Туреччини, Ізраїлю, Індії та Саудівської Аравії. Розширення економічно-торговельних відносин з країнами Азії передбачає підписання з ними та імплементацію угод про зону вільної торгівлі, зокрема з Ізраїлем та Туреччиною, гармонізація українських стандартів відповідно до міжнародних, спрощення процедур оформлення зовнішньоторговельних операцій, створення відносних переваг за рахунок вищої якості та нижчої ціни на аналогічні продукти високорозвинених країн відкривають додаткові можливості щодо розширення експортних поставок промислових товарів українського виробництва на азійські ринки.

---

⁵⁷ Держстат України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Особливості та тенденції зовнішньої торгівлі промисловими товарами України з країнами Африки

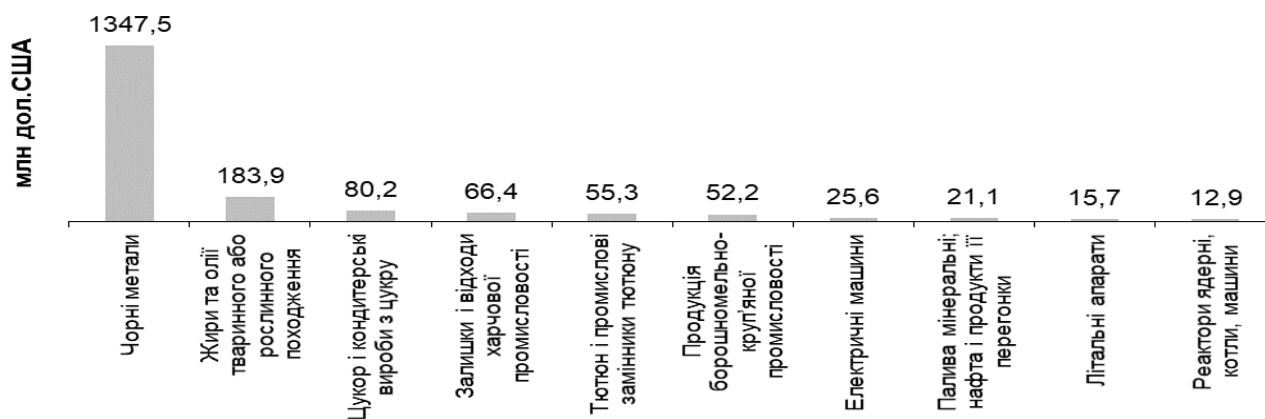
Розширення торговельного співробітництва з країнами Африки є важливим напрямом зовнішньої політики України. Важливість Африканського континенту для України обумовлюється економічними інтересами: країни Африки є значним ринком збуту промислових та військово-технічних товарів, джерелом промислової сировини, а також стратегічним міжнародним комунікаційним вузлом. У 2017 р. загальний обсяг торгівлі промисловими товарами України з країнами Африки становив 2,66 млрд дол. США, з яких експорт українських товарів – 2 млрд дол. США. Частка країн Африки в промисловому експорті товарів України збільшилася з 5,0% у 2012 р. до 6,2% у 2017 р., насамперед за рахунок нарощування поставок продукції металургійного комплексу та харчової промисловості, проте експорт вузько сконцентрований: 69,8% промислового експорту припадає на продукцію металургійного комплексу та 23,4% на харчові продукти (рис 3.20).

Рис. 3.20. Динаміка та структура експорту промислових товарів з України до країн Африки у 2010–2017 рр.

Джерело: побудовано за даними Trade Map: Trade statistics for international business development. URL: <https://www.trademap.org>

У 2017 р. основними товарами, що поставлялися на ринки країн Африки, були напівфабрикати із заліза, прокат плоский із заліза, прутки із заліза та чавуну, соняшникова олія (рис. 3.21).

Рис. 3.21. ТОП-10 товарних груп промислового експорту з України до країн Африки у 2017 р.

Джерело: побудовано за даними Trade Map: Trade statistics for international business development. URL: <https://www.trademap.org>

Українська промислова продукція успішно поставляється до Єгипту (37,7% від загального промислового експорту), Алжиру (24,1%) Ефіопії (4,5%), Марокко (2,8%). Водночас до України імпортуються товари з Південної Африки, Гани, Гвінеї, Кот д'Івуару, Єгипту, Габону. У структурі імпорту переважають марганцеві та алюмінієві руди, тютюн, какао-баби та вироби з них. Проте ринок країн Африки недооцінений, він має значний потенціал та великий попит на промислову продукцію. Саме тут українські виробники промислової продукції можуть знайти нові ринки збуту. Задля подальшого розширення торговельного співробітництва з країнами Африки та проникнення українських товарів на нові нішеві сегменти ринків привабливими та перспективними для просування промислових товарів українського виробництва є ринки Алжиру, Нігерії та Гани. В Нігерії зацікавлені в товарах легкої промисловості, меблях, електроапаратурі та кондитерських виробках. В Гані є попит на двигуни та насоси, електричне обладнання, вироби з чорних металів, алкогольні та безалкогольні напої.

Геоекономічними імперативами розвитку міжнародної торгівлі промисловими товарами в Україні є: наявність конфлікту з сусідньою країною; недостатня розвинута транспортна інфраструктура; високий ступінь монополізації в експортоорієнтованих секторах промисловості та переважання сировинного характеру експорту.

Не дивлячись на наявність значної кількості зовнішніх та внутрішніх факторів, що впливають на сучасний розвиток міжнародної торгівлі українськими промисловими товарами, ключовим фактором подальшої географічної та товарної диверсифікації з нарощенням частки доданої вартості є формування ефективної промислової політики, націленої на створення сприятливого бізнес-середовища, скорочення трансакційних витрат на здійснення експортно-імпортних операцій, полегшення митних процедур й торговельних бар'єрів в рамках виконання взятих Україною міжнародних зобов'язань.

3.3. Інструменти промислової політики для стимулювання експортної активності українських виробників в умовах дії міжнародних торговельних угод

Широкі можливості, які відкриваються перед українськими виробниками внаслідок подальшої лібералізації міжнародної торгівлі, а саме нарощення торговельних потоків, заохочення трансферу технологій і знань, розширення джерел фінансування інвестицій, водночас пов'язані зі значними ризиками. Процес інтеграції України у глобальний економічний простір має суперечливий характер, адже в умовах низької динаміки експорту готових виробів сировинна участь у глобальних торговельних потоках може навіть спотворити структуру промисловості та створити умови для циклічно-кризової економічної динаміки, так як це відбулось у країнах Латинської Америки та в ряді країн Африки. Для того щоб уникнути подібного сценарію, наразі вкрай важливим є формування такої торговельної політики, що відповідала б цілям національного промислового відродження та реалізовувалась як цілісна система інструментів та заходів, що реалізуються в різних площинах.

Найбільш поширеним і впливовим інструментом захисту національної економіки від ризиків та загроз, що пов'язані з розвитком міжнародної торгівлі (експорто- та імпортозалежність; втрата ринків через надмірний конкурентний тиск з боку імпорту; небажані структурні деформації виробничої сфери,

спричинені деформаціями структур експорту та імпорту тощо) є *митно-тарифне регулювання*. І хоча в умовах лібералізації торговельної політики як загальносвітового тренду використання експортних чи імпортних мит у протекціоністських цілях обмежене і регулюється ст. XIX Генеральної угоди з тарифів і торгівлі, сьогодні ми можемо спостерігати активізацію тарифних війн між ключовими гравцями глобального ринку (США і Китаєм) та ініціювання численних розслідувань різними країнами в рамках ВТО щодо правомірності застосування того чи іншого заходу захисту національного ринку (серед лідерів ініціювання і застосування цих заходів Індія, Туреччина, Єгипет, США).

Слід зазначити, що застосування інструментів захисту ринку (антидемпінгові, компенсаційні та спеціальні захисні заходи) дозволено правилами СОТ і законодавствами практично всіх країн, у тому числі й України. Коли такі заходи застосовуються належним чином, вони запобігають негативним наслідкам недобросовісної конкуренції (демпінгу, субсидування), дають вітчизняній промисловості змогу адаптуватися до різкого зростання імпорту. Однак ці заходи можуть застосовуватися тільки на основі чітких і зрозумілих правил, забезпечення прозорості та недискримінаційності процедур і переконливих доказів наявності необхідних критеріїв для уведення спеціальних захисних заходів, а також виявлення, фіксації та ретельно опрацьованої доказової бази для застосування антидемпінгових і компенсаційних мит та/чи ініціації відповідних розслідувань.

Варто наголосити, що використовувати в інтересах розвитку вітчизняної промисловості тільки зазначені інструменти недостатньо – необхідне формування належного інституціонального забезпечення взаємодії держави і бізнесу в цій царині.

Якщо дія тарифних інструментів значною мірою обмежена підписанням міжнародних угод та правилами міжнародних економічних організацій (умови СОТ), то застосування нетарифних інструментів має широкий спектр можливостей застосування.

Узагальнення досліджень, присвячених застосуванню нетарифних обмежень у зовнішній торгівлі, показало, що використання цих інструментів сьогодні дедалі більшою мірою спрямоване на обмеження імпорту, модифікацію умов торгівлі між державами, а також компенсацію за можливі економічні втрати, що супроводжують зменшення тарифного регулювання, тоді як їх традиційне призначення (наприклад, охорона навколишнього середовища, охорона здоров'я, безпека споживачів тощо) відходить на другий план. За різними оцінками сьогодні дискримінаційний вплив застосування технічних бар'єрів (технічних норм і стандартів), які є складовою нетарифного регулювання, позначається на 80% обсягу світової торгівлі.

Створення сприятливого середовища для зовнішньоекономічної діяльності в Україні потребує подальших кроків. Розглянемо детальніше **нетарифні види торговельних інструментів** – заборони й обмеження, що застосовуються до іноземних товарів у зв'язку з їх увезенням чи вітчизняних товарів у зв'язку з їх вивезенням, але не застосовуються при обороті товарів на митній території, які Україна може використати для захисту позицій національного виробництва, не порушуючи вимоги СОТ та міжнародних торговельних угод.

До заходів технічного регулювання у сфері торгівлі промислової продукції належить обов'язковість упровадження електронних систем контролю руху та відстеження походження сировини у країнах Європи, що є втіленням сучасних організаційних рішень задля підвищення економічної ефективності діяльності компаній, удосконалення технологічних операцій, забезпечення прозорості ведення бізнесу.

Другим важливим напрямом технічного регулювання торговельних операцій промислової продукції є **системи сертифікації сировини**. Дію системи сертифікації можна систематизувати за ознакою регуляторного впливу держави: державна обов'язкова (сформована і реалізується державними органами влади для контролю переважно за природними ресурсами державної власності); добровільна (розробляється і запроваджується соціально та

екологічно відповідальними компаніями або їх об'єднаннями); незалежна добровільна (запроваджена міжнародними чи національними центрами або органами сертифікації, які пропонують різноманітні програми верифікації); комбінована (побудована на використанні кількох попередніх систем).

Крім технічних стандартів важливим інструментом державного впливу є застосування *санітарних і фітосанітарних заходів*. Правову базу їх застосування представляє Регламент ЄС № 178/2002. Він гармонізує принципи і процедури прийняття та використання стандартів безпеки і продовольства і ґрунтується на таких принципах: дотримання високого рівня безпеки на всіх стадіях; аналіз можливих ризиків; відповідальність операторів за безпеку товарів, які імпортуються, виробляються; чіткий розподіл витрат за всіма стадіями вартісного ланцюжка; право громадян на отримання повної і регулярної інформації про продукцію, яка виробляється.

Наступним важливим інструментом міжнародного торговельно-економічного співробітництва є *преференційний доступ підприємств до участі у процедурах державних закупівель* на рівні центральних урядів обох держав. Постачальники матимуть право на справедливий, недискримінаційний та передбачуваний режим використання можливостей доступу до процедур державних закупівель, які проводяться центральними урядовими органами сторін, включно з будь-якими структурними підрозділами уряду та державними підприємствами, а саме аеропортами, поштовими мережами та мережами громадського транспорту (залізничні системи та мережі метро). Зокрема, такий механізм імплементовано згідно з умовами Угоди про ЗВТ з ЄС та Канадою.

У розвинених країнах уже існують розгалужені та складні системи регулювання сфери захисту здоров'я і безпеки споживачів, особливо щодо продовольчої групи товарів, фармацевтичних товарів, текстильної продукції та одягу, автомобілів, побутових електроприладів і електрообладнання, а процес отримання сертифікатів про випробування продукції, що необхідні для продажу товару в цих країнах, є тривалим і витратним. Водночас практика використання нетарифних методів захисту внутрішнього ринку країнами відрізняється щодо конкретних інструментів і масштабів використання.

У Сполучених Штатах Америки діє близько трьох тисяч організацій, що здійснюють розроблення стандартів, при цьому значна частина з них претендує на те, щоб їхні стандарти визнавалися торговими партнерами нарівні зі світовими. Також у США для побутових електроприладів обов'язкова наявність сертифіката випробувань, який видається незалежною американською фірмою. На текстильні, шкіряні і хутряні вироби

обов'язков слід наносити спеціальне маркування із зазначенням країни походження, кінцевого покупця у США і країни-виробника. Вимоги до маркування вина на федеральному рівні та в окремих штатах також відрізняються, а процедура їх отримання досить коштовна. США також широко використовує санітарні та фітосанітарні вимоги для обмеження імпорту агропродовольчої продукції. Важливо, що завдяки механізму врегулювання суперечок у рамках СОТ, країнам, які зазнавали втрат від таких заборон, вдалося змусити США скасувати ці обмеження і привести своє зовнішньоторговельне законодавство і практику його застосування у цій сфері у відповідність до вимог СОТ про недискримінацію торгових партнерів.

В ЄС технічні, санітарні, фітосанітарні й екологічні норми і заходи також часто використовуються у протекціоністських цілях. Відмінності між країнами ЄС у системах стандартів, тестів і сертифікації слугують значними бар'єрами на шляху доступу іноземних товарів на ринок країн – членів ЄС. Наприклад, для деяких товарів існують вимоги про відповідність технології виробництва продукції технологіям, які застосовуються в ЄС. З найбільш відомих в останні роки – це заборона на імпорт на ринки країн-членів гормонально обробленої і генетично модифікованої продукції. Також у Польщі, яка перейшла на більш високі стандарти і норми ЄС, існує вимога обов'язкового отримання сертифіката, що підтверджує якість імпортованих товарів, стає нездоланим бар'єром для імпорту промислових товарів із багатьох країн, включаючи СНД.

Схожа ситуація спостерігається і в Азії. У Кореї управлінські органи вимагають попередній дозвіл на поставку фармацевтичних товарів, хімічних продуктів, комп'ютерів, телекомунікаційного обладнання та інших виробів у країну. В Китаї велику роль відіграють санітарні та фітосанітарні норми, численні стандарти безпеки, процедури оцінки відповідності та інші. Китай є членом багатьох міжнародних угод у цій сфері. Наприклад, отримання сертифікату безпеки закордонним експортером щодо ряду позицій може включати оплату проїзду китайських експертів до підприємства-виробника.

Варто відзначити, що тенденції посилення нетарифних бар'єрів спостерігаються навіть усередині регіональних інтеграційних об'єднань. Наприклад, серед інструментів, які країни – члени Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва можуть, використовувати для захисту своїх ринків, перше місце займають саме технічні бар'єри, що становлять складні процедури стандартизації та ліцензування; на другому місці – фітосанітарні обмеження, на третьому – бюрократичні перепони.

Наразі промисловість України потребує додаткових заходів експортної підтримки, зокрема у сфері вдосконалення нормативно-правового забезпечення розвитку промисловості та функціонування ринків промислових товарів. Ключовим завданням заходів з удосконалення нормативно-правового середовища має стати перетворення власного внутрішнього ринку на джерело поживлення економіки країни та привабливе місце для виробництва товарів і послуг. При цьому необхідно продовжувати здійснювати дерегуляцію у сфері господарської діяльності (шляхом реформування дозвільної системи та системи ліцензування, усунення зайвих адміністративних перешкод, удосконалення процедур та інструментів регулювання доступу на ринок), що допомагає запобігати суб'єктивізму та зловживанням чиновників. Не менш важливо

забезпечити сприяння розвитку конкурентного бізнес-середовища, здійснювати виважену митно-тарифну та нетарифну політику задля захисту вітчизняних товаровиробників на внутрішньому і зовнішньому ринках, а також прискорити гармонізацію нормативно-правової системи України із законодавством ЄС, забезпечивши дотримання вимог технічних регламентів та гармонізованих стандартів на основі директив ЄС.

Формування сприятливої промислової політики, орієнтованої на створення дієвих стимулів для розширення експорту продукції з високою доданою вартістю, передбачає застосування комплексу регуляторних і нерегуляторних інструментів (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Інструменти промислової політики для стимулювання інтернаціоналізації промисловості України

Регуляторні інструменти		Нерегуляторні інструменти	
Дозвільні процедури	<ul style="list-style-type: none"> – легкість проходження адміністративних процедур; – автоматизація процедур реєстрації; – можливість отримання кваліфікованої допомоги від державних службовців. 	Доступ до фінансових ресурсів	<ul style="list-style-type: none"> – доступ до акціонерного та венчурного фінансування; – участь у державних та грантових програмах; – доступ до банківського фінансування.
Захист права власності	<ul style="list-style-type: none"> – дотримання виконання контрактів; – відсутність дискримінаційних умов; – захист інтелектуальної власності. 	Доступ до знань та інформації	<ul style="list-style-type: none"> – інформаційна та консалтингова підтримка експорту та можливостей інвестування; – проведення внутрішніх тренінгів для підвищення кваліфікації працівників.
Спрощення митних процедур	<ul style="list-style-type: none"> – можливості транскордонної кооперації; – автоматизація митного оформлення; – інформаційне та консалтингове забезпечення митних процедур. 	Доступ до технологій та інновацій	<ul style="list-style-type: none"> – трансферт технологій; – підтримка комерціалізації науково-технічних розробок; – сприяння розвитку науки та кооперації між науковими установами, державними інституціями та бізнесом; – доступність інновацій; – створення інноваційної екосистеми, підтримка стартапів.
Адміністрування податків	<ul style="list-style-type: none"> – автоматизація процедур податкового адміністрування; – спрощення механізмів податкового контролю; – можливості отримання попереднього судового рішення. 		

Джерело: складено автором на основі: Лівч Д. Місія досяжна: як Україні збільшити рівень інтернаціоналізації бізнесу. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2018/10/26/642014/>

Реалізація зазначених вище інструментів насамперед потребує здійснення таких заходів:

1) урегулювати адміністрування при проведенні ЗЕД, а саме зменшити кількість зовнішньоторговельних операцій, що підлягають регулюванню чи обмеженню та переглянути порядок здійснення дозвільних процедур;

2) оптимізувати процедури проведення державної експертизи та переглянути політику у сфері технічних, санітарних і фітосанітарних вимог, що допоможе зменшити регуляторне навантаження на виробників;

3) покращити захист прав інтелектуальної власності, а саме гармонізувати законодавство України з нормативно-правовими актами ЄС та забезпечити реально працюючий механізм реалізації правових норм;

4) полегшити процес проходження митниці, адміністрування податків та регулювання здійснення міжнародних платежів;

5) проводити інформаційне забезпечення щодо фінансових, інформаційних та технологічних можливостей міжнародної технічної допомоги для українських експортерів;

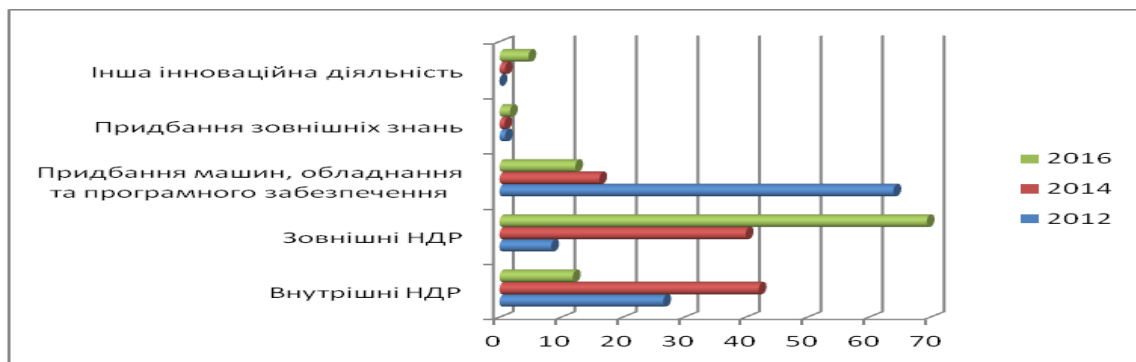
6) сприяти подальшій діджиталізації державного регулювання, зокрема, спрощенню податкового обліку, скороченню митного і валютного регулювання.

3.4. Промисловий інжиніринг як інструмент модернізації виробництва та інтеграції у програми розвитку ЄС

Основу розвитку промисловості у сучасному світі становлять виробництва наукоємних та інноваційних продуктів різного призначення, що вимагає системного підходу, в основі якого лежать міждисциплінарні знання, накопичений інженерний і менеджерський досвід. Тенденції розвитку промислових виробництв демонструють постійне підвищення рівня складності технологічних процесів. Запорукою успішного впровадження сучасних технологічних процесів стають інжинірингові послуги, що дозволяють враховувати особливі потреби замовників, мінімізувати їхні витрати, забезпечувати високий рівень ефективності інвестиційної діяльності та

підвищувати рівень конкурентоспроможності виробництва. Тому дедалі частіше гарантією успіху компаній на ринку та розвитку їх можливостей для прийняття адекватних рішень стають питання грамотної організації виробництва, новітніх продуктових розробок, поглиблення дослідницької, інноваційно-технологічної та інжинірингової діяльності.

Розвиток ринку інжинірингових послуг сьогодні вважається одним із провідних драйверів глобальної економіки. Основна вартість, яка створюється у сфері інжинірингу, визначається використанням інновацій, нових матеріалів, унікальних технологій і удосконаленням виробничих процесів на підприємствах. Саме впроваджені інновації дають імпульс оновленню підприємства. Найбільше зростання витрат інжинірингових компаній протягом 2012–2016 рр. припало на виконання зовнішніх НДР, що підкреслює зростаючий попит на зовнішні замовлення цих послуг (рис. 3.22).

Рис. 3.22. Розподіл обсягу витрат на технологічні інновації за видами витрат за ВЕД «Діяльність у сферах архітектури та інжинірингу; технічні випробування та дослідження» по роках, % до загального обсягу витрат на технологічні інновації

Джерело: складено за даними Держстату України.

Розвиток інжинірингових підприємств (особливо малих та середніх інноваційних підприємств) відіграє велику роль у сучасній високотехнологічній світовій економіці та зумовлений потребою ефективного функціонування підприємств як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку. На ринку інжинірингових послуг сформовано такі основні тенденції: прискорений розвиток інжинірингу у світовій промисловості; вміння реалізовувати інжинірингові проекти і виконувати складне проектування стає ключовою компетенцією для сучасного промислового підприємства; інжиніринг сприймається сьогодні як цілий комплекс послуг, спрямованих на пошук

конструкторських технологій і виробничих рішень складних завдань із проектування інноваційних виробів, впровадження нової технології, підвищення ефективності виробничого процесу, розвитку промислового дизайну.

Досвід створення інжинірингових центрів у світі досить успішно поширений. Передовими країнами у сфері високотехнологічного інжинірингу є США, Канада, країни ЄС, Китай, Індія, Австралія.

Показовим є досвід бельгійського центру з прикладних розробок у сфері мікрота наноелектроніки IMEC (м. Левен, Бельгія). Клієнти цього центру – найпотужніші технологічні компанії світу – Intel, TSMC, Samsung, Qualcomm, Panasonic, Sony, ASML, Phillips [5, С.37]. Діяльність центру побудована на тісних зв'язках з бізнесом і промисловістю. Промислові підприємства ставлять перед центром проблему і платять за її вирішення значні кошти. Центр для вирішення поставленого завдання створює мобільну інтегровану проектну групу із числа своїх співробітників, яка володіє знаннями з цієї проблематики. Принциповим є те, що IMEC – це центр прикладних розробок, який займається лише тим, що потрібно індустрії⁵⁸.

У Республіці Білорусь у 2015 р. створено перший інжиніринговий центр на базі ДУ «Білоруський інститут системного аналізу та інформаційного забезпечення науково-технічної сфери», який займатиметься супроводом освоєння у виробництві науково-технічної продукції, поглибленням взаємодії державного та приватного капіталу та ін.⁵⁹.

В Україні рівень попиту на інжинірингові послуги поки що доволі низький, і це пов'язано насамперед із переважно недовірою керівників вітчизняних підприємств до того факту, що саме сучасні технології можуть перетворити промисловість на більш ефективну та конкурентоспроможну.

Експорт інжинірингових послуг, що надавалися українськими підприємствами ще з радянських часів, був і є важливою перевагою України у світовому поділі праці. Цьому сприяє високий професійний рівень вітчизняних працівників галузі та науково-технологічний потенціал інжинірингу (він ще зберігся!), який був і досі залишається тісно пов'язаний із розробкою й підготовкою виробничого процесу та забезпеченням прогресивних змін у процесі виробництва і реалізації продукції. Необхідність активізації розвитку інжинірингової діяльності в сучасній Україні визначається перш за все важким

---

⁵⁸ Жежуха В.Й., Городиська Н.А. Стан інжинірингової діяльності як бізнес-напряму вітчизняних машинобудівних підприємств. *Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет.* 2014. Т. 16. № 2. С. 58–64.

⁵⁹ Кудашов В.И., Пицало Е.О. Инжиниринговые центры – важнейшая составляющая инновационной инфраструктуры Беларуси. *Экономика и управление / Минский инновационный университет.* 2016. №3 (17). С.35–40.

станом вітчизняної промисловості, низькою конкурентоспроможністю вітчизняної продукції і, насамперед, її ключової галузі – машинобудування.

Усвідомлення того, що проблема підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств переробної промисловості має єдиний шлях вирішення – через вплив інновацій, застосування нових концепцій розвитку, нових технік, технологій та інструментарію, – може стати значним кроком уперед, надасть можливості для їх модернізації та підвищення ефективності. Серед пріоритетів промислової політики на чільне місце сьогодні слід однозначно поставити залучення нових методів управління виробництвом, розвиток сектора послуг, оновлення програмного забезпечення, розвиток хай-тека у промисловості. Саме такий підхід у поєднанні з високим освітнім та професійним рівнем працівників галузі гарантуватиме створення та впровадження у виробництво інноваційної програмної продукції та нових технологій.

Покращити стан промислових підприємств не можна без якісної інжинірингової підтримки. Необхідні точні знання про технологічні та економічні тонкощі у цій сфері, а такі компетенції можна розвивати тільки в рамках спеціалізованих компаній.

Проблемами розвитку інжинірингу як самостійної, довершеної та перспективної галузі в Україні опікується Асоціація підприємств промислової автоматизації України (АППАУ), що була створена у 2011 р. Асоціація представляє інтереси українських підприємств промислової автоматизації, в основі її діяльності лежать принципи співробітництва та спільного вирішення загальних проблем в Україні та налагодження сталого й динамічного діалогу між усіма учасниками ринку.

Промисловий інжиніринг як інструмент створення конкурентоспроможного виробництва на українському ринку має потужний потенціал компаній та установ, які вносять значний вклад у розвиток промислової автоматизації країни та розбудову ринку інжинірингових послуг. Це – професійні послуги, які реалізуються на світовому ринку. Для активізації інжинірингу як бізнес-напряму промислових підприємств потрібне створення зовнішніх інжинірингових компаній, які добре знають ринок, обізнані про новітні й найбільш економічно вигідні розробки, вміють вибудовувати складні

технологічні ланцюжки⁶⁰. Сильними сторонами українського інжинірингу сьогодні є: потужний потенціал (виробничі активи, ресурси, розробки, тощо); значна галузева присутність (наявність пропозицій майже у кожній галузі); висока загальна репутація українських інженерів у світі, в деяких випадках – завдяки іміджу просунутого IT-сектора; значний досвід експорту інжинірингових послуг у різні країни; достатня присутність на ринку послуг країн СНД. Слабкими сторонами провідні фахівці галузі⁶¹ вважають нестачу коштів та ресурсів на організацію експорту; відсутність стратегій експорту та професійного маркетингу, зокрема у сфері моніторингу можливостей; у більшості випадків слабку адаптованість пропозиції до вимог висококонкурентних ринків; відсутність будь-якої галузевої взаємодії (обміну досвідом, використання можливостей міжнародних брендів, що присутні в Україні тощо); недостатні компетенції щодо рівня послуг приватних експортних агентств.

Для багатьох представників інжинірингу в галузі машинобудування одним зі стратегічних напрямів розвитку продовжує залишатися експорт власної продукції та послуг. Залучення інжинірингових послуг для потреб виробництва, з урахуванням їх унікальності, вищої якості та нижчих порівняно з внутрішнім ринком цін може стати перспективним напрямом розвитку зовнішньоекономічної діяльності. В умовах закриття РФ ринків високотехнологічного обладнання та систем управління для українських виробників та поступової втрати позицій на ринках СНД, на тлі падіння внутрішнього ринку інжинірингових послуг питання переорієнтації на ринки інших країн стає нагальним і невідкладним. Проте основними загрозами та перепонами для представників інжинірингу слугують політична та економічна нестабільність у державі, посилення тенденцій нестабільності у світовому економічному просторі, загроза загострення ситуації на Донбасі, воєнні конфлікти в інших регіонах Близького Сходу.

---

⁶⁰ Ситник О.Б. Досвід інжинірингової діяльності в сучасному економічному просторі. *Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики*. 2013. №4 (24). С. 104–116.

⁶¹ Юрчак О. Форум лідерів промислових АСУ. Опитування 2016. Критерії якості. Київ, 18 лютого 2016. 15 с.

Інструменти підтримки розвитку промислового інжинірингу

У 2016 р. зусиллями членів АППАУ було розроблено *спеціальну програму EXPOREC* (EXPort ORiented Engineering Company), реалізація якої допоможе полегшити та прискорити вхід чи переорієнтацію українських експортерів-промисловців до нових географічних регіонів та сегментів ринку⁶². Ця програма передбачає надання аутсорсингу послуг, ключових та глибоко спеціалізованих для експорту, вона підтверджує спеціалізацію саме на продуктах/ринках високих технологій у промисловості і надає учасникам можливості об'єднуватися у програмі, що значно знижує вартість експортних послуг. Головними перевагами цієї програми є швидкість виходу на нові ринки за рахунок спеціалізованих, професійних послуг та знання ринків високих технологій, зниження експортних витрат на 20–50% за рахунок використання моделі спільнокошту, ефективності доступу до кращих проєктів.

Підвищити експортну конкурентоспроможність українських промислових підприємств, на наш погляд, дасть змогу реалізація *Експортної стратегії України: Дорожньої карти стратегічного розвитку торгівлі на період 2017–2021 років*, де визначено орієнтири для розвитку торговельних відносин України, подолання перешкод та використання наявних можливостей для розвитку експорту⁶³. Серед пріоритетних секторів для розвитку експорту визначено і сектор ІКТ, який включає розробки з програмного забезпечення та проведення R&D розробок, а також сектор важкого машинобудування, який на нинішньому етапі потребує значної підтримки щодо залучення інвестицій та інновацій.

Іншим документом, який привертає увагу з точки зору ефективного розвитку цієї сфери, є *Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки*, де у плані заходів щодо її реалізації однією із основних цілей є технологічна та цифрова модернізація промисловості та створення високотехнологічних виробництв. Для реалізації «цифрової» трансформації українських підприємств цим документом передбачено

⁶² Михайлов О.М. Індустрія 4.0 – 4 Індустріальна Революція. URL: http://appau.org.ua/Industry_4-0-4_Industry_revolution

⁶³ Експортна стратегія України: Дорожня карта стратегічного розвитку торгівлі 2017–2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-%D1%80>

розроблення Програми «Індустрія 4.0», де окремою ініціативою запропоновано створити інжинірингові кластери як інструмент впливу на промислові інновації, R&D, експортний маркетинг. Діяльність компаній із промислового інжинірингу повинна бути спрямована саме на пошук та розроблення нових промислових продуктів, генерацію ідей, промисловий дизайн, створення прототипів, що допоможе розвинути індустрію промислового інжинірингу. Найбільш перспективними галузями для створення й розвитку індустрії промислового інжинірингу є харчова промисловість, металургійне виробництво, машинобудування, сільське господарство біотехнології та фармацевтична промисловість⁶⁴.

Негативно впливає на розвиток потенціалу промислового інжинірингу неспроможність бізнесу самостійно чи за сприяння держави налагодити в короткостроковій перспективі стабільний експорт інжинірингових послуг. Втрата можливостей для розвитку в умовах жорстких фінансових обмежень усередині країни сьогодні стає цілком реальною. І одна з головних причин – відсутність відповідної спроможності інтеграції на рівні кластерів та асоціацій. Кластерним структурам критично не вистачає ресурсів (фінансових та людських), а також інформації для того, щоб інтегруватись та вести окрему діяльність у рамках тих чи інших європейських програм. Водночас між координаторами програм євроінтеграції та іншими учасниками ринку недостатня координація та інформування про ці програми. Наприклад, для АППАУ та руху 4.0 єдиною точкою координації залишається *Львівське Агентство Європейських Інновацій* (координатор H2020)⁶⁵.

Після ратифікації Угоди про державні закупівлі (WTO GPA) компанії отримали можливість подавати запити на тендери до ЄС, США, Канади, Японії. Крім того, в Україні по лінії ЄС та США нині проводиться багато тендерів у рамках надання міжнародної допомоги, у тому числі й у тих сферах, які потребують її в частині інжинірингу (енергоефективність, військові об'єкти). Переважна більшість урядових та неурядових організацій налаштовані на

---

⁶⁴ Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80/stru>

⁶⁵ Юрчак О. Форум лідерів промислових АСУ. Опитування 2016. Критерії якості., Київ, 18 лютого 2016. 15 с.

співпрацю з українськими експортерами та згодні допомогти щодо виходу на іноземні ринки. Налаштованість на партнерські стосунки виявляють посольства ряду країн (Індія, Іран, скандинавські країни), представництво ЄС, USAID, торгові палати, іноземні організації з розвитку регіонів тощо.

Отже, серед пріоритетів промислової політики на чільне місце сьогодні слід однозначно поставити залучення нових технологій, технік та методів, інжинірингових послуг, що сприятимуть розвитку сектора хай-тек у промисловості. Якість інжинірингових продуктів/послуг, сертифікація та відповідність її стандартам, залучення інжинірингових компаній до ланцюжків доданої вартості, готовність компаній до змін та їх адаптація до світових стандартів співробітництва сьогодні водночас виступають як бар'єрами, так і можливостями для успіху на світовому ринку інжинірингових послуг⁶⁶. Це стосується впровадження нових стандартів якості, управління кадрами, залучення на новій основі інвестицій та інших ресурсів для створення потужного експортного маркетингу та просування української продукції на зовнішні ринки. Важливою складовою цього процесу є культурна адаптація компаній, що є ознакою високорозвинених технологічних кластерів, зокрема в інжинірингу, й обумовлює формування нової культури співпраці – у межах кластера, у сфері розробок та стандартизації розробок, освіти, у сфері взаємодії з державними та міжнародними організаціями і партнерами, які можуть передавати свої знання та компетенції українським виробникам.

Рекомендації щодо зняття бар'єрів та полегшення доступу на зарубіжні ринки для українського промислового інжинірингу:

- доцільною є організація експортного маркетингу за допомогою спеціальних програм (EXPOREC зокрема) для прискорення входу/переорієнтації експортерів у нові географічні регіони та сегменти ринку (основні переваги таких програм – допомога учасникам у дослідженні ринку, виборі цільових сегментів та клієнтів, адаптація пропозиції цінності до конкурентного середовища, програми пошуку потенційних клієнтів

---

⁶⁶ Кузьмін О.Є., Городиська Н.А. Концептуальні положення визначення сутності інжинірингових підприємств. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку».* 2012. № 722. С. 131–135.

(лідогенерації), створення та покращення спеціалізованих ресурсів для пропозиції);

- підвищення інформативної обізнаності українських експортерів – представників інжинірингу – про можливості доступу до різних закордонних ринків (створення баз даних, аналітичних звітів, що допомагають розробникам орієнтуватися із можливостей виходу зі своєю пропозицією на зовнішні ринки, зокрема на ринки приладо-, машинобудування, промислових ІТ-АСУТП тощо);

- посилення галузевої взаємодії та співпраці з державними органами, агентствами, великими міжнародними брендами, присутніми в Україні, іноземними агентами, органами сертифікації, зокрема, в частині обміну досвідом або використання їхніх можливостей задля сприяння виходу інтеграторів/машинобудівників у конкретний регіон чи на конкретний ринок інжинірингових послуг;

- створення платформи для обміну інформацією щодо спеціалістів, проєктів, досвіду для продажу/комунікації світу своїх знань, вмінь, послуг, аутсорсингу проєктування, демонстрації готовності до роботи на об'єктах у будь-якій точці світу; підвищення якості підготовки фахівців у сфері промислового інжинірингу та управління інноваційними проєктами;

- у рамках реалізації концепції цифрової та інжинірингової школи необхідно підвищувати якість підготовки фахівців у сфері промислового інжинірингу та управління інноваційними проєктами (залучення до участі у міжнародних програмах підготовки та перепідготовки спеціалістів з інженерно-консалтингових послуг, менеджменту інноваційної діяльності тощо);

- розроблення Державної цільової програми технологічної модернізації промислового виробництва на базі новітніх технологій – як вітчизняних, так і «запозичених», – що дозволить здійснити комплексне оновлення та осучаснення техніко-технологічної бази промислових підприємств, спонукаючи менеджмент українських компаній до сприйняття ідеології просування інжинірингових рішень для комплексної підтримки управління промисловим підприємством як важливої передумови економічного зростання та інноваційного розвитку.

ВИСНОВКИ

Це наукове дослідження є логічним продовженням висвітлення актуальних проблем та завдань з відродження української промисловості, представленого у науково-аналітичній доповіді «Розвиток промисловості для забезпечення зростання та оновлення української економіки»⁶⁷, яка розгорнула професійну дискусію щодо спроможності вітчизняної промисловості стати ключовим елементом стратегії економічного розвитку задля повернення втрачених позицій у виробництві конкурентоспроможної промислової продукції, лідерства на внутрішньому та світових ринках. Розв'язання найважливіших проблем економічного реформування і створення сучасної високотехнологічної експортоорієнтованої промисловості потребує збалансованої промислової політики та структурної перебудови економіки України загалом.

Нині стає очевидним, що спроби відновити промисловість без формування Стратегії (стратегічних напрямів) чи програм розвитку промисловості, без чіткого формулювання завдань та розроблення актуальних дієвих заходів і механізмів їх реалізації, наразі не мають успіху. Це доводить необхідність урахування кращого українського та світового досвіду реалізації державної промислової політики, зважаючи на уроки попередніх періодів та використовуючи передові практики розбудови, необхідність налагодження ефективної співпраці між урядом, бізнесом, освітньо-науковою сферою, громадськими об'єднаннями та іншими головними стейкхолдерами промислового та інноваційного розвитку. У цьому контексті науково-аналітична доповідь «Промислова політика як ключовий інструмент стратегії розвитку» поглиблює уявлення щодо ролі промислової політики у забезпеченні економічного зростання та містить комплекс найбільш дієвих інструментів промислової політики, спроможних впливати на промисловий розвиток країни у сьогочасних умовах посилення впливу правил міжнародної торгівлі.

---

⁶⁷ Розвиток промисловості для забезпечення зростання та оновлення української економіки: науково-аналітична доповідь / за ред. д-ра екон. наук Дейнеко Л.В.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2018. 158 с.

Ефективна державна промислова політика особливо важлива саме тепер – у період усвідомлення пріоритетної ролі промисловості у прискоренні економічного зростання країни та підвищенні соціального добробуту людей. Це зумовлено необхідністю чіткого визначення цілей і напрямів структурної перебудови промисловості, підвищення ефективності роботи як на державно-владному, так і на галузевому рівнях, формування такої нормативно-правової бази господарювання, що забезпечувала б підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Серед головних результатів наукового дослідження – визначення основних напрямів необхідних змін у державній промисловій політиці, які б сприяли комплексному соціально-економічному розвитку країни, що включають: розроблення та впровадження програм технологічної модернізації економіки, циркулярної економіки, створення умов для підготовки кадрів відповідної кваліфікації, сприяння розвитку інноваційної інфраструктури, що дозволила б забезпечити зростання пропозиції вітчизняних товарів на глобальних ринках. До інших нагальних завдань вітчизняної промислової політики слід віднести: покращення доступу до фінансових ресурсів, полегшення реєстрації бізнесу, спрощення дозвільної системи та доступу до енергоносіїв, посилення правового захисту прав власності та посилення інституційної спроможності держави, а також узгодженість і взаємодоповнюваність промислової та конкурентної політики, від чого залежить досягнення цілей стійкого економічного зростання в рамках реалізації сильної індустріальної стратегії, яка б підтримувала конкурентоспроможність вітчизняних підприємств на внутрішньому ринку та на глобальному рівні.

На думку науковців, саме розвиток власного виробництва для внутрішнього ринку є передумовою формування економічної незалежності країни, зважаючи на подовження внутрішніх технологічних ланцюгів, що зламає існуючу залежність від імпорту товарів кінцевого використання й споживчого призначення та дасть змогу наростити виробництво продукції

кінцевого споживання з вищою доданою вартістю. Особливими ознаками промислових трансформацій задля досягнення бажаного результату стануть *відкриття новостворених виробництв та реалізація інвестиційних проектів великих компаній*, які є важливими для технологічного оновлення промисловості, що подовжують ланцюжок доданої вартості всередині країни, реалізують диверсифікацію, а також можуть стимулювати попит у логістичній, інфраструктурній сферах, інших видах промислової діяльності.

Під час дослідження структурних змін у промисловості країни було виявлено середньострокові та довгострокові пріоритети структурної трансформації розвитку промисловості з урахуванням зростання ролі екологічного чинника, які включають: *стимулювання екологічної модернізації небезпечних виробництв*, що сприятиме сталому розвитку промислового сектора та поліпшенню стану навколишнього середовища; *диверсифікацію промисловості* за рахунок створення нових виробництв з більш глибоким ступенем переробки, розширення номенклатури та асортименту продукції у відповідь на запити існуючих та перспективних зовнішніх ринків. Це забезпечить раціональні міжгалузеві структурні зміни і перехід економіки на новий еко-технологічний рівень.

Уже сьогодні необхідно орієнтувати промисловий розвиток на вирішення викликів майбутнього, пов'язаних зі стрімкими технологічними інноваціями, що змінюють умови праці і життя. У цьому сенсі вирішальне значення має підготовка до Четвертої промислової революції майбутніх кадрів, стимулювання розвитку професійних навичок та кваліфікацій, орієнтованих на потреби майбутнього, стимулювання створення нових високооплачуваних робочих місць у перспективних секторах промисловості. В дослідженні розвинено тезу, що у процесі управління розвитком кадрового потенціалу в умовах трансформації промисловості ключову роль дедалі більше відіграє освіта, а ефективність реалізації цього потенціалу значною мірою залежить від рівня взаємодії роботодавців з системою освіти. В аспекті стратегічного

бачення розвитку галузі перспективним підходом стає регіоналізація професійно-технічної освіти в комплексі із соціальним партнерством.

Напрямами та механізмами державного стимулювання промислового експорту та захисту внутрішнього ринку з урахуванням правил СОТ мають стати: впровадження системи заходів *стимулювання розвитку виробництв* з високою часткою доданої вартості шляхом залучення в Україну іноземних інвесторів, готових локалізувати на митній території нашої держави власні виробництва; створення *спеціалізованих територій пріоритетного розвитку* (спеціальні промислові зони, індустріальні парки); представлення національних інтересів України в міжнародних торгових інституціях, зокрема *захист від дискримінації* українських виробників при перешкоджанні вільному доступу на європейські та інші ринки та *захист вітчизняних виробників* від альтернативного (заміщуючого) імпорту згідно з передбаченими міжнародними угодами правилами; *створення системи інституційної підтримки* промислових експортерів, що дасть українській промисловості можливість успішно інтегруватись у глобальні ланцюги доданої вартості.

Наукове видання

Дейнеко Людмила Вікторівна
Кушніренко Оксана Миколаївна
Ципліцька Олена Олександрівна
Шелудько Елла Ігорівна
Гахович Наталія Георгіївна
Завгородня Марія Юріївна
Зарудна Ольга Станіславівна
Дейнеко Олександр Турсунбайович

Промислова політика як ключовий інструмент стратегії розвитку

Науково-аналітична доповідь

За ред. д-ра екон. наук Дейнеко Л.В.

Редактори *І.І.Бажал, А.К.Кокошко*
Оригінал-макет *С.В.Чимбай*

Підписано у світ 13.12.2019 р.
Об'єм даних 4,24 МБ

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»,
вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011
тел. (044) 254-20-36, факс (044) 280-88-69
E-mail: eip@ief.org.ua